

הוֹרְבָּן

מאסף מוקדש לתולדות ישראל וספרותן

מושיע מסיווע קרן בניין הורביזן ז"ל
מיסודה של הסדרות חניכי בית המדרש למורים
של ישיבת ר' יצחק אלחנן

כרך ח (חברת טוֹרטֶן)

ניו יורק אלול תש"ד

התוכן:

1	תקופת בית שני — תקופת גלות	דר. פ. חורגין
(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)		
17	הערות למסכת קידושין	דר. אברהム ווייס
(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)		
28	لتורה ולתעודה	דר. יהושע פינקל
(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)		
49	סליחות ר' דוד ראש הנגליה	רב יוסף מאрокוס
(ג'נווילורק)		
5	ספר מלאeos לר' יעקב בן מכיר	דר. יעקב תאיל גינצברוג
60		(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)
72	لتולדות ר' חיים יוסף דוד אוזלאי	רב שמואל ק. מירסקי
(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)		
7	פרק ר' אליעזר	דר. מיכאל היגנער
(ג'נווילורק)		
8	אנודות-סתור לגאות הארץ	א. ר. מלacci
120		(ג'נווילורק)
135	חדשוי מלים של ר' סעדיה גאון	ע. בן עוזרא
(ג'נווילורק)		
10)	פרקם קצרים :	
א)	لتולדות הרב יחזקאל לנדו	דר. שלמה ווינד
148		(ג'נווילורק, ישיבת ר' י"א)
ב)	יציאת מצרים	דר. ש. רובין
159		(וינה-לייד)
11)	בקורת ספרים :	
א)	אוסף חשוב	דר. מיכאל היגנער
167		
ב)	היהודים ומדע הרפואה	משה קלר
ג)	חלוצי היהודים באמריקה	דר. חיים ב. גראנטשטיין
ד)	המשפט והמוסר	ה. מיכאל

חֹרֶב

העורך פ. חורגין

מוקדש לתולדות ישראל וספרותו

כרך ח (חוברת טו-טו)

ניו יורק אולול תש"ד

תקופת בית שני — תקופת גלות

מאת
פ. חורגין

א

шибת ציון ובניין הבית השני לא זכו להעשות למאורעות עטופי הוז וזהר. העם לא מצא כנראה עניין רב בהם ולא קבע להם זכרו להתחמש לאורם בתמורות החיים של תקופות זומניות, כיוצא במקרים חשובים של יציאה מיוון-שפלה לאור של תקופה. אין זכר להג', שיציאת השיבה מבבל או את בניית המקדש, יום "תלתא לירוח אדר", שבו נגמר בניינו (לפי עזרא ג' טו; או כג אדר לפיה עזרא האפוקרייף ג' ה). לא נעשה יום השיבה או יום הבניין של הבית השני תקופה למנין בדרך שאירע ליציאת מצרים או, בזמן ידוע, לגלות בבל. אין מזכירים יציאת בבל בדרך שהזכיר ייציאת מצרים — בדבריו הקולעים של טוררי¹). אף אין המקורות מזכירים התעוררות גדולה בתקיפה רך בדמיונו של בעל החוספה בעזרא האפוקרייף. הוא מספר, שכשהר דרובבל הגיד לאחיו בבבל את דבר האגרות, שקבל מדרישת המלך, הם ברכו "לאלקי אבותיהם אשר נתן להם דרכו והנחה, לעלות לבנות את ירושלים ואת הבית אשר נקרא שמנו עליו וייעשו משטה בשיר ובשםחה שבעה ימים. ודריש שלח אתם פרשים ... להבאים ירושלים בשלום ובשיר בתפים ובמצחטיים. וכל אחיהם שמחים". (עזרא האפ. ד, סא—סג בתרגום כתנא). ואילו יוסיפוס הוסיף גוף מדמיונו הוא על ציוויל של בעל החוספה: "הם, כך ימים האריכו לחוג ועשו חג בשל בנין ארצם והתיישבותה. ואחרי כן בחרו

האפוקריIFI, להמציא סמך רשמי לגדולה זרובבל. אבל אף הם החרישו מיחסו שורה ושלtron בשל יחש אבותינו. דומה, זרובבל שאב את כבודו והשפכו מבפנים ולא מבחוץ. זכרו לו שב גולה את חסדי דוד ובו ראו בעגוזים רבים שריד החסן, שנשדר מהם. חרות לא ניתנה לעם, מלכות בית דוד, היהת הנאמן בכל חזונות הגאולה של הנביאים, לא הושבה למקומה, למה ועל מה יעללו העם ויתן בשיר קולו?

וזאי שרבים מהעם חשו בעומק הטרגדיה שב„חסד“ כורש ודריווש ליוחדים. הם אמנים כבשו את הצער ואת היגון משום אהבתם לארץ עברם וביחד משום קדושת הארץ, שבה בחר ה' וכבה נtagלה ה' לנביי האמת, והוא מהם שהתנדבו לעלות ולובנות אותה, ומהם שעוזרו בנבדות הספר. אבל לא טעו לחשוב את העליה לעילית גאולה. לא חשבו שהם עומדים לפני קץ הגלות.

אף לבניין המקדש לא נגשו כנראה אלא מתוך היסוסים עמוקים, שדרשו היה בינו קודר, שלחץ על לבם. מדררי הנביאים חגי ווכריה נראת, שאלת השם בארץ לא נתערכו מעצם לבנות את הבית. חגי קובל על „העם הזה“ שישובים „ספונים“ בתיהם ואינם נותנים את דעתם לבנות את בית ה'. הוא מאשים אותם בקירות ובשווין נשמה מתמייה. הם לךו, אומר הנביא, „יען ביתך הוא חרב ואתם רצים איש לביתו“ (א, ט). מה גרם ליחס המשונה זה מצד העם (וראשו) לבניין קדשו? אם מפני הפחד שפחדו מ„צריך יהודה ובנימין“ או משום גורת המלוכות, שגוררה קדם לך לבטל את מלאכת הבניין, הלא אונסים היו ואין יכול של חטא תלוי בהם, ומגין התרעומות הועומות של הנביא? במה פשעו ובמה אשמו? אף אין הנביא רומו כלל לפחד ולאונס שכזה, מוחבתו של הנביא הייתה נתנה להם. שאין להם לחתירה מહמלות או מאובייהם, אם כל עצם היחס להגיד להם, שאין להם לחתירה מહמלות או מאובייהם. אין ליחס את הקיר שליהם לבניין הבית היה משום יראת המלכות והצרים. אין ליחס את הקירות הוו לkapaoן דתי בבני הארץ. מה היו שונאים מכל אומה ולשון, שדנו וחרדו לבתי קדושה? ולמה היו גרוועים מאהיהם שבמצרים, שהיה להם היכל משלהם? מדוע יסתפקו בני הארץ בזוכה בלבד או בהיכל מודולל (כדעת טורי)?

כלום חסן על כספם או שהתייחסו מלהשמע על נבדות? אין לנו אלא פשוטם של דברי הנביא. לא היה רצון בעם לבנות את הבית. הם אמרו, בשפת הנביא: „לא עת בא עת בית ה' להבנות“. הם צפו בبنינו לשעת רצון, לשעת הגאולה המובטחת — והיא טרם באה. אי-אפשר, חשבו, לבניין הבית לחול בימי שעבוד ושם מן גלות, כיימהם. בניין המקדש היה בעיניהם אחד

לעצמם ראשים, אשר יעלו ירושלים... והם נסעו לירושלים בששון ובנוועם... ורואים בשירים ובחילילים ובמצחתיים. גם יתר אוכלסיה היהודים ליום בשם „ה“ (קד. יא, ג, ט). אולם הם דברי אגדה. שמחה זו לא מצאה חד בספריה העליה שבמקורות ואף לא בשום חבר של ימי הבית השני, שזכיר את מארע השיבה מבבל. אין כל טעם ברור וודאי לנצע את דברי המשורר של תלמים קכו במאורע של יציאת בבל.殊א לא לאותו מארע כוון בציורי הנפלאים: „ה'ינו כחלמים. אzo ימלא שחק פינו ולשוננו רנה“, אלא אל העתיד, אל הגאולה, המשורה לאחרית הימים. אותו המשורר עומד ומעtier לשיבת השבות שובה ה' את שבותנו וכו'. אם היתה התעוררות בעם לרגלי בניין ציון וירושלים היתה היא מוגעה לכל אדם מישראל בכל מקום שהוא. ואולם דומה, שאפילו בבל לא ענה העם ברובו לקריאת העליה. ואילו הגולים אשר במצרים לאחריו כלל מרבעם להתרחשות הגדולה על הרי ציון וירושלים; לא ענו את מקומם ולא נטשו את המקדש שלפניהם היה קיים בבא קמיביז למצרים. העם כנראה לא נזעע למאורע השיבה. לא היתה כנראה אותה שעה שעת התרומות הנפש ולא של גיל ואשור רב.

מהסרון התלהבות ומחסرون תנועה אין להסיק, שלא התקיים כלל אותו המאורע של שיבה מבבל, כדעת אחרים. העדר זה של רשמי התעוררות יוצאת להיעדר, שהעם לא ראה בהסבירת פניהם של כורש ודריווש כלפי היהודים מעשה פdotות רב-התחרשות. לא ראו ב„רשאין“ לעלות ולובנות את ארצם ומקדשיהם וקובץ נבדות לתמיכת המפעל הזה את קיומו הנבואה של הנביאים על העתיד, ואולי גם לא את אותן הגאולה המובטחת לעם ישראל. חרות מדינית לא נתנה להם. העם והארץ היו צרייכים להשאר בשעבונו הקשה של עם זר. רבים בעם עוד זכרו את מלחמותיהם של מלכי דוד האחرونים וצרי הסקיעה משום אהבת החירות, משום שמאסו בעול זרים. כלום החזר להם כורש או דריוש את החופש, שאליו יחולו ושלעלו סבלו חורבן וגלוות? כלום היה הגולה צוהל לקראת בשורה, שרשאי הוא להקים את שעבונו על אדמותו?

והוא „חסד“ של כורש ודריווש. לא עלה על דעתם להפקיע את העם בארץ הבנייה משעבודם. לא הוחזרה לשבי ציון המלכות ואף צל מלכות לא הובטה להם. לזרובבל, פחת יהודה, לא היה כנראה תוקף רב. אין זכר לך, שזכה להכלה מיחודה מצד כורש ודריווש, כדרך הכבוד שניתן ליהויכין המלך בגולה. אם היו מלכי פרס אלה מוכרים לטוב את זרובבל, וכאחד משפחת דוד מהזרים אותו לשולטן, ודאי, שהמקורות לא היו נמנעים מלנסמן את העובדה החשובה הזאת. לא לחנם טrhoו סופרים מאוחרים, כבכל ההוספה בספר עזרא

מראות הכבוד והגדולה של העם בעת באו התשועה הגמורה — ואיך יבנה ביום קטן?

מכאן יש לראות, שגם אלה שבארץ לא ראו את בוקרה של גאולה בשיבת ציון ולא את עקבות הקץ של הגלות. רק דברי הכהנים ודבריו הנחמה של הנביאים זרוו אותם למעשים ופעולות. וקוקים היו להריצה עלונה — ומהחוז. «באдин נאמר, כמו זרבבל בר שאלאטייל ויישוע בר יוצדק ושורי למבנה בית אלהא די בירושלם ועםהון נבייהה די אלהא מסעדין להו» (ערוא א, ב). הagi הודיעם שבנון הבית גם בשעת השפלות יהיה לרצון ולכבוד לה». «על זה והה, מעורר אותם, והבאתם עץ ובנו הבית וארץ הבו וארכב ד', אמר ה'» (א, ח). זכריה קורא: «כי מי בו ליום קטןות» (ד, י). הוהירום, שקללת השפלות לא תסוף מהם וברכת הגדולה לא תגיע אליהם כל זמן שהבית הרב. «והיה, אומר זכריה, כאשר הייתם קלהה בגוים בית יהודה ובית ישראל בן אושי עתכם והייתם ברכה אל תיראו חזקנה ידים» (ח, ג). העם נשמע לדברי הנביאים ובנה את הבית. אותו הבית החזיר את הכבוד לירושלים ולעם. מسبب לבית רחפו נגחות תקומה ושיע. אלמלא הבית היה ארץ ישראל כבבל ומצרים לגלות ולשבוי. ארץ ישראל מבלי בית מקדש היה זכרון תמיד לחורבן ואבל לתפוצה. מבית המקדש שפעו אורות תקופה לכל נדחי ישראל. והוא, בית המקדש, הרים את מעלהה של ארץ ישראל בין הארץות ועשה את ירושלים למטרופולין של ארצות התפוצה. ואולם בני דור הבניין ושלוחריהם לא טעמו בבניין הבית טעם חרות וגאות.

כנראה שלא הייתה שמה גדולה במונם. על שמחת היסוד נאמר: «ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הוקנים אשר ראו את הבית הראשון בסיסו והבית בעיניהם בזמנים גדול ורבים בתרועה בשמחה להרים קול ואין העם מכירם קול תרועת השמחה לקול בכى העם» (ערוא ג, יב-יג). אמנים על גמר בנין הבית נאמר: «עובדו בני ישראל כהניא ולוייא ושאר בני גלותא בית אלהא דנא בחודזה» (שם, ו, טז) ולහלן (שם, כב) מסופר, שהגנו את חג המצוות בשמחה «כי שמחם ה' וحسب לב מלך אשור עליהם לחזק ידיהם במלאת בית האלhim אלהי ישראל». אבל האם לא הייתה השמחה רק לשעה וכולה תחומה למשחה שעה? עובדה היא, שלא המשיכו את השמחה לדורות — לא הגיעו חג לזכרון המעשה של בנין הבית. סימן שלא ראו בכנין הבית משום תמורה והתחדשות — ראשיתה של תקופת תחיה של אחריי אבדן וחדרון. אותה השמחה לא השביטה את היונג מהלבבות. אלה, שכמו בסיסוד הבית לא שמחו הרבה גם בגמר בנינו. «מי בכמ הנשר, אומרagi הנביא, אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם

ראים אותו עתה הלא כמוון בעיניכם» (ב, ג). ולמרות תנחותם הנביאו ויעודיו, ש«גדול יהיה כבוד הבית ההוא האחרון מן הראשון» (שם, ט) לא היו יכולם הללו לשכח את כבוד הבית הראשון ואת גאנגו, אשר הילך לבתיושוב עוד.

הם לא ראו בבית החדש מרפא לאכاب החורבן של הבית הראשון ולא ראו בנבינו את תקומת הבית מחרובנו. עלבונו של הבית החדש הזכר להם את יפעטו של הבית הראשון והעליה בלבם את זכר חורבנו. אולי לא פסקו גם אחריי בנינו של הבית החדש מלהגות ביג�ו החורבן של הבית הראשון. הרי שלם לא היה בתבניתו. ניטלו ממנה הארון והארורים והתומים. כנראה, שרבים לא נהגו כבוד מצדו נמנע מלכבר את הכהנים והלוים. משרות כתנות כנגד הכהנים, אשר אומרים: רב בבית החדש הזה, מלאכי הנביא דבר קשות כתנות כנגד הכהנים. העם «שלחן ה' נבזה הו», «שלחן אדני מגאל הוא וניבנו נבזה אכלו» (א, ז, יב). העם מצדו אל בית האוצר וכי טرق בביתך» (ג, י). זלזול זה של העם והכהנים המערש אל כדין וכדעת. נחמייה היה נאלץ לשחק על קיום המזווה של הפרשת מנוגיהם כדין וכדעת. אליו היה בנינו של הבית נולד מתוך תרומות והכוכרים והמעשרות והנביא מלאכי האץ בעם: «הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וכי טרכ בביתך» (ג, י). זלזול זה של העם והכהנים כלפי בית המקדש מוכחת, כמה דל היה חלקו של הבית החדש בחיי העם וכמה קלוש היה רושם התהדרותו לבבות. אליו היה בנינו של הבית נולד מתוך התעוררות כללית, או שהיה העם נטפל אליו מותך רצון וגיל, היה כרוך אחריו ואחריו המצוות התלויות בו בחום אהבה וכספי הדרת קודש ולא היה בשום אופן בא ידי בעיטה בו והטהה בקדושתו. אם היה מוציאו של הבית אז מהממת את הנפש באור תקופה ואש Dat, ודאי שהיתה מגבירה את רגש הדת של העם ומבהירה את הכרתו והודפתו אותו לזהירות המורה במצוות הדת. אין זה אלא שהבית החדש לא משך את לבם ולא נתקדש בעיניהם. לא היה הוא מה שהייתה המקדש ביב ליהודי המקום, שקשרו קינות על חורבונו וחתרו בכל עוז לבנות את הריסותיו. במקום אחר הבעתי את ההשערה, שהתקיימה התנגדות חזקה לבית המקדש, משום שרואו בו מעין דחיקת הקץ ומרד כלפי שמיא⁽³⁾. שמא חשבו המתנגדים שאין בית בשעת גלות. ושמא מותך התנגדות זו זאת נתהוו אחריי כן קרע זה בעם שאנו מציניהם אותו בשם קרע השומרונים. בכל אופן, ברור הוא שלא יהס מלכבר היה לעם לבית החדש ושהוא היה גועץ בהכרת המצוות של הגלות. אפשר שאחריי תקוני עזרא ונחמייה וקרע השומרונים תרגשו ובא שניי בהםים יהודי הארץ לבית המקדש. ערכו עליה בעיניהם וקדשו נתעלתה. אבל שניי זה לא אירע ממש תמורה בהערכות מצבם. הריגשותם, שהם עדין שקוועים במצוות גלות לא נתאלמה,

(3) התבדרות השומרונים חורב, כרך א, חוברת ב 146.

ושומריו משמרתו, פעלו את פועלתן בربבות הימים על יחס העם לבית המקדש, ועם יציאת אוטם הכהנים וסיעתם, שגראה, כנראה, מהמערערים על קדורות בית המקדש, והסתפחוותם על השומרונים, התחיל בבית המקדש להתקדש ולהתאדר בעיני אלה, שנשארו נאמנים אליהם. ואולם כמו פעמים נמהח קו הגלות גם על מעוז התפארת זהה. גם בית המקדש טעם לא פעם את טעם השעבוד של גלות. מן מה אחריו נהמיה פגע בבית המקדש ערך אחד משרי פרס. בוגהו, שר הצבא של חיל ארಥששתא השני, קצץ על היהודים בירושלים בשל אהבתו לאתי הכהן גישע, אשר נרצח בידי אתו, מספר יוסיפום, ולהרעים ולהשפל את היהודים בהר לחול את קדורות בית המקדש בכניםתו לתוכו ובהתחלת מס של חמשים שקל על קרבנות היום, שהיו מקריבים שם (קד. יא, ז, א). שבע שנים כבודה ידו של הלוחץ وكل לנחש את הדכאנ, שפשט בעם לרוגלי ההסתולות הזאת בקדשו. עלולה היתה פגיעה זו לוחז בלב העם את ההכרה, שהוא תפוס בצבת גלות. סופרים מישראל אחריו כן במצרים ספרו על מושלים ורים מבין הינוים, שאמרו לחול את קדורות בית המקדש. ויש די נימוקים לכך, שגם הספר על התפרצות תלמי הרבי עיגן בוגד בית המקדש, אינו בדייה ריקה אלא מעשה שהיה. בכל אופן מראים הספרים על הליודורים ותלמידי כמה גדול ומתמיד היה פחדם לשולם בית המקדש. הם רצו להראות לעולם הנכרי, שנקה לא ינקה כל הנוגע בהיכל הקדוש הזה. כך יצאו אחרים מחכמי ישראל (כגון מחבר יהודית, מביבים ב' ופילוח) לדרש מדרש זה גם ביחס לעם ישראל, שאוי לו למי שמידר להם ודורש רעתם. יראה זו, יראת החלה, המכיר בעובנו וחדלונו, שהיתה תלויה מסביב לבית המקדש כל ימי שלטונו העמים, היתה מזכרת גלותם. אי-אפשר היה לעם בכל ימי שלטונו הזורם לשכח את רישו ואת ענותו גם בבית המקדש — המקלט-מעט של תקומה. יפה ציר המחבר של מביבים ג' את נפש העם בדברים, שם בפי שמעון הכהן הגדול: «ועתה המליך הקדוש מפני הטניינו הרבים והגדולים אנו גננים מאד וחתך שונאינו גנניים והננו נקדים באין אונים» (ב, יג) (העברית של גאטטר בהוצאתה כהנא).

פעמים היו או האורות בחיה העם, שהיו יכולם להתחמות אותו גם בדמיון כוב של מנחות תקומה. אור בהיר כי נקבע על שמי העם ונבעל מיד בהמון צללים, שסביר שתו עליו. לעם ביהודה וירושלים הوطב בימי הינוים. התלמידים והסלקיים (עד אנטיקות הרבי עיגן) הרבו את זכויותיו וייפו את תהרוות המדיניות. הכהן הגדול, העומד בראש העם, הורם למלעת נגד מושל בעם, השם מס על העם ומכלל את כל צרכיו השונים. לרבות גם צרכי בטחון. (על שמעון הכהן ג' נאמר: «אשר בימיו נבנה קיר, פנות מעוז בהיכל מלך, הדואג לעמו מוחתר

אלא השילימו עם המצב. הסכינו למציאות של שכינה בטומאות הגלות, לבית מקדש גם בשעבודם של גויים.

ב

תנאי המצב מבנים ומבחן לא בתנו לייהודי לשכח את קשי יומו וMRI גורלו. עוגמים הם ספורי המקורות על תקופותיה הראשונות של שבת ציון. עצבת שחורה שורה על גלגוליה החפים של דורות השיבה. העם, שחזר לארצו בחסדי כורש ודריווש, נדחף מתלאות לתלאות, ולא ראה, כנראה, ימי אושר בכל ימי שעבודה של פרס, מלבד התקופה הקצרה של נחמה — וגם היא לא הייתה שמורה מאימות. קבוץ קטן עולה לפניינו כשהוא מתפקיד על קיומו, וניחר מתקווה ומזהלה שאיפה, ויגע מבקש שאנוותה הוא מתרצה למונחת הדומה ואפיקת-אונים או שהוא מתנחם בטרוניות לפני שמייא, ש„שוא עבד אלהים“ ו„אה אלהי המשפט“ (מלacci ב, יז; ג, יד).

מצב העם בארץ שיבתו לא היה יכול להרני את הלבבות בשורת החק של הגלות. כמו שנה אחריו השיבה מבבל היו אלה «אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדולה וברפה» — בדברי חנני לנחמה (נחמה א, ב-יד). העמים אשר מסביב התגוררו בהם, ולא הונח להם מהועל המUCK של המושל הפרסי. הם ישבו אל קוצים וברקני שפלות ושעבוד נורא. כך מתואר המצב של העם בתפלת הליים: «הנה אנחנו חיים עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו לאכל את פריה ואת טוביה הנה אנחנו עבדים עליה. ותובאותה מרבה למלאים אשר נתה לנו בחטאינו ועל גוינו משלים ובכמהנו כרזונם ובצורה גדולה אנחנו» (נחמה ט, ל). המצב העולב של הקבוץ בא"י ידוע היה גם כן בארץות הגלות, ואף הוא הטיל את צלו על חי ישראל שם והdagish את טיבם. טיב חי גלות. עוזרא מסמן את חי ישראל בתפוצות חי עבדות וטובתה של השיבה מבבל כ„מחיה מעט“ בעבדות — בגלות — של העם. וחסדי השיבה — לא חסדי גאולה ועלית העם; אמרוים הם רק בזה, שהורשה לעם להעמיד את הרובותיו של בית המקדש ולבנותו „גדר ביהודה ובירושלים“ (עוזרא ט, ח-יד).

עוזרא, כנבאים שקדמווה הכריר את עצם כח-הישע, המקופל בבית המקדש. מציאותו מהפה על עלבון החורבן ומשכילה את צערו ויגונו. בית המקדש הוא נאת חוסן במדבר השפלות, ובו יאיר אור הגאולה באפלת הגלות אשר מסביב. בהיכרם את כחו של בית המקדש להרמת מעלהה של ארץ ישראל, שניטל ממנה פאר החרות, שקדו עוזרא ונחמה לטפח את הכרת רומיותו של בית המקדש בלב העם אשר בארץ. תקנותיהם לשם مليו הובותיו של העם לפני בית המקדש

ומחוק עירו מצר", בן סира ג, ביד). אבל לא חסרו גם איז אאות של שעבור גורל מר. אדמת ארץ יהודה הייתה למקומות מערכotta מלחה, שהעט לא היה שותן בה; הוא היה רק מתרוץ בה ווסף את תחלואיה. אף כי מלכות היוונים נתגלו היפור של עם ישראל בעולם — במקום הקיבוץ המקווה והmobetta. אוכלוסים רבים מישראל נשמרו מעלה מקומות מושבותיהם, מאונס או מרוץ, ונדרו למקומות חדשים. בין אלה, שנעקרו ממקומות היו גם המונחים מארץ ישראל גופא. כעשרה רבעה, נאמר באגרת אריסטיאס, העביר תלמי בן לוגוס מארץ היהודים למצרים (שם יב), ושם מזכיר גם יהודים "אשר הובאו למלכות אחריו כן" (שם, כ) — יהודים ש galו מארץ יהודה בזמנ תלמי השני. ועל דברי בעל האגרת מוסיף יוסיפוס: "אף היו יהודים אחרים במספר לא מעט, אשר ירדו למצרים מרכזם הטוב שברכת הארץ ונדבת תלמי משלוחם" (קד. יב, א). טלטולי היהודים הללו גם בעתים שונים בידי מלכות היוונים (כגון אנטיקוס השלישי), שהAIR פנים אל היהודים, צוה, לפיא יוסיפוס, להעביר אלף משפחות של יהודים מארם נהרים ובבבל ופריגיה — קד. שם, ג, ג). ליוזדים בכלל היהודי הארץ בפרט, היו יציאות של המונות ישראל ממקומותיהם מעין פרקי גלות. אלה העלו בקרבתם את זכר נתישתו הארוכה של העם מפרק גידולו וחירותו. בעקבות גליות ישראל ראה, כמה רחקה מהם ישועת חוסן.

הרשות הגלות בין העם, שהלכה והתגברה בתוך המעשים של הימים, לא הייתה מסוגלת למשך את הלבבות של פזרוי ישראל אל ארץ מולדתם ותוקתם. דומה, שלא היו עולים רבים, שעלו מארצות הגולה ליהודה ביוםיהם של אחורי עזרא, ומכל שכן בידי מלטון היוונים. כיוון שפטקה מזרוי ישראל תוחלת גאותה קרובה ורעיון־шибה לא כבש את לבם, הייתה החתום לארץ רק כוסף וגוגועים לעבר. לשאלת המלך: מדוע פניך רעים עונה נחמה: "מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבותי הרבה" וכו' (ב, ג וכוכ' ה). דואג הוא לה משום שירושלים היא "בית קברות" אבותיו, ולא מפני שהיא ארץ החפץ של עם, המתאים לחדר את בכנו כזה לארץ כדי לשבר את און המלך, שלא יתלה בו מזימות מרוד. הרי לא היה לו כל צורך להשתחש בו בזיכרונותיו, שכטב בשבייל יהודים. נראה, איפוא, שכנו זה היה שגור בפי היהודי זמנו — ובו מתגללה טיבו של יהס התפוצה או הארץ. ולא נתחוללו תמורה בתנאי החיים בארץ בתקופות של אחריו נחמה, שהייתה בכח לשנות את היחס הזה. המציגות היהת הגלות ובה היה נعزيز גם שרטונה של הארץ.

דומה, שהגלוויות בכל ימי שלטון פרט ויוון, לא היו כרכות כל כך אחרי

ארץ ישראל. כל אחד מישובי הגלות היה מדור וועלם בפני עצמו גם בענייני הדת. שמא היו היהודים מארצאות התפוצה שללחים נדבות לבית המקדש בירושלים. פיריב שלחו נדבות לשם, ושם, רמזו, מכבים את בית המקדש במתנות גם פמקרים בזמן התלמידים (יוצא מספורי יוסיפוס על המחלוקת שבין השומרונים ויהודים. בני ירושלים, אומר, טענו "שהיכלם קדוש ומצוים לשלוח את קרבנו" ויהודים. בין יב, א). אבל לא הלא, כנראה, בימי הפרסים והיוונים, תיהם לשם" — קד. יב, א). אבל גם של מרבית מדיניות אחרות" — בדברים שם פילוןafi אגrippas המלך. אלא גם של ירושלים, אלא בפרש, חג "מרדכי"־פורים — נקבע לא בתקופת פרס היהת הארץ יהודה תלולה בפרש. וכל יהודה התפוצה וגם ארץ יהודה, קימוחו על ידי בני ירושלים, לא בפרש, וכל יהודה התפוצה וגם ארץ יהודה, וכנראה ובלוחו עליהם. פרס עלו לארץ עזרא ונחמה לתקן שם את בדק הדת. וכנראה שלא נתעלתה ירושלים למעטת השפעה גם בידי שלטון היוונים, העובדה, שבמיון האחראונים של שלטון זה יצא חוני ובניו מקדש למצרים, מוכחה, שה居וב היהודי ומבבל ופריגיה — קד. שם, ג, ג). ליוזדים בכלל היהודי הארץ בפרט, היו יציאות של המונות ישראל ממקומותיהם מעין פרקי גלות. אלה העלו בקרבתם את זכר נתישתו הארוכה של העם מפרק גידולו וחירותו. בעקבות גליות ישראל ראה, שמתוך הגלות היהת הגלות של גלות, עת הייתה ירושלים לגבורה היישובים לחתקים בתקופות האחראונות של בית שני, עת הייתה ירושלים לגבורה היישובים בכל ארצאות הגלות. אילו היו יהודים מצרים רואים במעשה זה של חוני סטיה מהמקובל וקצתה בנטיעות — אילו היו מודיעים למקדש מחוץ לירושלים. לא היו מועלים כל הכרוכי המלכות כדי לקיממו בתוכם. היה בניינו גורם לפירוד ומכל שכן בידי מלטון היוונים. כיוון שפטקה מזרוי ישראל תוחלת גאותה ורעיון־шибה לא כבש את לבם, היהת החתום לארץ רק כוסף וגוגועים לעבר. אילו סעה מיוחדת מנאמני המקדש של חוני, או שהתקימה בין יהודי מצרים לבין קבוצות ברורות, שהתחווה קרע בין יהודי מצרים, או שהתקיימה במתחנה — ואין הוכחות ברורות, היהת החתום קרע בין יהודים מצרים או בינו לבין ארצאות הגלות. ירושלים טרם הובלטה או בירתוניה על שאר ישבוי היהודים או בין ארצאות הגלות. שווה היהת להם בתוכנותה העקרית — גם היא שרויה בגנות. ירושלים שבתפוצה. גם בלבנה היהת בעניין היהודי הגלות — משומם תו השعبد שבה — כתהה על כבויי כזה לארץ כדי לשבר את און המלך, שלא יתלה בו מזימות מרוד. הרי לא היה לו כל צורך להשתחש בו בזיכרוןיו, שכטב בשבייל יהודים. נראה, איפוא, שכנו זה היה שגור בפי היהודי זמנו — ובו מתגללה טיבו של יהס התפוצה או הארץ. ולא נתחוללו תמורה בתנאי החיים בארץ בתקופות של אחריו נחמה, שהייתה בכח לשנות את היחס הזה. המציגות היהת הגלות ובה היה נعزيز גם שרטונה של הארץ.

כל אותן הימים היו בעניין היהודים בתקופה ארוכה אחת של גלות, שהתחילה עם גלות בבל, תקופה החרות הקצרה של מלכות החשונאים לא

אותה הבקשה לרחמים ולקבוץ גליות שם מחבר האגדות של החסמוניאים בפי הכהנים, כהאל הקרבן באש התפללו: "רצה נא את הקרבן על כל עמד ישראל... כנס נפוצותינו, גאל את העובדים בגוים והבזויים ומטעבים... טע את עמד במקום קדשך כאשר אמר משה (א, כ'רכט בתרגום כהנא).

רחמים ולקץ תלאות ולקבוץ גליות מתפלל מחבר מומורי שלמה.

"תוכנו בעת ישועתך. לרham בית יעקב ליום אשר הבטחת למך", הוא מתחנן (ז, י בתרגום שטיין), "כנס נדחי ישראל בחן ובחסד" (ח, כח). קול נכאים משמעו גם המחבר של חווינותו הסיבילוט ה'ג' על גורל העם: "גורלך הוא לעזב את אדרתך הקדרשה... וכל ארץ תמלא מך וככל ים וכל אחד יתרגו אל אורחותיך" (רסן, רעאי'ב בתרגום רידר). בדברים אלה תאיר המחבר את המצב, שהתקיים בימי. ואף הוא נשא את עיניו אל קבוץ פורי ישראלי — קץ הגלות: "וועוד פעם, הוא ואמר, בני האל הכביר יהיו כלם סביב ההיכל" וכו' (תשב) לקבוץ גליות נתכוון כאן, אף פילון האלכסנדרוני, שלא נזק בספריו לדעינו המשיחי לכל עמו ויזו, נטפל לתקות ישראל לקיבוץ הגליות⁴). את המשאלת הזאת הביע בביואר דברי הנחמה שבדברים לא, ד (על הקלקות י') "אבל, הוא אומר, כשהיקלו חרות בלחין צפיה זאת, אלה שלפנינו זמן קוצר היה פוררים ביון ובארצות הברברים, באים ובקצוי הארץ וכו'. גלי, שכון לתפוצה שבזמננו. והוא, האיש שראה ענייה יהודים שבגלות מצרים, אשר שמע את חרפת העמים וגופיהם, הממלאים את פיהם שחוק לאבל היהודים ולאידם (דבריו שם), חש בכל עומק משמעותה הטראגית של הפיזור וצפה לקצנו.

בספרי הימים הטעם אין למצא רמו קלוש, שישבת ציון ובנין הבית או מזיאתו סמנו תמורה של התחדשות בחיי הגלות של העם. הגלות הולכת ומשתנה לאורך כל התקופות ללא הפסק. "והי כי ישבו אל ארץ אבותיהם, נאמר בצוואת נפתלי, ושבו ושכחו את ה'" ופשעו והפיצים על פניהם כל הארץ עד בא חסד ה'" (ד, ד'ה). רעינו זה על התמדת הgalot נשנה במומורי שלמה: "בhallך ישראל בגולה ארץ נכירה, בסורם מעל גואלים גרשו מן הנחלה אשר נתן להם ה'", בכל גוי פורי ישראלי לדבר ה'" (ט, א). אלה לא חשבו, שישבת ציון ובנין הבית שננו אמר בחסמוניאים, נאותו להיות להם שמעון לראש וכחן גדול לעולם עד אשר יקום נביא אמת" (ד, מו). בארץ ובחוץ לארץ בכל אותם הימים, שהיה בית מקדש בניו בירושלים, ראו היהודים את עצם רוחקים מישועה ונתקנים במצויק גלות. בספרי הימים הם מעתים וזרורי גיל וחדות תקופה בבדրיהם — דוי יגונים, על קץ הגלות מעתיר בן סירא: "חדש אותן ושנה מופת..." והכנייע צר והדוף אויב, החיש קץ ופקוד מועד... אסוף כל שבטי יעקב ויתנהלו ימי קדם. רחם על עם נקרא בשםך, ישראל בכור כיניתה. רחם על קריית קדש ירושלם מכון שבתק, מלא ציון את הdock ומכובדק את היכלך (לו, ה, יט).

חתמה את פרשת השעבוד. לאחריה באו ימים קשים לישוב בארץ, שגדל באוכלוסיו ועלה בהשפעתו בשל פלאות החורות, שהתרחשו בעולם, ימי שעבוד מר ואכורי. שוב משלו בו ורים — וקו הגלות חור למסלולו. אותה התקופה הקצרה של דרור — התקופה החסמוניים — כהו מאורחות ונטמותה ממשמעותה, אף היא לא הייתה בעצם אלא פרק אחד — ולו זר ומתרמייה — בפרשנות הגלות. גם בה הסתתר נתייב האבדון של העם.

כך זו העם בימי בית שני על חייו. לא ראה אלא שאיה אחת של גלות, שהשתתפה בין חורבן בית המקדש והגיאול, המתחממה לבוא. הלב בקש לעמד על תעלומותיה של ההשגה ונסתירות הקץ. החוזן, שנשאו דורות בית שני לבבם, היה לשיבת חי העם למסלולם, לפחות לעלבון ולדלות — לשיבת ציון, שאחריו פעמייה. הם התפללו עם המשורר: "מי תתן מציון ישועת ישראל בשוב ה' שבות עמו" (תהלים יד, ז). הם הכירו, שהחלلال, שנתהווה בחו"ל ישראל בחורבן בית ראשון, טרם נסתם. מלאכי מנבא על מלאך הברית "אשר אתם חפצם" ש"הנה בא", ומכרין: "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" (ג, כג). הם תלו ספקות בעניינים עמוסים שלא נתملאה פגימת המקום. הם דחו את פתרונה של שאלת הכהנים אשר "בקשו כתובם המתיחסים ולא נמצאו", וגורו "אשר לא יאכלו מקדש הכהנים עד עמד כהן לאורם ולתמים" (עוזרא ב, סג; נחמה ז, סה). לא ידע יהודה המכבי ואנשיו כיצד להתנהג עם אבני המזבח המהולל, שנחצזהו, והם החליטו להניח את האבנים במקום מיוחד על הר הבית "עד בא נביא להורות עליהן" (חסמוניאים א', ד, מו). אף הנחצונות של המcabים ורוחות החרות ורוממות, שהחילהו לנשב לרגליהם בעם, לא הספיקו, לנראה, לכוסות מהם את מציאותה של גלות ולשנות את חותם הארויות, שטבעו על מפעלייהם בארץ. גם בהכרעתם במנויו של שמעון לראש וכחן גדול בתוניהם היו בין העבר, שראשיתו חורבן הבית, והעתיד, האחזו בקץ הgalot. הם קיימו את מנויו רק עד בא עת, בה יוכשר מעשה מוחלט ומתרميد. וכי היהודים והכהנים, נאמר בחסמוניאים, נאותו להיות להם שמעון לראש וכחן גדול לעולם עד אשר יקום נביא אמת" (ד, מו). בארץ ובחוץ לארץ בכל אותם הימים, שהיה בית מקדש בניו בירושלים, ראו היהודים את עצם רוחקים מישועה ונתקנים במצויק גלות. על קץ הגלות מעתיר בן סירא: "חדש אותן ושנה מופת..." והכנייע צר והדוף אויב, החיש קץ ופקוד מועד... אסוף כל שבטי יעקב ויתנהלו ימי קדם. רחם על עם נקרא בשםך, ישראל בכור כיניתה. רחם על קריית קדש ירושלם מכון שבתק, מלא ציון את הdock ומכובדק את היכלך (לו, ה, יט).

השני. ואולם באותו חווון רומו בעל המראות, שעתיד בית זה להחלוף מהעולם שיחרב, כנראה ובמקומו יבנה בית מקדש חדש, המוצע לימי הגולה והגדרה: "ואוקום לראות עד אשר כסו (קפלן) את הבית הישן ההוא וישאו את כל העמודים ואת כל קורות הבית וצעכווינו וכיסו אותו ויישאמו וישראלים אל מקום אחד מדרום הארץ. וארא עד אשר הביא אדני הצאן בית חדש גדול ורם מן הראשון ויקימחו במקום הראשון אשר כסה. כל עמודיו היו החדשים וצעכווינו היו החדשים וגדולים מן הראשון הישן אשר נשא שם כל הצאן היו בתוכו" (צ, ח'יכט). בעועל קפל השתמש בעל המראות לסמן חורבן, ככינוי הסתרה, שאחריהם השתמשו לסמן בו את חורבן בית המקדש³. הבית השני, שנבנה ביום שעבוד, אין לפיו בעול המראות, תקנה עלומית. הגלות זרקה בו טומאה. דין בית זה כדין המזבח, שטמאו הינו.

וכן נאמר בחווון השבעות, בסוף השבוע השמייני, "יִקְנוּ בַתִּים בְּצִדְקָתֵם וּבֵית יִבְנֶה לְמִלְחָדָה לְתִפְאָרָת עַד הָעוֹלָם" (שם, צא, יג). גם המחבר של ספר טוביה, בנשאו את עיניו אל הגולה השלמה של העם, היה צופה לבית מקדש חדש, שבנה לעת הגדולה של העם, שעלייה היו הנביאים. טוביה מעורר את בנו מכין, שביתת השני לא ניתן להתרשם בדמותו, שהמחבר מעלה לפניו, יש לדון את הרמו הזה לפי משמעות שallowה — מלכי העמים, או לדונו כהוספה מהחוץ⁴. אם כך כוון המחבר הרי לא קבוע כל זכרו למאורע של בנין בית שני, כאילו לא היה ראוי להזכיר במיצרתו המעשים. כאילו שככל עיקרו איינו אלא עובדה קלה, כזו של בנין בית חוני, למשל, שהסופרים היהודים בתקופת בית שני (מלבד יוספוס), משומם מיעוט חשיבותו בעיניהם, לא לטפל בו (ומציאות).

כפי הבית השני מעיר צירלס בצדק: ההתנגדות כאן אינה לאמתו של דבר זו של האסירים לקרבותן בכלל, אלא לאייה של העובדה כל ומן שם (העם) משועבדים לעמים עוביים אליליים.

7) צירלס וכן קאוטש חושבים, שהמחבר כוון לדבריו אלה לירושלים החדש. ואולם בכל המראות, שנרומה הופעה של ירושלים החדש (בעזרת האפקטיפי ובברוך) רומו ברור ואינו נאמר בכינוי של בית. ואולם בוגר לכוון חנוך צא, יג צירלס מודה שהמחבר כוון גם לבית המקדש. משום מה ייחסו כוונה אחרת לדבריו המחבר לכך? דומה, שגם הספר היזבלים, חי בימי בית שני קורה לבית אחר. כשהוא מדבר על הגולה האחרונות הוא מטעים: "ובניתי את מקדשי בתוכם", "עד אשר יבנה מקדשי בתוכם לעולמי עולמים" (א, יג, כן). מדובר הוא בבניין ממש.

(8) השווה חורב ברך ב, חוברת א', 46.

ירמיה את האهل ואת הארון ומזהה הקטרת אמר: "כִּי יִסְתַּר הַמָּקוֹם עַד אֲשֶׁר יִקְבֹּץ הָעָם... וְאֵז יִגְלֶה הָעָם... אֲתָּא אֶלָּה וְיִרְאֶה כָּבוֹד הָעָם" (asher ישבת הַמְּחַבֵּר של חזיות הסביבות, ג. אחר שמתאר את חורבן הבית וגולות העם והגיד, "אחרית טוביה צפונה" לעם הו אומרים: "וְאֵז יִשְׁלַח אֶל עַלְיוֹן מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִשְׁפְּט כָּל אָדָם בְּדָם וְלַהֲבָא אֲשֶׁר יִשְׁבְּט לְאַלְמָנִים וְכָל מֶלֶכִים פְּרָס יִעַזְרוּ בְּזָהָב וְנַחַת וּבְרוֹזֶל לְעַשּׂת כִּי אַלְמָנִים בְּעַצְמָו יִתְהַלֵּם קָדֵשׁ בְּלִילָה וְאֵז יִשְׁבּוּ הַמְּקָדֵשׁ וְהַיָּה כְּמוֹ שָׁוִיה לְפָנִים" (רפודרץ). הציור הכללי כאן אינו מתאים להוגן לימי כורש. המלך כאן הוא כבראה מלך המשיח, שבמוקם אחר הוא אומר עליי, שייעור מלוחמות בארץ: "אֲשֶׁר יִגְיַח כָּל אָרֶץ מְמַהוּמָת מִלְחָמָה" (תנרבב-תרגן). ולא היה שלטונו רב לזרובבל, שיאמר עליי: "וְהַיָּה יִמְשָׁל לְתִקְוּפּוֹת הַיּוֹם". ועל אותו המלך המשיח הוא אומר, שיחל לבנות מקדש חדש, ולאותו מקדש, לא למقدس שני הוא מכובן באמרו: "וְאֵז יִשְׁבּוּ הַמְּקָדֵשׁ וְהַיָּה כְּמוֹ שָׁהִיה לְפָנִים". אמנם הוא מוכיר את עורת מלכי פרס. אבל מכין, שביתת השני לא ניתן להתרשם בדמותו, שהמחבר מעלה לפניו, יש לדון את הרמו הזה לפי משמעות שallowה — מלכי העמים, או לדונו כהוספה מהחוץ⁵. אם כך כוון המחבר הרי לא קבוע כל זכרו למאורע של בנין בית שני, כאילו לא היה ראוי להזכיר במיצרתו המעשים. כאילו שככל עיקרו איינו אלא עובדה קלה, כזו של בנין בית חוני, למשל, שהסופרים היהודים בתקופת בית שני (מלבד יוספוס), משומם מיעוט חשיבותו בעיניהם, לא לטפל בו (ומציאות).

רמו קשה כלפי רוממותו של הבית השני נשתר מר בספר חנוך: "וַיַּחֲלוּ, נָאָמֶר שָׁמֶן, לְבִנּוֹת שְׁנִית כִּמְדֻמָּה וַיַּקְרְאוּ אֶת הַמְּגָדָל הָרָם וַיַּשְׁבּוּ לְעַרְךָ שְׁלֹחָן לִפְנֵי הַמְּגָדָל אֶךְ כָּל הַלְּחָם אֲשֶׁר עַלְיוֹ הִיא טָמָא וְלֹא טָהָר" (פמ, עז בתרגום כהנא ופייטלוביץ⁶). היטה עזה זו היא כהה רוחק של ההתנגדות לבניין הבית

(5) והשוה הערת צ'ירט (בhz'את צ'ירלס) לדבורי הסבילה כאן: "אָפְשָׁר קֹה הַמְּחַבֵּר לְגֹאַלְהָ בְּזֶמֶן וְשְׁתָהִיה בְּדִמְוֹת הַמְּעָשָׁה שֶׁל כּוֹרְשׁ". כולם: שכש שכוורת ודרויש או גבוי למלאת הבית כל המלכים לעת הגולה ירבו תרומותיהם. זהו באור דחוק. וכן אין התוכן של הדברים גענה כל לביאורי אחרים (כגון דרוםונג ואחרים) שהכוונה כאן לכוורת.

(6) צ'ירלס מעיר שם, שקטווג זה על הקרבנות בבית השני נאמר בשל העם והכהנים שהחלה ללבת בדור הגויים. אבל כלום היה מחבר סתום את דינו הקשה על המגדל ופושל את "כל הלחם", ולא היה מפרש את אלה, שהקהל תלוי בהם, את הכהנים המתוינגים? יותר נכון אם דבריו על עליית משה ה, ה. שם נאמר: "או יעלו מភת השבטים ובאו אל מקומות הנועד ובצראו את המקומות וחדשווה, ושני השבטים יוציאו באמונות המקובלות אך עזובים ומתבלים יהיו כי לא יוכל להקריב זבחים לאלה אבותיהם" (תרגום כהנא). על ההתנגדות מסורתה זו

וכה טיהור בית המקדש מטומאת עבודת זורה, שבעצם לא היה מאורע בה נשבג בחירות העם מעול זרים, לזכרון, שלא זכה לו בנין הבית, זכרון של חג. שמא כוננו בחג זה להזכיר על חדש בית המקדש, סלוקתו השעבוד ממנה, כאילו בונה מחדש על טהרת החירות של העם והארץ.

הימים הקשים, שהתרגשו ובואו על ארץ ישראל, כשרומי פרשה עלייה את מצודתה; שנתא ישראל, שהתגברה בארץות הגלות שבמלכת רומי העמיקו בלבבות את הרגשת הגלות. והרי הגאולה, ששפעו אל הנפש בימי הגדולה של שלטון החשמונאים, נבלעו באדי הוזון והכנעה, שכסו את ארץ ישראל בימי הרומיים. האכוות, חלומות שנבלו, תקוטות שפרחו, וחירות שנסתימה בשבעוד — שעבוד חדש, אלה טפו את ההכרה בלב העם, שנתחן הוא עדין ב עמוק קלות הchniוניות בישראל, שגלו בה את עקבות המשיח. בעל צואת לוי רואה בהופעת מתתיהו (או יהודה) את בוא הגאולה. «ואו, אומר, יקים ה' כהן חדש אשר לו יגלו כל אמרות ה' והוא יעשה משפט אמת עלי אדמות במלאת הימים... ולעת כהנתו ירבו העמים דעת... ובכהנתו יתם החטא... והצדיקים ינוחו בו... ויסיר את החרב המפחידה את האדם» (יח. ב. ט., בתרגם אוסטריז'צ'ר). בעל המראות של ספר חנוך צפה אז להופעת כל הכבוד של אהירות הימים. ושם נאמרו חזונות אחרים בפרק יא שבמזמור שלמה ופרק י' שבעלית משה על אותם ימי הנצחות של החשמונאים⁹. כן יש יסוד להשערה, שגם תיאורי הגאולה בחזון הסבילים, בפסקה (20-616) ובפרק סטייד בברוך הסורי נוצצים במאורעות של הימים הם¹⁰. ואולי מושם אותן צפויות הגאולה

הפוזר, אומר טודרי, היה יותר קשה וייתר גורא לעם ישראל, לבניהו ולהם, מאשר חורבן הבית וחדלון המלכות¹¹ ריסוק אברים זה של האומה, התפוררותה לחטיבות נפרדות, התהובות בגופות עמיים זרים, פגעו בעצם קיומו של העם ובעצם תעודתו — לבצר מקום משומר בחיים לעובדת אל עליון ותורתו. תעודתו זו, המרתקת בעצם הויתו, אינה יכולה להתקיים, אלא אם כל העם כולם מצוי בגבולות מחיצתו, הנחלה, אשר בה בחר ה' למשנו. פורע העם, כמו שהראה טורי, התהווה עוד קודם חורבן הבית. מיהודה ומישראל יצאו המונות מישראל לארצות שונות; מי שנמשך לבו בקסמי האושר של ארץ נכריה מי שנאלץ לתור מקום קיום אחר מפני עוני ודלות. הנביאים ראו בפייזור הזה, באסון העם הזה,

הרי הביר בתעלולי המתינוים (שאותם מתאר溟 בימי השוחרים האחוריים — סט) את המבוקות והאנדרמלוסיות, האחוות בעקבם של ימות המשיח, ובנצחונות החשמונאים כנגד היונים — את בואו של התקופה המשיתית (שמתארה בע"א"ז). קטע זה נכתב כרואה בזמן שהבית היה קיים, שהרי הוא אומר בזאת, ד: «ויראהו תוכחות רבות... וגם תבנית צין ומדותיה אשר נועתה בתבנית בית המקדש אשר בימינו», הרי הוא אומר: אשר בימינו — לא אשר היה בימינו אלא בימינו ממש, אשר קים עתה. ובכלל כיצד היה המחבר מעלים במגלת הומנים ראה שפרק זה נכתב בראשית המרד של החשמונאים, וכו', ממד זה אה את עליית שווה של הגאולה

The Second Isaiah, 50; Ezra, 289 (11).

ידעו, שנצחון החשמונאים עורך בלב הדור ההוא תקנות גאולה. חרות יהודה וירושלים מעול זרים פרצה פרץ בחומת הגלות, והיתה בה משום שיבת העם לבבון. הכבושים של מלכי החשמונאים עלולים היו להאדיר את תקנות העם לגאולה גמורה וקרובה, אוכלוטי היהודים נתרבו בארץ. גם גודל מספר הגרים מבין העמים, שגורו בארץ ובסביבותיה (לא גרים מכפיה מלכות, שספריהם יוננים, שונים החשמונאים, ייחסו לממלci החשמונאים). אבל ודאי שהיהודים רבים מארצאות הגלות התחילו נוהרים לא רק, לכונן את חיים על אדמת הקודש ולחותות בצל מלכות ישראל. הנה גם אותן של קבוץ גלויות. בתקופת הגודלה של שלטון החשמונאים החלו להסתמן שרטוטי הדמות של הגאולה שלמה והיו בין בעלי רואה בהופעת מתתיהו (או יהודה) את בוא הגאולה. «ואו, אומר, יקים ה' כהן חדש אשר לו יגלו כל אמרות ה' והוא יעשה משפט אמת עלי אדמות במלאת הימים... ולעת כהנתו ירבו העמים דעת... ובכהנתו יתם החטא... והצדיקים ינוחו בו... ויסיר את החרב המפחידה את האדם» (יח. ב. ט., בתרגם אוסטריז'צ'ר). בעל המראות של ספר חנוך צפה אז להופעת כל הכבוד של אהירות הימים. ושם נאמרו חזונות אחרים בפרק יא שבמזמור שלמה ופרק י' שבעלית משה על אותם ימי הנצחות של החשמונאים⁹. כן יש יסוד להשערה, שגם תיאורי הגאולה בחזון הסבילים, בפסקה (20-616) ובפרק סטייד בברוך הסורי נוצצים במאורעות של הימים הם¹⁰. ואולי מושם אותן צפויות הגאולה

(9) בדרך רבים מהספרים החזונים והגנונים גם ספר מזמור שלמה ועלית משה נכתבו מגילות, בתקופות שונות, והלו נאספו על ידי וורך. יש פרקים במזמור שלמה, הנושאים עליהם את החותם של התקופה המתינוים (כונן פרק ב'). ואלו פרק הגאולה, הלא הוא פרק יא' נחללי שונה זו רוגשים דבריו. שמחה זו, האפpta את צורי הגאולה שבא, אינה נשאבת מעניות החלום ודוממי תקوة חזוקים, אלא מקרים שבמציאות החיים. לפיכך יש יסוד לשער שפרק זה נאמר על נצחון החשמונאים. או ידע העם שמחה. כיווץ בפרק ה' בספר עלית משה. אותו הפרק נסמן לפරקים, שבו בולטים הקווים של התקופה הרדיפות של אטויוכם. ראים יותר בדברי הגאולה האלה להסמק לפראקי י' וט' מאשר לפראקי ו', שהוא מוחץ למוקמו והשוא,

(10) דברי הסבילים הם: «ואו לבסוף לה' המלך הגדל, הנצחי, ירעעו כרים לבנות לה' האדר. ומעשה ידי אדם ייפול בלחת אש, ואו יתן ה' שמחה רבבה לבני אדם». הדברים שלפניהם נאמרים על אנטיכוכם. כנראה, איפוא, שדברי גאולה אלה נמשכים אל הזמנם של אחריו ימי החשמונאים.

ברוך הסורי סח מכיל את המשל של הימים השנים עשר הבHIRIM על כל התקופה שלآخرיו חורבן בית ראשון והיא הסוכה לימות המשיח. אם כוון המחבר במשל זה ולמעשה המן ובנין הבית השני, כדעת צ'רלס ואחרים (למרות מהיהות שננות המתעוררות אגב ביאור זה, כונן: «והעמים ישבו יבוא לאפרהה» (ד) — כלום ראה תחלת ציון בחודשי כורש ודורש? ומה מכונן בדבריו: «ואחריו הדברים תהיה מפלת עמים רבים» (1) — כלום כוון למלחמה היונים?)

הערות למסכת קידושין

מאת

אברהם וויס

ב' א' — ג' ב'. האשעה נקנית מ"ש הכא וכו' וכו' ואימא ה"נ אמר קרא טהור כרויות ספר כורתה ואין דבר אחר כורתה. כל זה, לפי עדות הגאנונים, מרבני סבוראי. ובאמת אומרת כל הסוגיאboleiah איחור זמן. הביעות הן قولן בדוקדי לשון מצרים" וכו' (שם, כט, יג). על שיבת הנפוזות מבא גם הוועש: יחרדו כצפור מצרים וכיונה מארץ אשור" (יא, יא). וירדמה מבא על קבוץ ישראל שבארץ רבות: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד ח' כי אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם כי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארץ אשר הדחיתם שם וישבו על אדמתם (כג, ז, ח). ושוב: ונמצאתי לכם נאם ה' ושבתתי את שבותכם וקצתית אתכם מכל הגוים ומכל המקום אשר הדחתי אתכם שם (כט, יד). על שיבת שבות ישראל נבא עמוס (ט, יד, טו) וצפניה (ג, ס).

ג' ב'. בכסף מנגן ותו הא דתנן האב זכאי בנתנו בקידושיה בכסף בשטר ובאייה מנגן דמקניא בכסף וכסף דאבא הוא א"ר יהודה וכו'. כל הסוגיא עד: והאי ויצאה חنم להבי הוא דאתא וכו', למן ד' א', גם בכתובות מ"ז, ב', ע"י המשנה: האב זכאי בנתנו וכו'. שם היא מתחלת בזה"ל: בכסף מנ"ל א"ר יהודה וכו'. ורש"י שם בד"ה בכסף מנגן מעיר וז"ל: בכסף קידושיה לאביה. ובאמת כל מגמת האוגיא להמציא פסוק לכ"ס דאבא", ותו לא מיד. ומשום זה מביא רב פסוק אחר ולא את הפסוק הקרוב ביותר: כי יכח אישasha. וכל סוגיא זו נלמדה מעיקרה על משנה כתובות ובמסכת כתובות. והיא העתקה לקידושים, כי אם בכסף דאבא מילא קידושין בכסף. וכך בקידושין נתוסף על סוגית כתובות המשך: והאי ויצאה חنم וכו'. והנה רשי"כ כאן בד"ה מנגן מעיר וז"ל: הנה תרתי דמקניא בכסף Dekhuni מתניתין ומגן שהאב זכאי בו בדקתי התם. ומה זה שרשי"ל ג' דמקניא בכסף וכסף דאבא. ובכן, לפניו פה התامة למסגרת מזמן מאוחר. ע"ע בספר לקורות התהווות הבבלי מעמ' 31, שם האררכי בבירור סוגיא זו. וכמה נקודות שם להשלים עפ"י דברי כאן, וע"ע בהערות הבאות.

אמר קרא בנעוריה בית אביה... ממנה מנסא לא יופיעו ונילך ממושת וגם שאני בושת ופגם דאבא שייך בגויהו, בכתובות מ' ב' איתא כל זה במסגרת כו: ... מכל דאייכא בושם ופגם ואימא לדידה אמר קרא בנעוריה בית אביה... ממנה מנסא לא יופיעו אלא מסתברא דאבא הווי דאי בעי מסר לה למונול מושכה שחין. רשי"כ אצלו ד"ת דאבא שייך בגויהו מפרש לפי סוגית כתובות:

porungen קשה ותוכחת זעם, הלא היא הכתובת בספר התורה: ואתכם אורה בגוים (ויקרא כו, לג); ואבדתם בגוים ואכלתם ארץ איביכם (שם, לח); ולהיפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ (דברים כה, סד). כשהבא לנו חם את העם, וכשהעלנו לפניו את הטובות הצפונות לו באחרית הימים, חזו על שיבת הבנים הנודים לתיק הורותם — קץ פורענות הפזר. כך מנבא ישעיה: ונsha נס לגויים ואסק נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקbez מרבען כנפות הארץ (יא, יב). ושוב: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים וכו' (שם, כט, יג). על שיבת הנפוזות מבא גם הוועש: יחרדו כצפור מצרים וכיונה מארץ אשור" (יא, יא). וירדמה מבא על קבוץ ישראל שבארץ רבות: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד ח' כי אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם כי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארץ אשר הדחיתם שם וישבו על אדמתם (כג, ז, ח). ושוב: ונמצאתי לכם נאם ה' ושבתתי את שבותכם וקצתית אתכם מכל הגוים ומכל המקום אשר הדחתי אתכם שם (כט, יד). על שיבת שבות ישראל נבא עמוס (ט, יד, טו) וצפניה (ג, ס).

הפייזור הוא הגלות. בשעה שיש פייזור יש גלות ואולם ברבות ימי הפייזור, הגלות, התחללו בני הגלות לראות את ראשיתו ומיצאו של פייזור העם בחדרlon הממלכות של ישראל, בחורבן ירושלים ובית המקדש⁽²⁾. במקרה זה ראה העם את התהום שנפתחה לררגלו, אבדן חסנו ותפארתו וגלותו לבין העמים. בו נתהווה אסונו הלאומי. משמעות כזו קבל המאורע של החורבן בעיני העם — ולдин ההיסטוריה יש למשמעות, הנוצרת ברוח העם, תוקף לא פחות מאשר המשמעות המצוימות והדבוקה לעור המקרת, זו החביה בראשות הצרה של שעת התרחשותו. לפיקד כל זמן שהתקיים הפייזור היה אדם מיישראל תוהה בחורבן ירושלים והמקדש, שורה בצער על העם, שגהה מארצו, ומזכה ומתפלל לשיבתו ולבניינו. כל צרה שבאה על העם הייתה מזכירה לו את החורבן והגלות, וכי הוא עם גענה ונדכה, מפוזר ומפוזר בין העמים. היא הייתה לו כאחד המראות בערפל הטרגדייה הכללית שלו — והיתה מתפלל לקץ הגלות וمبקש את נתיב הגאולה. ימי הבית השני היו בעני הדרות או ימי גלות ושבוב וESISופים ממושכים לתקומה גמורה ולאחרית הימים.

(2) דמטריאוס (אצל אבסביוס 9, 21 Praep.) אינו מונה את זמנו הוא אלא מגילות שומרון ומגילות ירושלים — לא כאמור אחר, לא משית ציון או בניית הבית השני.

אלא גilioי מילתא בלבד. לשון הג"ש הוא: נאמר כאן ונאמר להלן, וכיוצא בזה, מה ליבמה שאינה נקנית בשטו וכו', פירכה זו ליתה בירוש'.

מה לאמה עבריה וכו', גם פירכה זו ליתה בירוש'.

ה' א'. רבא אמר א"ק וכותב בה וכו' ולריה"ג וכו', ע' גיטין כ"א ב' ובנ"ש, ונראה שכאן המקור.

אלא פירך הכי ומה כתף וכו', לפ"ז נראה שמיימת רב הונא הכילה רק:

חותפה קונה מק"ז, ולא יותר. ה' ב'. מתקיף לה רב פפ"א וכו' רישא דוקא טיפה כדי נסבה ותני סיפא פ"לחתא דסתרא לה לדרישא אלא ה"ק וכו' וא"א וכו', בברכות כ"ה א' ובנ"ש: אליא מהא ליכא למשמע מינה, והיא היא, ע' נדרים ע"ב א' וברשי"י שבת ק"א א' ד"ה אלא מהכא. וסוגיתנו נבדלה מסוגיות הנ"ל בזה שבסוגיות הנ"ל עומד לדיוון עצם העניין כבעיה בלתי תלואה במקור ובסוגيتها ר' פפא עשה מזה אתקפתא על המקור. לכן בהכרח להכריע ולישב את המקור. ההכרעה היא רישא דוקא, ורק על הקושיא:ותני סיפא וכו', שני תירוצים. וכשהרישא דוקא או בין נתן הווא ואמרוה היא בין נתנה היא ואמר הווא לא הווע קידושין. זותי נראת שיטת הר"ף וסייעתו, אלא היות וบทירוץ השני בנוגע לננתן הווא ואמרוה היא: ספיקא היא וחישינן מדרבנן, פוסק הווא בזה לחומרא, וע"בר"ז שם. גם שיטת הבה"ג (ע' בר"ז שם) היא שר"פ מתכוון באתקפתא זה לננתן הווא ואמרוה היא הון לננתנה היא ואמר הווא והש"ס חזא מיניהו נקט. אלא שלשיטתו גם האב"א מתחווון לשניהם ומשום זה בשניהם: ספיקא הוי. לא כן שיטת התוס' בד"ה הא נתן הווא. לשיטתם האתקפתא דוקא בנתן הווא ואמרוה היא, כי אחרת מדוע נקט רק צד זה בלבד.

ר' א'. תנא תלת שמעינוו וגרסינגו, ג' הרשותן הון גם קבוצה עצמה, כולל לשון אישות מפורש, מה שאין כן בשלוש האחרונות. עצורי מהו, ע' רשי"י ותוס' שם. ובלח"מ אישות פ"ג ה'ו: יש בקצת ספרי רבינו ז"ל ארוטטי במקומות עצורותיו. אכן ארוטטי איתא לעיל בברייתא. ואולי צל': עצמי — עצמתי, מלשון הפסוק: עצם עצמי.

וייהודא ועוד לקרא אלא ה"ק האומר חרופה בייהודא מקודשת שכן ביהודה קורין לארכosa חרופה, הרמב"ם באישות פ"ג ה'ו פוסק סתם הרי את חרופתי היר או מקודשת. ובכ"מ שם שו"ט ארוך על דברי רמב"ם אלה, כי הם לכוארה נגד סוגית הגדירה. ואת דבריו הוא מסים בזהיל: ועייל' שרביבנו סובר דקושית יהודת ויהודא ווד לקרא לא קושיא היא דמצוי לאחדוריה שלא מיתי מיהודה אלא לפירושי לשניא דקרה דנהרפת הינו מאורטה... והיותר נכון שרביבנו לא היה גורס כל הא'

... دائ בעי מסר לה למונול ומוכה שחין. אכן, הלא אין יודעים עדין שכוף לאביה ואיך אפשר כבר לדבר על دائ בעי מסר לה למונול ומוכה שחין. תוס' כתובות שם מ' ב' ד"ה دائ וכאן ד"ה וכי תימא מעיריים כבר על ההקש המטעה שבין כתובות וקידושין זול' כאן: תימא הכי בעי למימר נילך קידושין מבושת ופגם הא בושת ופגם גופיה לא יידעין שחן לאב אלא מקידושין דامر בסוף אלו גערות دائ בעי מסר למונול ומוכה שחין. אולם ע"ז מעריך כבר בצדק הר"י בתוס' כתובות שם: אורחית דהש"ס דבעי לדחווי אפילו קים לנו דבושת הווי דאבוה מקום אחר, ע"ש. וע"ע תוס' ימא מ"ט ב' ס"ד"ה שאני וחולין ע"ה ב' ד"ה זה בנה אב. ברם זה דרך הש"ס מסוגיא לסוגיא. אבל לא יתכן שבאותה סוגיא עצמה שהוא רוצה ללימוד כספ' קידושין מבושת ופגם יבוא וידחה שאני בושת ופגם שהוא שייך בגויהו כי כספ' קידושין שלו. לכן נראה פירוש הגהה תוס' ישנים כתובות שם: אבוה נמי שייך בגויהו הינו גם האב מבושת ונפגם. ועוד סעד לדבריהם בסנהדרין נ"ב א': שם נהגין בו קודש נהגין בו חול וכו'.

עפ"ז אפשר כבר לברר את טיב החש"ג: דאבוחה שייך בגויהו — دائ בעי מסר לה למונול ומוכה שחין, שבין קידושין כתובות. ועל יסוד זה יש כבר גם להכריע ולהגיד איפה מקודרו של קטע זה. לפי ביאור זה הולם הנוסח דאבוחה שייך בגויהו גם את סוגית כתובות מ' ב'. לא כן הנוסח: دائ בעי מסר לה למונול ומוכה שחין. נוסח זה הולם אמןם סוגית כתובות. אבל בסוגיתנו הווא בלתי אפשרי, כי לא הוכיח עדין שכוף קידושין לאבוה. מזה השנoso: דאבוחה נמי שייך בגויהו, מאוחר. והדעתו נתנתן שנoso זה נולד בקידושין כהתאמה למסגרת כאן. ומהו שהמקור בכתובות. ואחרי שהקטע העבר משם והכנס לתוכו התאמו גם את לשונו למסגרת החדש, לכן אצלו: דאבוחה נמי שייך בגויהו, במקום: دائ בעי מסר לה למונול ומוכה שחין, שכבותות מ'.

ד' ב'. ותנא מיתתי לה מהכא, הלשון איינו הולם די צרכו. רב יהודה אמר רב לחוד והבריתא לחוד, והעד הסיום: ואיצטריך למכתב ויצאה חنم ואיצטריך למכתב כי יקח וכו'.

דוחניא כי יקח וכו' ובועל מלמד שנקני בביאה וכו' וממן שאר בשטור וכו' וזה הכל ברייתא אחת, ע' בירושלמי ה"א. הסוגיות של הפסיקאות הכנסו לתוך הבריתא ועייל' היא נחלקה לצורה לשילש ברייתאות. לתופעה זו ע' בספר התלמוד הירושלמי ה"ב עמ' 20 הערכה. אכן מלבד הטוגיות הכנסו נראה גם הוספות לבריתא עצמה, ע' בעורות הבאות.

וכן הוא אומר נתתי כספ' השדה קח ממני, ליתה בירוש' . וזה איןנו מילך

גוףא היה מדבר וכו', לביטוי גוףא לפני משנה ע' בספרי לקורות וכו' מעם' 7. ולסוגיתנו עמ"ש שם עמ' 29.

אלך רב יימר לרבר אשיר ואלא הא דאמר רב יהודה א"ש כל שאינו יודע וכו' אפילו לא שמייע להא דאר' הונא א"ש אל אין הכי נמי, כל המימרא כולה מוקשה הלשון: ואלא הא דامر וכו', אומר תימא וקושיא וכאן אין שום מקום לא לתימא ולא לkishia. רשי' ותוס' ד"ה אפילו מכניםים את הרעיון: כלומר מי שביבה תוס' ד"ה שכנן ביהודה קורין לאירועה חרופה איתא: ודוקא ביהודה אבל בעלמא לא דקסבר דבשפהה כגענית הכתוב מדבר שאין קידושין תפיסין בה. דברי תוס' אלה מוכחים שהם ל"ג בגמרה: התק האומר חרופה ביהודה מקודשת, כי לגי' זו הערטם: ודוקא ביהודה אבל בעלמא לא, מיותה, כי זה מפורש בגמרא. ואין הדעת נתנתה שזה בא רק לרגלי הסופת הטעם: דקסבר וכו', כי הלא כל מקום של הוועפה זו הוא ברישא: האומר חרופה ביהודה, ולא בסיפא: שכנן ביהודה. لكن גראה שהם גרסו: אלא התק שכנן ביהודה קורין לאירועה חרופה גי' זו מוכחת במידה מרובה מtos' ב"ב ס"א א' ד"ה ואיבעית זול': דהו כמו יהודה ועוד לקרא דפ' קידושין ואומר ר' דהמת לא קפיד אלא אלשון ועוד אבל הכא וא' ובאמת כל הקושי הוא במללה ועוד. כי ה' של יהודה ועוד לקרא: ואת הראייה מיהודה בלשון ועוד מבאים אחרי פסוק. ועפי' זו מתישב היטב הלשון: וייהודה ועוד לקרא, ולא: ועוד ביהודה לקרא. ועל קושיא זו ניתנן התירוץ: התק שכנן ביהודה וכו', ר' אלמא: שכג, במקום: עוד. והנה אפשר עתה לבאר גי' זו בשני אופנים: 1) התירוץ שניין על הקושיא ויהודה הויא רובא דעתלמא: התק האומר חרופתי מקודשת שנאמר והיא שפהה נהחרפת לאיש ועוד ביהודה קורין לאירועה, במקומו עומד, אלא במקום: ועוד, אלמא: שכנן ביהודה וכו'. ושכנן ביהודה פירושו בדברי ה' הניל': דלא מיתתי מיהודה אלא לפירושו לשננא דקרו דנהחרפת היינו מאורסת. זאת היא כנראה שיטת הר' והרמב"ם. וע"ע באישות פ' הי' וזה שמה שפהוק מדבר בחזיה שפהה וח齊ה בת חורין. 2) בתירוץ: התק שכנן ביהודה וכו', עוזבים למגורי את התירוץ הראשון: התק האומר חרופתו מקודשת שנאמר וכו'. כי אם הפסוק מדבר בחזיה שפהה וח齊ה בת חורין אין לי צורך לפרש夷 לשננא דקרו ושכנן ביהודה כלו מיותר. אלא ודאי שהוא עוזב למגורי את התירוץ הראשון. וכשהחוכחה ר' מיהודה, ויהודה לאו רובא דעתלמא הויא, או: "דוקא ביהודה אבל בעלמא לא". והפסוק אינו בא כלל בחשבון, כי "בשפהה כגענית הכתוב מדבר". זאת היא כנראה שיטת רשי' ותוס' ע' היטב ברשי' ותוס' שם. ולכלום יחד גי' אחת וגירסתנו אנו יסודה בשיטה השניה. במש' אלימא בשאי מדבר עונה על עסקי גיטה וקידושה וכו', לביטוי גיטה ע' רשי' שם. והוא אשגרתא דליישנא של המשנה. והעד שבמסקנא: הגי לישני לקידושי, וגיטא ליתא. אבל ע' רשי' ד"ה במאי עסקין.

שקלא וטריא אל גורס כגי' ר' שכתב איבעיא להו האומר חרופתי מהו ופשתינן מהא דתניא האומר חרופתי מוקן שת שכן ביהודה קורין לאירועה חרופה. ברם אין זה הכרחי עדין שהר' ח' ל"ג את כל השו"ט, כי אין מדרכו להעתיק תמיד את כל הסוגיא. ועוד, הקושיא: ויהודה הויא רובא דעתלמא, בולטת יותר מדי. אכן בתוס' ד"ה שכנן ביהודה קורין לאירועה חרופה איתא: ודוקא ביהודה אבל בעלמא לא דקסבר דבשפהה כגענית הכתוב מדבר שאין קידושין תפיסין בה. דברי תוס' אלה מוכחים שהם ל"ג בגמרה: התק האומר חרופה ביהודה מקודשת, כי לגי' זו הערטם: ודוקא ביהודה אבל בעלמא לא, מיותה, כי זה מפורש בגמרא. ואין הדעת נתנתה שזה בא רק לרגלי הסופת הטעם: דקסבר וכו', כי הלא כל מקום של הוועפה זו הוא ברישא: האומר חרופה ביהודה, ולא בסיפא: שכנן ביהודה. لكن גראה שהם גרסו: אלא התק שכנן ביהודה קורין לאירועה חרופה גי' זו מוכחת במידה מרובה מtos' ב"ב ס"א א' ד"ה ואיבעית זול': דהו כמו יהודה ועוד לקרא דפ' קידושין ואומר ר' דהמת לא קפיד אלא אלשון ועוד אבל הכא וא' ובאמת כל הקושי הוא במללה ועוד. כי ה' של יהודה ועוד לקרא: ואת הראייה מיהודה בלשון ועוד מבאים אחרי פסוק. ועפי' זו מתישב היטב הלשון: וייהודה ועוד לקרא, ולא: ועוד ביהודה לקרא. ועל קושיא זו ניתנן התירוץ: התק שכנן ביהודה וכו', ר' אלמא: שכג, במקום: עוד. והנה אפשר עתה לבאר גי' זו בשני אופנים: 1) התירוץ שניין על הקושיא ויהודה הויא רובא דעתלמא: התק האומר חרופתי מקודשת שנאמר והיא שפהה נהחרפת לאיש ועוד ביהודה קורין לאירועה, במקומו עומד, אלא במקום: ועוד, אלמא: שכנן ביהודה וכו'. ושכנן ביהודה פירושו בדברי ה' הניל': דלא מיתתי מיהודה אלא לפירושו לשננא דקרו דנהחרפת היינו מאורסת. זאת היא כנראה שיטת הר' והרמב"ם. וע"ע באישות פ' הי' וזה שמה שפהוק מדבר בחזיה שפהה וח齊ה בת חורין. 2) בתירוץ: התק שכנן ביהודה וכו', עוזבים למגורי את התירוץ הראשון: התק האומר חרופתו מקודשת שנאמר וכו'. כי אם הפסוק מדבר בחזיה שפהה וח齊ה בת חורין אין לי צורך לפרש夷 לשננא דקרו ושכנן ביהודה כלו מיותר. אלא ודאי שהוא עוזב למגורי את התירוץ הראשון. וכשהחוכחה ר' מיהודה, ויהודה לאו רובא דעתלמא הויא, או: "דוקא ביהודה אבל בעלמא לא". והפסוק אינו בא כלל בחשבון, כי "בשפהה כגענית הכתוב מדבר". זאת היא כנראה שיטת רשי' ותוס' ע' היטב ברשי' ותוס' שם. ולכלום יחד גי' אחת וגירסתנו אנו יסודה בשיטה השניה. במש' אלימא בשאי מדבר עונה על עסקי גיטה וקידושה וכו', לביטוי גיטה ע' רשי' שם. והוא אשגרתא דליישנא של המשנה. והעד שבמסקנא: הגי לישני לקידושי, וגיטא ליתא. אבל ע' רשי' ד"ה במאי עסקין.

הוא החשש כאן, מודיעו חושיםיהם שיאמרו אשה נקנית בחיליפין, הלא מלבד החזרה הכל מוציאו אותו מכל דמיון והשואה לחיליפין. יתר על כן, לשיטת התוס' הנ"ל "דאוי תפיס לה מיתפס" גם בחזרה אין שום דמיון והשואה לחיליפין. על יסוד מה מבטלים כאן קידושין דווריתא. ובכן, לא רק שיטת רשי' נתקלת בקושי: במכר האיך קנה בהאימנה, אלא במידה ידועה גם שיטת הר"י.

ועתה עוד שיטת הרמב"ם בבעיה זו. באישות פ"ה ה"כ"ז איתא: האומר לאשה הרי את מקודשת לי בדין זה ע"מ שתחוירתו לי אינה מקודשת בין החזרה בין לא החזרה שם לא החזרתו לא נתקיים התנאי ואם החזרתו הרי לא נהנית ולא הגיע לידי כלום. הקושי בדברי הרמב"ם הוא בולט. מודיעו הוא נותר טעם אחר במקום הטעם המפורש בסוגיות הש"ס. בר"ן הנ"ל איתא: אבל בדברי הרמב"ם ז"ל בפ"ה מהלכות אישות נראה שהוא מפרש דכל מתנה כי אכן לפ"ז היה צריך לצריך באיזו צורה שהיא שmagim כאן את דברי רבא בגנו: [אימא] בقولהו. ועוד, גם עתה הלשון אלא קצת מוזר, כי אין לפני כן שום שיטה אחרת. ولو בלשון הרשב"א: הילך מנה... לי אמר רבא במכר, באמצעות נוסח אחר, מתרפנס עפ"י נוסח זה הביטוי אלא, רבא אמר במכר לא קנה וכו' והופך וזה"ב ע"ז: אלא א"רashi וכו'. מ"מ נראה, שברבashi סברא דעתשיה קאמר. וע"ע בסוף העשרה הבאה.

לפי שאין האשוה נקנית בחיליפין, גי' רה"ג המובאה בר"ן כאן וכן ברשב"א הנ"ל: גורה שמא יאמרו אשה נקנית בחיליפין. ובכן, חיליפין אין כאן אלא גורה משומם חיליפין. ורש"י, הגודס קלפנגו, בד"ה הנ"ל: והאי לחיליפין דמי' קניין בסודר דאיינו אלא אווחו בו ומחוירו. ובתוס' ד"ה לבר: וא"ת במא"י דמו לחיליפין אי משומם חיליפין הדרי הא בחיליפין גופיו אמר בנדרים פרק השותפות די תפיס ליה מיתפסי ונראה לר"י דלאו חיליפין הוא ומדרבנן הוא דלא הוא קידושין לפי שדרך העולם להחויר חיליפין והני כעין חיליפין וכו' ... תדע דיי בחיליפין דמו במכר האיך קנה בהאי מנה הא אין מטבח נעשה חיליפין וכו' בפדיון הבן למלה יהא בנו פדיון בחיליפין הלא כסף חמשה שקלים כתיב ולא חיליפין. דברי הר"י הולמים הטוב את גי' רה"ג, אבל לא את גירסתנו. בගירסתנו הם בבחינת העיקר חסר מן הספר, כי דומה לחיליפין מאן דבר שמייה. והנה עוד קשות התוס': (1) הא בחיליפין גופיו אמר בנדרים וכו'. מסווגות נדרים שם איינו יוצא עדין "דאוי תפיס לה מיתפסי", ע' ר"ן שם וכ"מ נדרים פ"ה ה"ז סד"ה ומ"ש. (2) תדע דיי בחיליפין דמו במכר האיך קנה בהאי מנה הא אין מטבח נעשה חיליפין. אכן לפ"ז גם בכיסף קידושין הגורה משומם חיליפין די רוחקת. מחדGISAA אין מטבח נעשה חיליפין ומайдך GISAA אין מתנה ע"מ להחויר שום גדר חיליפין. א"כ מה

קונה. וע"ע בתשובות רשב"א סי' קצ"ח. שם איתא: וכגדארין ברפ"קDKIDUSHIN הילך מנה ע"מ שתחוירתו לי אמר רבא במכר לא קנה וכו' ואקשין והאמור רבא כל האומר ע"מ כאומר מעכשו דמי ואסיקנא א"רashi בقولהו קני כבר מasha שמא יאמרו אשה נקנית בחיליפין ודוקא בע"מ וכו'. הדעת נותנת. ש: והאמור רבא כל האומר... דמי, הוא ט"ס, וצ"ל כמו בס"י תשנ"ח, שם הולך ונשנה כל זה בזזה"ל: וכגדארין בפ"קDKIDUSHIN אמר רבא במכר... ואמר רבא מתנה ע"מ להחויר שמה מתנה ואסיקא בقولהו... ודוקא בע"מ וכו'. ועוד, הימרא: כל האומר, היא של רב, ע' שם ח' א' ובנ"ש. מ"מ מדגיש כאן הרשב"א שיעיקר ההוכחה שיש קניין ומעכשו.

אלא א"רashi בقولהו קני כבר מasha וכו', רשי' שם בד"ה אלא א"ר"א: ודי בقولהו אמר רבא דקונה לבר מasha וכו'. דברי רש"י יסודם בביטוי אלא. אכן לפ"ז היה צריך לצריך באיזו צורה שהיא Shmagim כאן את דברי רבא בגנו: [אימא] בقولהו. ועוד, גם עתה הלשון אלא קצת מוזר, כי אין לפני כן שום שיטה אחרת. מתרפנס עפ"י נוסח זה הביטוי אלא, רבא אמר במכר לא קנה וכו' והופך, ואח"כ ע"ז: אלא א"rashi וכו'. מ"מ נראה, שברבashi סברא דעתשיה קאמר.

איתמר נמי משמעיה דברא וכו', ברגיל מובא באיתמר נמי ראה למה שאיתא לפני כו', וכואן פירשו מעין ועד איתמר משמעיה דברא. ז' ב'. שני חז"ק בפרוטה מהו וכו', ע' רמב"ם אישות פ"ג ה"י ובהשגות הראב"ד שם. שיטת הרמב"ם יסודה בהצעת החומר וסדרו. ע' במ"מ ובל"מ שם. הל"מ משתדל לנמק את שיטת הרמב"ם גם מצד הסברא. ע' ש". אכן באמת נראת היליפין. ומתנה ע"מ להחויר אמנים שמה מתנה ומתקבל המתנה קנאה מפני שביל האומר ע"מ כאומר מעכשו דמי, אבל קניין היא עשו רק מכח היליפין. והן במכר הון בקידושין הנתן כסף ע"מ להחויר לא קנה, והטעם הוא, שם החויר לא הגיע לידי כלום ואם לא החויר לו הפדיון ... וכן אם פריש ונתן לו ע"מ להחויר הרי הבן: רצתה הכהן להחויר לו הפדיון ... וכן אם השאיר שהאב נתן והכהן קונה תרומה וככל מתנות כהונה ומתנה ע"מ להחויר שמה מתנה והתקבל קנה.

מכל זה נראה שהרמב"ם ביאר את דברי רב אשី בכולו קני וכו' באופן כזה: בכולו יש בנתינה ע"מ להחויר איזו אפשרות שהיה של קניין. במכר, בנותן כלוי, ומטעם היליפין. בפדיון הבן ובתרומה, מפני שמתנה ע"מ להחויר שמה מתנה, לרבר מאשה שאין בה קניין בשום פנים. בכספי לא, כי אין מטיב נעשה היליפין, וכיסף קניין אין, כי כשהחוירה לא קבלה כלום וכשלא החוירה לא נתקיים בה התנאי. ובכליל לא, כי אין האשה נקנית היליפין. והש"ס לא חש להביא גם את הטעם של בכספי לא, כי בה שווים קידושים למכר. והרמב"ם מביא באישות נתינת כסף בבחינת השלמה לסוגית הש"ס, ובמקרה נתינת כל הימליך מעין ביאור לביטוי בכולו קני. ולא חש להביא גם כסף במכירה וכליל באשה, כי דברים אלה פשוטים ומובנים מעצמיהם.

לשיטה זו אין כבר מקום לקושית תוס' הניל': במכר האיך קנה בהאי מנתה כי באמת לא קנה. ובין רבא ורב אשី רק פדיון הבן בלבד, לרבר אשី פדיון הבן ממתנות כהונה וכתרומה ולרבא נכסים כאן לגדיר קניין. אכן לפ"ז הירושיא: Mai k'sbar raba וכו', קיימת עדין ועומדת רק בוגיע לפדיון הבן, כי הלא בהילך מנה עסיקנן. ובזה אפשר גם באיזו מידה שהיא לפרט את הלשון אלא א"ר אשី. ז' א'. מдин ערב לאו א"ג דלא מתי הנאה לידיה וכו', ולהלן: ... וכן לעונין ממווג. ומהו כנראה כבר בע"ז ס"ג ב': והאמיר רבא האומר לחבירו תנ מנה וכו'. וזה עדיף ממתנה ע"מ להחויר, כי כאן הולקה מצדו נוון נתינה ממשית بعد הדבר שהוא עומד לנקנות. וזה ב: הילך מנה וכו' תנ מנה לפולוני וכו', גם כאן נתינה ממשית بعد הדבר העומד להנקנות. אבל לא כן ב: הילך מנה ואקדש אני לך, לכן: בעי רבא ... מהו.

וגם הוא כשלעצמם נשתכלל. וההמשך: ורבנן האי לבדו מי ומי, הוא כנראה מיסוד شامل זה, ע' בנו"ש ובתוס' ד"ה עד.
י' א'. שאני התם דא"ק ומות האיש וכו', ע' סנהדרין ס"ו א' ובסוף העיטה הקודמת.
י' ב'. ת"ש וכבר שלח וכו', בספר הניל ח"ב מעמ' 166 הארכתי בבירור סוגיא זו, ע"ש.

ב' א' — י' א'. והנה עוד הצעת החומר וסדרו: כל הסוגיות כולן עד י"א רע"א: מי טעמי יהו דב"ש וכו', משתיכיות למשנה: האשה נקנית ... בכסף ובשטר ובביבאה, וקשורות בה, וזה הוא סדרן: הסוגיות עד ג' ב' מאוחרות ומקדשות לבירור לשון המשנה: האשה נקנית בג' דרכיהם. מן הסוגיא ג' ב': בכסף מנגן, עד ט' א': ת"ר בשטר ביצה, סוגיות העוסקות בקידושי כסף. הסוגיות ג' ב' — ה' א' נזונות תשובה על השאלה בכסף מנגן. והיות במקור המובא בלשון ותנא מיתתי לה מהכא תשובה גם על שטר ובביבאה מנגן, באה שם ה' א' גם הסוגיא אר' הונא חופה קונה מק' וכו' — עוד דרך אחת, ומגן, אחריו בירור השאלה ארבעה חלקים: 1) תשובה רביה אהבו בשם רב יוחנן על השאלה מנגן עם המשך: כעורה זו וכו'. 2) בירור אתקפתה רביה אהבא בר מלל. 3) הבירור: ורביה יוחנן האי ובעה מי עביד ליה וכו'. 4) הבריתא: באו עליה עשרה אנשים וכי, עם המו"מ שע"י עד סוף הסוגיא. אכן מנקודות ראות השכבותית רק שלש שכבות: א') התחלת הסוגיא על אתקפתה רביה אהבא בר מלל וסוף הסוגיא החלמן: ורביה האי בעולות בעל מי עביד ליה וכו', על הבריתא: באו עליה עשרה אנשים וכו', עם השו"ט שע"י מהווים שכבה אחת. זה מוכח מהה שאיתא בשניהם: אל רביה זира לרביה אהבו — אר' זира מודה. ב') מן: אמרה רבנן קמיה דאביי, עד: הוואיל וגומר ומוツיא גומר ומכוnis, שכבה לעצמה. ג') כנראה החלמן: ורביה יוחנן האי ובעה מי עביד ליה וכו', כבר שכבה אחרת. שכבה א': היא ארצית ישראלית. שכבה ב': יסודה כנראה בישיבת פומבדיתא. שכבה ג': היא טהרית, ואולי גם המאווזה, ע' להלן. — בירוש' פ"א רה"א חומר מקבל לדוב בנינו של חלק א' מן השכבה הא". א) אמנג סוגיות הירוש לחוד וסוגיות הubble לחוד, אבל בשתייהן חומר יסודי פשוט. וכמעט נראה שבבבלי לפניו החומר המשותף בצורה יותר ראשונית, כי הוא מכיל יותר חומר יסודי. לתופעה זו כשלעצמה עמ"ש בספר התהווות החלמוד בשלמותו מעמ' 169. וחלק שני משכבה זו בעיקרו מקור לעצמו שהוביל את הבריתא הניל עם הערת רב זира. זה יוצא גם במדה ידועה מה שאיתא לעיל: מי היא דתנית וכו'. וע"ע ירוש' כתובות פ"ג ה"ז. ולרגלי שכבה ג': ורביה יוחנן האי ובעה וכו'. נשתלב מקור זה עם הסוגיא שלפני כן

המשך יבוא

האחרונה של המשנה הניל.

אשר החליף את תוכנו ונעשה אך ורק לקידושין נשנתה ג'כ' הצורה של השטר. שטר קידושין נתפרק לגוררי מתכונו שלפלנים ונשתווה לעיקר קידושין — לקידושי כסף. וע"ע בירוש' ה"ב: סדר מכירה כך הוא אני מכרתי בתاي לפולני סדר קידושין כך הוא אני פולני קידשתי בתاي לפולני רב כי ג' בעא קומי רבוי יוסי ההליף ואמר אני פולני לךתי בתוי של פולני אני פולני קידושין או לשון קידושין בלשון מכירה לא עשה כלום. דברי ירוש' אלה הם ברורים למדי. וע"ע בתוס' סד"ה הילכתא: אי נמי יש לפרש הילכות מדינה כלומר מנהג היה כך.

ט' ב'. לא שטר פסיקתא וכדרב גידל אר' וכו', ובכתובות ק"ב ב': לא שטריא אירוסין ממש כדרב פפא ורב שרביבא וכו'. אכן זה הוא מדריך הש"ס במקום אחד לדוחות להאי גיסא ובמקום אחר לדוחות לאידך גיסא. ע' לדוגמא חולין ד' ב' ושם ה' א'.

מנגן אר' אהבו אר' יוחנן וכו', מפתח ההתפתחות הענינית בסוגיתנו ארבעה חלקים: 1) תשובה רביה אהבו בשם רב יוחנן על השאלה מנגן עם המשך: כעורה זו וכו'. 2) בירור אתקפתה רביה אהבא בר מלל. 3) הבירור: ורביה יוחנן האי ובעה מי עביד ליה וכו'. 4) הבריתא: באו עליה עשרה אנשים וכי, עם המו"מ שע"י עד סוף הסוגיא. אכן מנקודות ראות השכבותית רק שלש שכבות: א') התחלת הסוגיא על אתקפתה רביה אהבא בר מלל וסוף הסוגיא החלמן: ורביה האי בעולות בעל מי עביד ליה וכו', על הבריתא: באו עליה עשרה אנשים וכו', עם השו"ט שע"י מהווים שכבה אחת. זה מוכח מהה שאיתא בשניהם: אל רביה זира לרביה אהבו — אר' זира מודה. ב') מן: אמרה רבנן קמיה דאביי, עד: הוואיל וגומר ומוツיא גומר ומכוnis, שכבה לעצמה. ג') כנראה החלמן: ורביה יוחנן האי ובעה מי עביד ליה וכו', כבר שכבה אחרת. שכבה א': היא ארצית ישראלית. שכבה ב': יסודה כנראה בישיבת פומבדיתא. שכבה ג': היא טהרית, ואולי גם המאווזה, ע' להלן. — בירוש' פ"א רה"א חומר מקבל לדוב בנינו של חלק א' מן השכבה הא". א) אמנג סוגיות הירוש לחוד וסוגיות הubble לחוד, אבל בשתייהן חומר יסודי פשוט. וכמעט נראה שבבבלי לפניו החומר המשותף בצורה יותר ראשונית, כי הוא מכיל יותר חומר יסודי. לתופעה זו כשלעצמה עמ"ש בספר התהווות החלמוד בשלמותו מעמ' 169. וחלק שני משכבה זו בעיקרו מקור לעצמו שהוביל את הבריתא הניל עם הערת רב זира. זה יוצא גם במדה ידועה מה שאיתא לעיל: מי היא דתנית וכו'. וע"ע ירוש' כתובות פ"ג ה"ז. ולרגלי שכבה ג': ורביה יוחנן האי ובעה וכו'. נשתלב מקור זה עם הסוגיא שלפני כן

אומרת, מצד הערכה האסתטית של כתבי הקודש. רבים מאנשי שלומנו סברו, כי בעלי הבקרות, אף על פי שעניהם הם באמונה, עשירים הם בהשקות מוקפות על תוכנות היופי שכותוב.

והנה בא המנוח, הפרופסור דונקן ב. מקדונלד, (שם ב-ספטמבר 6 של השנה העברה בהרטפורד קונג), ופסק כי הנפק הוא, כי הבקרות, רובה ככולה, אויבתה של האמנות הספרותית ופורצת את גדרה. את הדעה הזאת הביא בספריו *The Hebrew Literary Genius*, שהופיע בפרינסטון בשנת 1933.¹⁾ אין ספר זהראשית טיווילו בשדה הספרות העברית. הוא התהלך בו מנעוורי. ולא זאת בלבד, אלא, שבתור מומחה לספרות העברית והספרות הקלסית בכלל, הניס לטור מחקרו את גדר היופי והרגש הנעללה כלותה²⁾ והרדך³⁾ בשעתם.

כל ספר מספרי הבקרות גודש בסרטונים ותקנים ובנוסחים «המקורות». מלא הוא שאלות וטריות ארוכות לקביעת תאריכי המאורעות ולהקירות בלשניות וגאוגרפיות. וכל אלה לא מעליין ולא מורידין לגבי הערכת החומר מבחינה אסתטית, כי מה עניין דיקוק זמן לאישיות הנבואה ומה עניין זהות כפר מולדתו לדROOMOTOT HIZUNO? אפס, לא כל הספר, מתחלו עד סופו, מלא צחיחי חקר כאלה. גם נמצא בו משום הטעמה פיסיולוגיה והסתכלות פיזית, אבל אלה רק תבלין שבקדמתה. התבשיל הוא ההסביר הטכני המבוסס על בקרות ועל בדיקת קדמונות. וגם זה רעה חוליה, שנתחווה הטכسطים. שדרכו להפריד בין אחים ולאחד את הנפרדים, לעקם ולערכב את המקרא — לעיתים נגע סרויסי כל כך פושה, שכמעט מהפרק הנוסחה על פיה. נמצא שלא בחזון יחזקאל נהגה אלא בחזון קורניליאן⁴⁾ למשל, ולא בתהלות דוד אלא בתהלות כי מי שידבנו לבו לתקנן.

מציג לדוגמה את גרסתו של טשיני⁵⁾, ערדך *האנציקלופדייהביבליה*, לתחלים ב. הקורא על נקלה יוכח כי הפרוץ בת מרובה על העומד.

1. מה רגשו גויים ולאמים יהנו שקר.	2. יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נסדו יחד על ה' ועל מישחו.

1) *The Hebrew Literary Genius, An Interpretation, Being an Introduction to the Old Testament*, by Duncan Black Macdonald, Princeton, 1933.

2) Robert Lowth, *De Sacra Poesi Hebraeorum*, 1753.

3) German Herder, *Vom Geist der hebräischen Poesie*, 1782-1783.

. Das Buch des Propheten Ezechiel, Leipzig, 1886 (4) השווה ספרו

5) *The Book of Psalms* by Cheyne, 2 vols., London, 1904.

لتורה ולתעודה

מ א ח

יושע פינקל

אליה מאטנו, שלרגלי מחרם נטפלים בספרי בקורס התנ"ך, מוצאים, שהנטיות היותר מצערות שבhem, הן: קופוח קדושת העבר, הריסת הפרספקטיבה המשורתית, הכחשת מקורות היהדות והשפלת ערך תרומתה לאנושות. והכל, כדי, נעשה בשם המדע, ולמדע, כמובן, כמובן, אין פניות ונטיות, ואינו נכנע לשולטן הדת. ואיש המדע, המתחקה על ראשי תרבויות עמי הקדם מה יעשה שלא יחתא? עליו לבקש את נקודות המגע שביבנהן, את הקו השותה. רואה הוא והנה קלטחן פני תרבות אחת דומה לתרבותנו, מיד מוסר כלותיו מלאצו להחלטת שמאשור או מכען נתערבה אומתנו.

ואולם מה מוכיה בשני עניינים, הדומים באמת, כי בין הדומה המוקדם ובין הדומה המאוחר יש ממש יחס אב לתולדה? חוקרי זמננו, למשל, סוברים, כי משליכים מצרים העתקה ששמשו מקור למשלי שלמה ממשים בהם משלי משותפים. אבל האם ישנו בכלל משל עם שלא נמצא הדו או בן זוגו במשלי עם אחר? ומה גרם להכפלה זו? לא קרבת זמן ולא קרבת מקום, העולות להשဖיע, כי אם סדרנו של עולם, שחר הוא. ומדובר אפוא דוקא ישתדל רוב חוקרי התנ"ך להבהיר חותם תרבות אחת על חברת? חושני שרבים מהם, מנטיתם להתייחס לחודשים, קלקלו את השורה והתקינו חוליות תרבותיות בשדרה של אפ"ה. ואין מהצורך להגיד, כי היו ביניהם גם פלוניים אלמוניים, שנשנאתם אל היהדות גברה על אהבתם את האמת.

ושוב: חוקרי התנ"ך, רובם כולם, מחזקים בדת מהודאת עצמן, אבל בעת ובעונה אחת הם מכריזים, שהם דורשים את התנ"ך בלי משוא פנים לדת. מה טיבה של דת זו? התנצלות האפינית של החוקר היא כי מה שבינו לבני אקליו הוא למעלה מהמסורת, ואל יכול פגם בעצם אמונתו. אמם אין אפשרותנו לגלות את מצפוני לבו, אבל מה שאפשר להעירך הן תוכחות שיטתו. ואני ראייתי הרבה מאמריהם של תיאולוגים שבימינו על נושאינו תנכ"ים, שהסבירו עליהם גם אתאיסטים ידועים, ולא רק שנחה דעתם מהם, אלא שהשתמשו בהם בספריהם, והגינו ציטוטות מהם להוכחות ומופתים נגד הדת.

הרבה תנאות נגד המבקרים מצאו אהבי המסורת. נוסף על כל אלה הופיע ערעור חדש נגד הבקרות, ולא מצד הדת אלא מצד האמנות הספרותית, זאת

- (ב) בבוֹא רשׁע (ריש' ושין קמוץות) (ב) בבוֹא "רשׁע" (ריש' סגולת שין
בא גם בוז וג') משלוי ייח (ג) פותחה בא גם בוז וג'
- (ג) ראייתי רשׁע עדרץ (ג) ראייתי רשׁע עדרץ
ומתערתָה כארוח רענן. (תהלים לו) ומתערתָה כארוח רענן. (תהלים לו)
(הה)
- (ד) אף ה' ישבן לנצח (תהלים סח יז). (ד) אף ה' ישבן "לנצח"⁶).
- ברור הוא, כי השינויים (א) וב(ב) קלי ערך הם, וכיון שכמעט אינם
שנויים, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון השינויים? (בג) וב(ד) התקונים, אף
על פי משנים רק מלה או שתיים, מכל מקום יסודים הם, כי הם מקללים את
הכתוב ולפעמים משנים לגמרי את טبعו ותוכנותו. הם מרבית התקונים.
אי אפשר להפטר מעניין התקונים מבלי לדון בסוג התקון, התולה את
זכותו בהשבחת הסגנון המרובה על ידי שני של משה. לדוגמה נכח את התקון
לעומס ז יז: "אשתך בעיר, תעוננה, וגו" (הכתוב: .... אשתך בעיר תונה ובניך
ובנותיך בחרב יפלו וגו"). לכארוח התקון מתקבל על הדעת, כי אכן יתיישב,
שהאמם תונה לתאבון בשעה שבניה ובנותיה נופלים בחרב? אבל נאמר בסדר
אליתו הרבה (פכ"ג): "עורנו כתנוו וכמרנו מפני זליפות רעב (אייה ה י). וכתיב
בתരיה נשים בציוון, ענו" בתולות עיר יהודה (שם ה יא). וכי מה עוני זה אצל
זה? אלא לומר לך, שכל זמן שהרעב בעולם,asha משלהמת את עצמה ועוברת
עיריה בשבייל סעודה לפי שעה ואומרת אין בך כלום... מאהה שעה תקנו
חכמים ואמרו: בנימ ובנות בזמן שהנכדים מרבבים, הבנים יירושו את הכל
ובבנות יזונו, ובזמן שהנכדים מועטים הבנות יזונו והבנות ישאלו על הפתחים"
(כתובות יג, ג). משמע שלפי בעל המדרש, "ענה" משמש גם במובן "זונה". ודאי
שלא תהה הוראה זו על בלימה. ונוסף על זה השווה, "והוציאתם את שניהם...
ומתו, את הנערה על דבר אשר לא צעה בעיר ואת האיש על דבר אשר ענה
את אשת רעהו" (דברים כב, כד). הכתוב מדבר כאן במלותה ולא באונסה, מפני
שאונס רחמנא פטריה, ואף על פי כן הלשון בכתב הוא "ענה". דומה לזה
"תחת אשר ענתה" (שם כא, יד), והיא אשתו היתה!⁷ ! והשווה: "אל אתם
כיפת" בכתב ראס-שמרה, שתרגםו: "אל כי יפתח הנשים". ואף על פי שהנשים

8 J. Kennedy, *An Aid to the Textual Amendment of the Old Testament*, Edinburgh, 1928
(9) אין בגלוח ראשה ועשית צפרניה משמו ענו" (שם כא, יב), וכל שכן בהסתמך
שاملת שביה וישראל בביתו וג' (שם כא, יג).

3. נתקה את מוסרותיהם
ונשליכה ממוני עבתיהם.
4. יושב בשמי ישחק
אדון הכל ילעג למו.
5. או ירדוף באפו
ובחרונו יבהלמו.
6. ועל משכנתו ייחמֵל
על ציון הר קדשו.
7. מחוקק ישראַל ה'
אמר אליו בני אתה
אני אלהיך ילדתיך.
8. שאל זה ממני ואתנה
גויים נחלתך.
ואחותך אפסי ארץ.
9. תרעם בשבט ברול
ירחמאַל ומזר חוץ.
10. ירחמאַל ישבילו
הוסרו צרפתים.
11. עבדו את ה' ביראה
והשתחו לו ברעדתך.
12. נשקו בר
פָּן ינָּאָפָּן ותָּאָבָּדוּ דָּרָךְ
כִּי יַבְּעֵר כָּמַעַט אֲפָוָר
אֲשֶׁרִי כָּל חֹסֵי בָּוּ
וְהַנְּהָה דּוֹגָמֹת קִיצּוֹנִיות שְׁכַנְגָּדָן. הַקּוֹרָא יַכוּן מַעַצְמוֹ לִמְדָה הַבִּינָנוּת.
שְׁכַמְבוֹן לֹא יִהְיֶה בָּה מִן הַשְּׁבָח בְּנוּגָע לְתַקּוֹנִי הַנּוֹסָהָה בְּתַנְ"ךְ.
(א) מי יתן מציוון ישעות ישראל וג' (8) מי יתן מציוון "ישעת" ישראל וג'
(תהלים נג ז)

6) שם, ז. 9—3. נראה שכח טשני לדרוש תקוני לפסוק זה, אבל נוכל לשערם
מתרגומו האנגלי של פסוק זה, שצורתו כדי למלא את החלק.

אומר: «בידוע שא/, י' וכ'»⁽²⁾. וכך אבורייהו הם היסודות אשר החומש נשען עליהם... אבל לנו אין עסק עמם... עניינו הוא הספר «בראשית» כמו שהוא לפניינו... בתופעה ספרותית אדריה, יחידה ומוחודה, המUIDה על יוצר ספרותי ענקי»⁽²⁾.

ושוב אומר מקדונלד: «גם מן הרואין, שנandal מלהתעסק אך ורק בניתוח החיצוני של אותן התעדות המכוגנות „מקורות“ ובתולדותיהם ותולדות תולדותיהם. שואלים אנו את עצמנו: מה טיבן של הדעות וההשkpות לבעיות העולם בחומש, כמו שהוא לפנינו, ומה טיבן של הצורות האסתטיות, שמחלבות ביהן אלו הדעות וההשkpות? תעודות מקורות, למשל, משמשות יסוד לספר בראשית, אלא ש מבחיננו כאפקלייא למושגי היהדות יש יותר על מנתיאון. ומוטב בזניאל: מה הייתה כוונת היוצר בחבריו את הספר כמו שהוא לפנינו? זאת היא שאלה שכיחה בלמוד הספרות הכללית, אבל כמעט שאין איש שם לב אליה במלוד התנ"ך. גם מן הזרך, שנבחר עמדת שהיא בהחלת פסיקולוגית ואסתטית בונגוד לעמדת שהיא היסטורית או בקורסית. علينا להודות כי בירור התאריכים בדיקוק ובקביעת הכתוב על איזה סדר חדש שיהיה, למעלה הם מיכלתו. לעיתים אנו מרגשים ברכזיות של מושגים ובהתקחות ההדרגתית, אבל כמו כן אנו מוכרכחים להורות, כי בעצם טבעה של מחשבה נעללה ושל ספרות אדריה, שבתקדמותן תקוף להן הדרך בקפיצות, הדוחות את המחשבה מאות שנים לפניenna, ושגם במשך הרבה דורות אחורי זמנה עד תהיינה מעיניות מטובה. עוד ציונים אנו משפיקים בילדי אפלטון ואריסטו. דין התקפותם כסדרה וכתקונה נוגה בדברים שברוח רק במידה מצומצמת. אין הטבע מתפרק ומנתק, אבל אור המחשבה נזקע ומהל למחרקים»⁽²⁾.

ברכל ואט לאמד על הסגולות האמנויות של כל אחד ואחד מן המקורות. בשתי הציגות האלה יש למצוא סתיירות פנימיות והנחות מעורפלות. אם התעדותן הן היסודות, שהחומר נכוון עליהם, מדוע אין ערך מיוחד לאחת ומהן בשביב ההערכה האסתיתית? אין שמי נבאים מתנגבים בסגנון אחד, ולמן גם מבחינה אסתיתית אין הרי זאת כהרי זאת. ובאמת המבקרים העילונים, אף על פי שאין בעיות היופי והווד מטרת חקירתם, משתדרים הם

“אוחילה לאל אחלה פניו אשהלה ממנו מענה לשון,”
מוק זה אפשר שיבואר יפה בדוגמה ל Koha מהתפלה:

¹¹ "א'" הוא המקור המשמש בשם "אללים", "י'" — בשם המיווחה, ו"כ'" — מקורה של סיבעת הכהנים.

12) *The Hebrew Literary Genius*, p. 96

שָׁם, ז. 3 (13)

blkutu matologzi zo ha-hen sheti nshio shel ha-alil "al-", b'khol zot namer uliyo bi-ho
mpetn¹⁰). b'khol aopen matar leno ha-midrash porurunot, hamta'ima lemlla "tzonga" shevumos.
v'bchon lema nemirna ba-tzonga? u'am tamad arik yitza'ar she-sha mesh tshaf tzonotia
ul demi banya, natraz, shmerub nshim rachmaniot b'shalo yelidhaz. u'veod lma leno la-shur
ci-zonot ha-am u-harg banya hi bozman achad? u'am b'amta ba-ao la-shut alha b'chet
ao yachiv mahsipa shel ha-fusok, ci-gem be-ulha mat ul adamha temah ba-otcha sha'ua.
ola zo b'la-b'd, al-la shish lo-mer, sh'khol ha-matkun gorav apifilo ali-b'a da'man dla
chesh l'meli da'oritata. hal-a ammata ha-frosh lemlla ksha, cmo she-hia la-penina, motelat
baspeka, uvel achat cmeh v'cmeh uravo shel prosh, ha-tali'i ul-balimma shel tkoun! u'am
yidurur ha-muravur, shata'kon ba-l'salk kshi ha-niv av ha-mlla, ammor lo: ci aiin bi-yis'or
ha-dori ha-tkutsit moshom ha-cra'ah la-hazaruto la-tbe'uyot. sganun ha-tan'ch ha-oa be-uzm sganon
kshet ha-banya. gem catbutot aram v'eniki'a rabt ha-loi'cuno sholal, u-bperfet tbatot "ra's
shmerah", sh-cme'ut kl shura, sh-nabdot idaber ba, sefer ha-chotom be-peni 'atzma. v'mi
gibor v'ithkon kovi ha-mohok aban? ooli' amro, shata'kon' shani'; ha-oa horuk mutet
al ut liy' sh'lshot soferim aroca v'shevshata mezo'ia. yesh la-hisib: idu yidu
ha-umm le-shmer at catbi ha-kodesh sh-mirah mu'olah, u-lo apifilo tzek ha-mbukr ba-ayid-ame'ontu
bm-sora, aiin b'ch shiyutno shel yis'or ha-hodrim le-hazir at ha-uttra li-yosheha.
adrabba, ha-udot shel ha-catbutot ha-utkiyot koubut m'smarot b'daber, shaiin b'speruta
cnegun moshom k'lhot sganun v'zofa v'moshom horaea n-hira la-kol sh'resi ha-milim. v'ailo
b'ubali ha-tikunim b'sha'ipatm to-slak at ha-cobod v'ha-koshi mitkonomim ul sganun ha-kdemonim.
u-mkol shen shrob b'ali ha-tikunim aim m'khirim at drchi ha-lshan ha-ibriit b'khol,
v'bchon tikunim mokshim v'modchim le-kvora ha-tamim. yesh bahem moshom toubat shefa.
u-huolah madberino ci b'sh'lsh milim alha yoscom ha-un'in: ha-tov sh-batkonim
b'tefl. yesh la-ha'er, ul d'rach m'shl, at ha-ro'otm shel ha-tikunim la-astetika shel catbi
ha-kodesh ck: ha-chmor she-hem m'bel'ue, u-hakl sh'bam no-tun ba-te um la-ge'm. m'kdonel
m'thatul m'ihsh ha-tikunim la-hurka ha-astetita shel catbi ha-kodesh. auot ha-oa ci aiino
dro'aea ba-hem ha-shibutot b'leshi la-keirutio. am shla amrk ck b'hada'a bo'e u'd adon

אוטו החקם נזק בחרכה גם למסורת התעדות של בקורסת התג"ץ. וכך הוא

⁵⁰ (10) כן מתרגםם כל החוקרם. רק מונטגומרי, Journal of the American Oriental Society, 62, (1942), מתרגם: "הנשים מה יפו!", על הסמך כי אין הבעל מפתחה את אשתו, אבל אם עוני שיין, גם פתוי תיתיחס לעניין.

אומר: "בידוע שא", י' וכ' ⁽¹⁾), וכל אבורייתו הם היסודות אשר החומש נשען עליהם, אבל לנו אין עסק עמם... עניינו הוא הספר "בראשית" כמו שהוא לפניינו... כתופעה ספרותית אדריכלית, יהידה ומאותה, המUIDה על יוצר ספרותי ענק" ⁽²⁾). ושוב אומר מקדונלד: "גם מן הרואי, שנחדר מלהתעסק אך ורק בניתו החיצונית של אותן התעוזות המכונות 'מקורות' ובתולדותיהן ותולדותן תולדותיהן. שואלים אנו את עצמנו: מה טיבן של הדעות וההש>((פ))ות בעיות העולם בחומש, כמו שהוא לפנינו, ומה טיבן של הצורות האסתטיות, שמתלבשות בהן אלו הדעות וההש>((פ))ות? תעוזות מקורות, למשל, משמשות יסוד לספר בראשית, אלא שבחינתו כאפסקלריה למושגי היהדות יש לוותר על מציאותן. ומוטב שנסאל: מה הייתה כוונת היוצר בחבריו את הספר כמו שהוא לפנינו? ואית היא שאלה שפיחה בלמוד הפסודות הכלליות, אבל כמעט שאין איש שם לב אליה בלמוד התנ"ך. גם מן הוצרך, שנבחר עמדת השיא בהחלה פסיכולוגית ואסתטית בוגדור לuemda שהיא היסטורית או בקורותיה. עליינו להזות כי בירור התאריכים בדיקות וקביעת הכתוב על אותה סדר חדש שהיא, למללה הם מיכלתו. לפעמים אנו מרגישים ברציפות של מושגים ובהתחווהות ההדרגתית, אבל כמו כן אנו מוכרים להורות, כי מעצם טבעה של מחשبة געלה ושל ספרות אדריכלית, שבתקדמונות תקף להן הדריך בפתרונות, הדוחקות את המחשבה מפני זמנה, ושגם במשך הרבה דורות אחריו זמנה עוד תהיינה מעניקות מטובה. עוד ביום אנו משפיקים בילדינו אפלטון ואристטו. דין התפתחות כסדרה וכຕונה נוהג בדברים שברוח רק במידה מצומצמת. אין הטבע מתפרק ומונע, אבל אור המחשבה בוקע ומהל למרקחים" ⁽³⁾.

בשתי היציטות האלה יש למצוא סתיירות פנימיות והנחות מעורפלות. אם התעוזות הן היסודות, שהחומר נכוון עליהם, מדובר איין ערך מיוחד כל אחד ואחת מהן בשליל הערכיה האסתטית? אין שני נביים מתנבאים בסגנון אחד, ולכן גם מבחינה אסתטית אין הרי זאת כהרי זאת. ובאמת המברקים העליונים, אף על פי שאין בעיות היפוי וההוד מטרת קירחות, משתמשים הם בכל זאת לעמד על הסגולות האמנויות של כל אחד ואחד מן המקורות.

נמק זה אפשר שיבואר יפה בדוגמה לקוחה מן התפלה:
"אוֹחֵילָה לְאַל אֲחַלָּה פְּנֵיו אֲשָׁלָה מִמְנוּ מַעֲנָה לִשְׁוֹן,

(1) "א'" הוא המקור המשתמש בשם "אליהם", "י'" — בשם המיוודה, ו"כ'" — מקומו של סיעת כהנים.

12) *The Hebrew Literary Genius*, p. 96.

(3) שם, צ. 3.

פרק פתולוגיות וזה שמי נשיו של האليل "אל", בכל זאת נאמר עליו כי הוא פחתן ⁽⁴⁾). אבל אופן מתראר לנו המודרש פורענות, המתאימה למלה "תזונה" שבעמוס. ובכן לפחות נמיידנה ב"תזונה"? ואם תאמר איך יתואר שאשה ממש תשפך תונותיה על דמי בניה, נחרץ, שמרעב נשים רחמניות בשלו ילדייהן, ועוד למה לנו לשער כי זנות האם והרג בניה היו בזמן אחד? אם באמת באו לה שתוי אלה בכת אחות או יהוב נחסיפה של הפסק, כי גם בעלה מות על אדמה טמאה באוטה שעה. ולא זה בלבד, אלא שיש לומר, שככל המתכו גורע איפילו אליבא דמאן דלא חש למליל דאוריתא. הלא אמתת הפרוש למללה קשה, כמו שהיא לפנינו, מוטלת בספק, ועל אחת כמה וכמה ערכו של פרוש, התלו על בלימה של חוקן! ואם יעדער המערער, שהתקון בא לסלק קשי הניב או המלה, אמרו לו: כי אין ביישור הדורי הטכטט משום הכרעה להחוורת לטבעיותו. סגנון התנ"ך הוא בעצם סגנון קשת ההבנה. גם כתבות ארם ופנקייה רבת הוליכונו שלול, ובפרט כתבות "ראם שמרה", שכמעט כל שורה, שנכבדות ידובר בה, בספר החתום בפני עצמה. וכי גבר ויתקו קויה המחוקק באבן? אולי יאמרו, שה坦"ך שני; הוא הורק מעט העם לשמר את כתבי הקודש שמירה מעולה. ولو איפילו צדק המברק בא-אמונתו במסורת, אין בכך שיטתו של יישור ההדרורים להציג את העטרה ליושנה. אדרבה, העדות של הכתבות העתיקות קובעת מסמורות בדבר, שאין בספרות כגען משלות סגנון רצופה ומשום הוראה נהירה לכל שרשי המלים. ואילו בעלי התקונים בשאייפתם לסלק את הכבוד והקושי מתקובמים על סגנון הקדמוניים. ומכל שכן שרוב בעלי התקונים אינם מכירים את דרכי הלשון העברית בכלל, ובכן התקונים מוקשים ומדוחים לקורא התמים, ויש בהם משום תועבת שפה. והעולה מדברינו כי בשלוש מילים אלה יסוכם הענן: הטוב שבתקונים בטול. ויש לתאר, על דרך משל, את תרומותם של התקונים לאסתטיקה של כתבי הקודש כך: החמור שבhem מלعلا, והקל שבhem נותן בה טעם לפגם. מקדונלד מתעלם מיחס התקונים להערכה האסתטית של כתבי הקודש. אותן הוא כי אינו רואה בהם חשיבות כלשהי לחקירותיו. אם שלא אמר כך בהדיא בזה עוד אדון בקשר עם עניין אחר שנטפל בו להלן.

אותו החכם נזק בהכרח גם לתורת התעוזות של בקורס התנ"ך. וכך הוא

(4) כן מתרגמים כל החוקרים. רק מונטגומירי, Journal of the American Oriental Society, 62, (1942), 50 מתרגם: "הנשים מה יפו!", על הסמך כי אין הבעל מפתחה את אשתו, אבל אם עני שייר, גם פתוי יתיחס לעני.

כל, והכפלותיהן וסתירותיהן ושינוי נסחותיהן שמשו חומר לסוגיות ולביעות לגולמים נוצרים של כמה דורות.

התנ"ך והברית החדשה שניהם להם "ביבל", ומדוע אפוא לא ילמדו גורה שוה מתבניתו של חלק אחד של "ביבל" על חברו? אלה המלומדים הנוצרים שכחו, שאוקינוס של זמן מבידיל בין תקופת התורה ובין תקופת "הברית החדשה", תבנית ספרותית של תקופה אחתינו זו של תקופה אחרת. כדי להוכיח כאן את זההרטו של ריל¹⁶, אף על פי שהוא לא הכריז בnidון התעודות, אלא ביחס לקביעת זמן לחתימת כתבי הקודש. כך הוא פונה אל קהל הקוראים הנוצרים: "עלינו להזהר שלא לטעון בדברים שאין זמנה הולם, זאת אומרת, שלא להכניס לתוך מחקרנו מושגים, שירשנותם מקורותיה של הכנסתה הנוצרית. התהווות התנ"ך העברי קודמת להתהווות של "הברית החדשה", ואף עדת מעריציו אהרת היא. הגורמים, שגרמו את תתיימתו שונים לגמרי מלאה שהכשרו את השלמת "הברית החדשה".

תקופת התהווות "הברית החדשה" מקבילה לתקופת התהווות ספרות התנאים. ספרות התנאים היא פרושית וספרות "הברית החדשה" מינית. האידיאולוגיות לא רק שהן מתנגדות זו לו אלא שהן עולמות בפני עצמן. אבל יודעים אנו שהפירושים התוכחו עם המינים, ובתויהם אנו, שcashתוכחו התוכחו בשפה אחת ובדברים אחdim ובסגנון זמן וסבירתם. תוכן טענות הצד האחד היה רחוק מתחום טענות הצד שכנגד כרחוק מזרחה מערב, אך צורות הטענות של שני הצדדים, ככלומר, סדר הلكי העניים. עריכת הראות ובטולן, אריגת המשלים מיוחד לספר. כנראה עדתו המפשטה של מקדונלד הביאתו לצמצם אישיותו לספר בראשית כל הספרים. חס ושלום שהיה בכח עובדה זו לחיבב מהבר מתנגדת למסורת בתכליות הנגודות, ואך על פי שמחינת יפי היצור מעלה יתרה בספר בראשית על שאר הספרים. חס ושלום שהיה בכח עובדה זו לחיבב מהבר מזוהה מנהיגות מוגבלת. ברם הנסיבות מוכיח שאפלו אם אין שני נבאים מתבנאים בסגנון אחד, לא ימנע שגם נביא אחד יתבנא בשני סגנונות, בלבד כשריצה או כשהתגונש גורם לכך. ולהלא נושא ספר בראשית בעיקרו ספריים על יהידי סגולת, ונושא ספר שמות בעיקרו חוקים ודברי ימי עם, ואיככה זה ישתו הסגנונות?

ומה דיינו של חוקר, המטיל מדוות ספרות תקופה זו ומנהגיה על ספרות, שקדמה לה מאות שנה? אם לפי עניות דעתו ישנים פסוקים ופרשיות בתורה,

¹⁶ H. E. Ryle, *The Canon of the Old Testament*, London, 1892, p. 8.

(17) וגבר אורחא ציר לעיר, כי בשידע היהודי או המין את הספרות היונית והיתה שגוראה בפיו, יסתבר שהשפעת הרטוריקה היוונית הייתה מכובעת, והיא היתה עלולה להשפיע על הגלגולים והברית החדשה אין צורך להמציאן¹⁵. הן נגולות לעיני

אשר בקהל עם אשירה עוז, אביעה רגנות بعد מפעליו.

לאדם מערבי לב ומה' מענה לשון (משלי טז א).

אדני שפתה תפוח ופי יגיד תהליך (תהלים נא יא).

יהיו לרצון אמר פי והגיוں לבי לפניו ה' צורי וגואלי" (תהלים יט טו). תפלה זו, שכמעט אין ערך לה במחזור לפשטות ולאצילות הרgesch, שלשת פסוקיה האחראונים הם פסוקי תנ"ך כצורתם, ושנים הראשונים הרכבות מניביו ומדובריהם. ברורו הוא, כי אפילו אם יפי תפלה זו בכללותה עלתה על סיום יפי הלquia, לא יגער מהאי טעם איפו האפני של כל פסוק בפני עצמו, וכל שכן שאין לבטו לغمרי.

ווד פלא, למעלה נראה מקדונלד כמודה בתורת התעודות בכל פרטיה ודקודקה, ומהציגתה המובהה למטה נראה הוא כחולק עלייה במקצת:

"הספר בראשית הוא מיוחד במינו מכל ספרי התנ"ך. בעינינו הוא בר חטיבה אחת ומפעל כבר של גאון. שלם הוא ותבניתו במתכונת וסדרו בגנוד בולט לערבוב" השorder בספר שמות, שהוא המשכו כסbor¹⁴".

לפי תורה התעודות אין Kir יצרתי כוה חזץ בין שני הספרים כמו שעשר מקדונלד. אדרבה, לפי דעתה, קרבתם הספרותית של "בראשית" ו"שמות" גعلاה מכל ספק ממש שתווף מקורותיהם, ולפיכך הערוביה שוררת בשינויים. מן המותר להעיר, כי מהיצה זו, שהעמיד מקדונלד בין שני הספרים מתנגדת למסורת בתכליות הנגודות, ואך על פי שמחינת יפי היצור מעלה יתרה בספר בראשית על שאר הספרים. חס ושלום שהיה בכח עובדה זו לחיבב מהבר מזוהה מנהיגות מוגבלת. ברם הנסיבות מוכיח שאפלו אם אין שני נבאים מתבנאים בסגנון אחד, לא ימנע שגם נביא אחד יתבנא בשני סגנונות, בלבד כשריצה או כשהתגונש גורם לכך. ולהלא נושא ספר בראשית בעיקרו ספריים על יהידי סגולת, ונושא ספר שמות בעיקרו חוקים ודברי ימי עם, ואיככה זה ישתו הסגנונות?

אבל מן הרاءו לדעת כי זה כמאתים שנה שתורת התעודות הולכת ומשפיעה על החוקרים עד שאין חוקר מרכין אונו לשמע שטה אחרת. קרוב לוודאי שאחד מהמניעים הכחישובים להשפעה זו בכל אותן הנסיבות היה "הברית החדשה". אין כל ספק, שמניע זה היה ביסודת התפתחות תורה התעודות. עוד נטפל בעניין זה להלן. תעוזות, "הברית החדשה" אין צורך להמציאן¹⁵. הן נגולות לעיני

(14) שם, ג. 96.

(15) כארבעת הגלגולות למשל: מתי, מרקוס, לוקס ויוחנן.

ושגוננה שculo אומרים כבוד — כל אלה מורים על יוצר גאוני אחד. אפלטון קורא להומר מהברה של האיליאדה ומהברה של יון. אריסטו אומר עלייו, שהוא המשורר אחד, שידע את תפקידנו. הרודוטוס מזכיר מתי הוא חי ותוקידיס משתמש בו כמקור הכספי לדברי ימי יון. המדקדקים של אלכסנדריה כתבו פירושים ארוכים לשימושו לשונו²⁰). וככל עלה לא פלגי, שהומר היה הומר, עד שהופיע ספרו של האבא ד' אוביינייק²¹ *Conjectures académiques ou dissertations sur l'Iliade* בשנת 1715, שבו חזה השופר הצרפתי את דעתו שאין האיליאדה אלא קובץ שירים של מושרים שונים. אחריו נמשך ווד בספרו *The Original Genius of Homer* בשנת 1769 ובו האריך בטענות נגד הדעה, שלשלטה בכל הדורות שלפניו. ולפ', בהשפעת ווד ואסטרוק, כתב בשנת 1795 את ספרו *Prolegomena ad Homerum* שמשם יסוד לבקרות של הומר. יפה העיר קאסוטו²² "שבכל דור ודור הדעות וההשערות, השוררות בנוגע לבעיה החומרית דומות לאלה, השוררות בנוגע לבעיה המקראית". ולפי זה מקבילים קאסוטו את האבא ד' אוביינייק *Conjectures etc.* (1753), *Conjectures etc.* (1715), *Einleitung in das Alte Testament* (1780—1783) (מבוא) וולף²³ *Prolegomena ad Homerum* (1795) (מבוא) בצדκ הוא מחליט, שאין הקבלותallo בשמות הספרים דבר שבמקרה, אלא סימן להקבלה בגישה לטכטים ובדרכי העבודה. והגישה הדומה ודרכי העבודה הדומות, הביאו לידי מסקנות דומות: כאן להנחה תעוזות מקוריות, עצמאיות, שמשו יסוד לספרי התורה, ושם להנחה תעוזות מקוריות עצמאיות, שמשו יסוד לשירות החומריות"²⁴).

ובכן אפשר לומר "זו ווי עס מאזעסט זיך, זא האמערט עס זיך" ולהפוך "וואי עס האמערט זיך, זא מאזעסט עס זיך". לא זכינו עדיין, שמקבר התנ"ך היה לבו נוקפו ויחזר בו, אלא כבר אריע כזה למקבר ספריות אחרות. כמו למשל, ליליאן גוטהיר, שבראשונה ספר ש- Chanson de Roland הוא קובץ שירים של משוררים רבים, ולבסוף חזר בו וקיים וקבע של- Chanson רק מחבר אחד.

אף "ה歇רת ההשלמה" של שטפלין ואולד, המניחה שלשלת דורות להשלים בהדרגה ספר יסודי קדום על ידי הוספות ומלאים ומהדורות, ופרי כל אלה הוא החומר בכפי שהוא לפניו, נובעת מתורת התעוזות של חלקו האיליאדה, וכיום כל כך נתרבו התעוזות ומלאו את הכתוב בקטעים ובסבראי אסטרוק. וכיום כל כך נתרבו התעוזות ומלאו את הכתוב בקטעים ובסבראי תעוזות עד שהרטסו כל חיבור וכל קשר בספרים. ועוד שאין לך מהרס. שמיימי

. Everts, *Homer and the Higher Critics*, 531, (Bibliotheca Sacra, 1908) עיין: (20)

(21) תורה התעוזות וסידורם של ספרי התורה, ירושלים, תש"ב, ז. 9

(22) שם, ז. 10.

שנראים בעיניו כסותרים זה את זה ישתדל החוקר לפשר את הנගדים כפי מה שאפשר לו, ואם אינו מודוצה מההתמצחו — יפרוש, ויווה על קוץ ידו להסתירם. אבל אל יחנוט את הניגדים ויעשה מהם תורה שלמה, בהמציאו להם תעודות ומקורות מיימי קדם, העומדים ברשות עצמו, ואשר לא ישיגו משיגי הנגד. "תברא מי שנה זו לא שנה זו" נוהג רק בחבור, שתפקידו לבקש ולסדר דעות מתנגדות, ושבעליהם המחלוקת שבו לדוב נקובים בשם, אבל התורה תפקידה לפרנסם חוק אחד לעם אחד מבורה אחד, ואם דבר בה נראית כסותר, מחולשתו של הרואה הוא.

בעל תורה המקורות היה הרופא הקתולי, זאן אסטרוק. בספרו *Conjectures sur les Memoires Originaux dont il paroit que Moyse s'est servi, pour composer le liver de la Genese* טען, שהיה, בחבריו את החומר, הסטייע במקורות שהיו לפניו, וכי קל להבחין בין קצחים לקצחים על ידי אזכוריהם. כך למשל מקור אחד משתמש באלהים" ומקור אחר בה". תוכן המקור الآخر לא היה תלוי בתוכן המקור השני ולפעמים היה סותרו. ואולם היתכן ששמה לא שם לב אל גודיהם? לא ולא, מבטיחנו זאן אסטרוק. משה ערך את המקורות בטורים מקבילים, כמו שערכו המקבילים²⁵ את ארבעת הגילונות של "הברית החדשה" וכמו שערך אוריגן את ששת טורי הקספלה²⁶). אחרי משה באו סופרים ובלבלו את הטורים ובלבולם כל הרעה הזאת.

דורו של אסטרוק לא ידע על ספריות הארץ הקדם והיחס שביניהן. ברם ביום כשהננים המבקרים משפע גנוו הקדם, היוכלו להורות על דוגמה ספרותית בתקופת התורה או לפניה, שתאשר את השערת התעוזות? האם ספר מצרי, אשורי או נעני הרכיב ספר מיימו על ידי ערכת מקורות בטורים מקבילים? המלאו סופרים אחרים אחורי ואחדו את המקורות ושנו סדרי הلكיהם כראות עיניהם? האם נוסף על כל אלה, בא איש על החתום, כמחבר הספר, והטיג גובל ראשונים והעלים כל זכרון להם?

שהשפעת אסטרוק נתגלתה גם מוחץ לגבול התנ"ך. התלכדות ומעניין, שהשפעת אסטרוק נתגלתה גם מוחץ לגבול התנ"ך. התלכדות חלקי האיליאדה, טיב רציפות ספריה, עתיקות לשונה, משקלה מלא ההוד,

(18) הראשון שהתאים את "הברית החדשה" היה Ammonius מלכסנדריה (במאה השלישי), ואחריו באו Eusebius (במאה השלישית—רביעית), Le Clerc (במאה השביעית עשרה), Toinard (במאה השמונה עשרה), ועוד אחרים.

(19) בנידון הקספלה זו עיין: Swete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge, 1914, pp. 65-67.

הארמית של המאה החמישית לפני ספירת העמים ובנוסחתו הערבית של ימי הביניים?²⁵) האם אין הספר ההודי «כלילה ודמנה»²⁶ והערבי «אלף לילה ולילה»²⁷ משובצים ממעשיות, שנארכו בתוכך מעשיות? כדיוע טופסי הקפיצים מהאים אותן הם למשל: «ויאמר כלילה לאחיו: כמרקחה הנזיר קרך הפעם. וישראל דמנה: ומה קרה את הנזיר?» או «ויאמר דמנה: ... יכול אני להצמיחו מארץ החיים כאשר הצמיחה הארנבת את הארי. ויאמר כלילה: ואיך היה הדבר?» או «אך נפלא מהספור הזה הוא ספר הדיג. ויאמר המלך אל שהר-זיד: «הגידי נא מה היה דבר הדיג וענינו?»²⁸ וכדומה, וכדומה.

וזאי שחבר כזה פשוט וחוליות של שיחה דינקota, אבל ישנן גם צמידות שהן מסובכות. הפואימה של אריסטטו (1474—1533) «אורלנדו פוריוסו» הגיעה מבינה זו למרום פסגתה, ומחברה הוכתר בשם מלך המספרים. חלקו הפואימה הם כל כך מפותלים ומסובכים, עד שאי אפשר לעמוד על תכנה בעלי ידיעה קודמת בהרפהקאות גבורייה ומעשי תקפו. אין לך ספר, שענינו כה קטועים, שמרחבי המאוועות כל כך רחבים כמו ספרו זה של אריסטטו. מנהגו של המחבר, שיפסיק את ספרו בפרט היוור מעניין ושלא ישב אליו עד כי דבק בנושא הראשי ספריהם אחרים, שהפסיק בהם מוקדם. דומה הדבר כאילו שקספיר היה מכניס עשר טגדיות וקומדיות לתוך מחזה אחד. רק אחריו עיון רב והתבוננות عمוקה יוכח קוראו של אריסטטו, כי יש תכנית וסדר לדלוגיו ולבבלויו. ניקולסון²⁹, בהקדמתו לתרגום האנגלי של «אורלנדו פוריוסו», מדגיש כי קבץ את המפוזר והמפוזר בפואימה והסדרים על הסדר למען יຽוץ הקורא בה ולא יכשל בפרטיהם.

במרקחה פואימה זו הערכוב הוא האב, והסדר — התולדה.

התנ"ך שלנו רבו ככלו משמש סמל למהלך ספרותי של «הפרד ודלוג». חוקר התנ"ך, שרובם כולם היו כמרים, ולא היו מומחים בספרות וסגןונ, נتعلמה מהם טופיסיותו של נוסח ספרותי זה, וכשנתהבטו בו, דרישתו לגאנאי ודנהו בחזקת דבר שקלקל פניו ויצא מטבעו. ומائد גיסא, לומדי התנ"ך אצלנו לא נכשלו בהערכתה מושבשת זו. ולא רק מפני שהקפידו על כבוד התורה וקבעו שרשיו באחדות הספר ובסלמותו רוחו וצורתו.

(25) עיין ספרי כלילה ודמנה בתרגומו של אברהם אלמאלי, תל אביב, תרפ"ג, ז. 45.

(26) שם, ז. 50.

(27) ספרי אלף לילה ולילה בתרגומו של דוד ילין, אודיסא, ז. 15—14.

28) Nicholson, *Tales from Ariosto*, London, 1913.

לא שנה או כחש בנתיצתו של בן אומנותו. נמצא, שסוכסכו מבקרים במקרים והתגנסו שברי הפסילים, כבנהו של תורה, ותרב המשומה בגי החזון. ויפה אמר אלבריט: «אין לך כמעט ספר או פסק בתנ"ך שלא הותחו בקהלון הזוף לכל הפתחות על ידי מלומד אחד»²³. חכם זה כידוע הוא גם חוקר תנכ"י ואף אחד מהמומחים יותר גודלים בספריות העתיקות של המורה הקروب.

וכדומה לו זה אל תבעתו אחרת הטענה «שלא יתרן, שקהל דעת מלומדים ממש שתתי מאות שנה לא יהיה נכון». עמו המסורה ובها מאיר אור האמת. ואולם אין העובדה של הסכמה כללית של החוקרים חוסמת את דרך המדע וחומרת את העיון ואת בירור הדברים. וביחוד כשלגוי הוא, שהם נפתחו לדעתיהם מהתנגדותם למסורת הישראלית ומשאיפתם להקטין את מעלה יצירותיה.

אין ממתרתי במאמר זה לסתור את פרטיה של תורת התזוזות, אלא להoir על הגישה הכללית שלה. אבל קודם כל עלי לציין את העובדות האלה:

א) חוות שכיה הוא, שمبرקרים ספרים מגלים סתרות ונוגדים בספריו מהברים, ומקשים מפרק ומהתחלת הספר על סופו ומוספו על התחלתו, והפרוכות נראות לרבים כצדוקות או כצדוקות במקצת. לפעמים המחברים מתנצלים בתשובות מיוחדות ואך מצליחים להוכיח, כי יש טעם בדבריהם, שכואורה הם מכחישים זה את זה. ואם כך הוא בנידון ספרים, שאך מקרוב באו, מכל שכן בספרים, שקדמו לפני שנה לمبرקרים ? אכן זקנים הם לפירוש דק מן הדק, שיוציאו את קום מתוך ערפל הדורות, ולא לתחבולה מיינית. המבשת בראשונה לבטל את הסתרה על ידי המצאות מקורות, העומדים בראשות עצמן, ואחר כך יוצאת ליצור עורך, שהרכיבים או בלבולם, ולבסוף עלייה להחליט אם אותו העורך אדם ישר היה או מכון להזק היה מזיד היה או שוגג, אם עורך ספר דברים למשל פשוט רמה את העם ביחסו את הספר למשה או שرك טעה בזהות מחברו. כנראה נוח לו למלמוד להיות כרוך אחרי רעיון התזוזות, רעיון שיש בו משום «הפרד ומשול» מאשר להפוך אחרי פירוש הדברים והענינים.

ב) מי שחוש שדריך מחקר זו נכונה אינו אלא טועה. אין הדבר חוק ולא יבעור, שיש בבלבול ספרים ומאירועים משום תולדה ובסדרם היישר משומ אב. ישנם סוגים של ספרים בספרות העולם, המראים על תכניות אחרות. האם אין פרקי משלים ארוכים מפסיקים את ספרו של אחיקר בשתי נוסחותיו, בנוסחתו

(23) עיין: Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Baltimore, 1940, p. 45

(24) גם בנוסחות האחרות של ימי הביניים המשלים מפסיקים את הספר.

או כתוב אשמנוער מלך צידון? ⁽³⁰⁾
 בירח בול בשנת ארבע עשרה למלכי — המלך אשמנוער מלך צידונים
 בן המלך תבנת מלך צידונים, דבר המלך אשמנוער מלך צידונים לאמר: נגוזתי
 ללא עתי, בין ימים חוצים אורים(?). יתום בן אלמנה, וושוכב אני בארון זה
 ובכבוד זה במקומ אשר בניתי, קונמי את כל מלך וכל אדם, אל יפתח את המשכב
 הזה ואל יבקש בהם מנים כי לא שמו בהם מנים. ואל ישא את ארון משכבי
 ואל יעמוס במשכב זה עלי משכב שני, אף אם בני אדם ידברו על (לבך), אל
 תשמע בדבריהם (לדבריהם). כי כל מלך וכל אדם אשר יפתחו עלית משכב זה או
 אשר ישאו את ארון משכבי או אשר יעמדו (על) במשכב זה אל יהיה להם
 משכב את רפאים ואל יקברו בכבוד ואל יהיה להם בן וורע תחתיהם ויסגורום
 האלים הקדושים (בידי) מלך אדריר אשר ימשל בהם לקצחות: (כלומר) את המלך
 או את האדם ההורא, אשר יפתח עלית משכב זה או אשר ישא את הארון הזה,
 ואת ורע המלך ההוֹא או בני אדם ההם. אל יהיה להם שורש למטה ופרע למלעה
 ותוואר בחימם תחת השמש. כי אני נחן גוזלי בלא עתי בן ימים חוצים
 אורים(?), יתום בן אלמנה אנכי. כי אני אשמנוער מלך צידונים ואמי אמעשתרת
 כהנת עשתרת רותבנו המלכת בת המלך אשמנוער מלך צידונים אשר בנינו את
 בית האלים; את [בית עשתורת] בצדון ארץיהם וישכנו את (עם) עשתורת

(30) עיין: נחום בן דוד סלושי, אוצר כתובות הפנקיות, תל-אביב, תש"ב, ז. 19—27.
 (התרגום).

ג)CIDOU החרות והכפלות הן הן הסבות הראשיות, שהניעו את המבקרים
 להתקין את תורה התעדות. אי אפשר שכותב ישנה ויישש חוקים וספרים,
 לפיכך לא כותב אחד, אלא כותבים רבים כתובם, ובא עורך או עורכים והרכבים.
 אבל יש, ואין מוצא ואין תוחלת לחורות אלה גם מחלוקת מקורות. יש וחזרות
 מצויות גם בקטע, המיחס למקור אחד. למשל: בראשית ט. ח'יו:

8. «ויאמר אלהים אל נח ואל בניו לאמר. 9. ואני הנני מקים את
 בריתך ואת זרעך אתם מכם כל תחבה לכל חית הארץ. 10. ואת כל נפש החיה אשר אתם בעוף
 בהמה ובכל חיית הארץ תכתר כל בשער עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת
 הארץ. 11. והקמתי את ברייתם ולא יכרת כל בשער עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת
 כל נפש חייה אשר אתם לדרת עולם. 12. את קשתי נתתי בענן והיתה לאוות
 ברית בין נח ובין הארץ. 13. והיה בענני ענן על הארץ ונגרתה הקשת בענן.
 14. וזכרתי את בריתך אשר בין נח ובנייכם ובין כל נפש היה בכל בשער ולא
 היה עוד מים למבול לשחת כל בשער. 15. והיתה הקשת בענן וראיתה לזכור
 בריתם עולם בין אלהים ובין כל נפש היה בכל בשער אשר על הארץ. 16. ויאמר
 אלהים אל נח ואת בריתך אשר הקמתי בין נח ובין כל בשער אשר על הארץ».

בפרשה זו, כפי שאנו רואים, נמצאות כמה הורות והכפלות למרות שהכל
 מסכימים לאחדותה. ואולם הורות מצויות בדברי הקדמונים. הרוי, למשל, קטע
 זה בכתובות ראש שמרה (טור ג—ד):

«חוק, הטוב, אל רב החסד!
 התבשר, יונצ'ר היוצרים.
 שמים שמן ימיטרונו
 ונחלים ילכו נפת.
 כי ידעתיך כי חי אלאי בעל,
 כי יש זבל, בעל הארץ!
 חוק, הטוב, אל רב החסד!
 התבשר, יונצ'ר היוצרים!
 שמים שמן ימיטרונו!
 ונחלים ילכו נפת.
 כי חי אלאי בעל,

(29) עיין: ח. א. גינזברג כתבי אוגרית, ירושלים, תרצ"ו, ז. סג—סד (התרגום).

אם אין חוראות והכפלות רגילות בספרות אירופה מהدين שלא תמצאו גם בתנ"ך, המוכתר בignumois אמנהות. וכיוון שראו, שיש בו "לקויים" אלה, בקש טעמים מיהודיים להם — לסלקם — וממצו : אלה הן הכפלות של מקורות ; יש בעל לכל הכפלת רביי בעלים ביכר !

ככה החליטו המבקרים, שרובי תורתנו להם כור נחשבו. ובאמת למעלתנו גוסף על כל אלה, עוד עוררום לכך רובי תורתם הם — ארבעת הגלינות —

לחבוק, בידיעה או בבלוי ידיעה, התביבות כיוצא בהם גם בכתב קדשנו.

וזו מஸול אחר היה בדרך החקור, מஸול שלילי בביבלו, אבל מஸול שאין להכחישו, והוא העדרם של דברי הספרות של ארץ כגוןן. לא זיכנו שכנוינו הכנעניים בספרי מוואב או אדום וכדומה. מעובונים יש לנו רק כתבות. אבל כתבות אין ספרות לאומית. הן ספרות במובן מזווגם. אבל ראיינו לעיל שאפילו מהכתבות יש להוכיח שהחזרה והכפלת ההזאת תכמה ספרותית. אבל מכיוון שלא הגיעו אלינו ספרי פורה של כגוןן, יש לעדער כי אין חזרה דומה לחזרה. ועוד שלא הובאו דוגמאות מדוקיות מסווג זה אין בהקלתו משום ראייה מספקה. ברם לו נתקיים ספרות כמו נגען ודאי שהיינו מוצאים שצורתה זו קרובות לצורות המקרה, ומה בא קץ לכל המבוכה הזאת של בקורס המקרה.

ועתה נשוב אל עניין מקדונלד. ראיינו שמקדונלד כפוסה על שתי הסעיפים וכדומה.

בנוגע לתעודות. הוא מהסס ומקפק במציאותן, וכשהוא מקימן אינו מקימן בצבוונן, אלא משנן מטבע שטבעו המבקרים. וכשהוא משנן אינו מאידך במתכונת החדשנה, אלא מסתפק להזכיר לאחר יד. ולבסוף הוא גוזר שאין למצוי מהן, ולפיכך הן ללא הוועיל בעבר מוחקרים. ניכר מהזרותיו חילתה שאין למדין מהן, ואפשר הן לא היו עליון בקשרם מוחקרים. אבל מאיידך להשלים עם ראות המסורת, כי החומר כתובו אחד הוא, אפשר לו למקדונלד להשלים עם ראות המסורת, כי החומר כתובו אחד הוא, אבל, מאיידך גיסא, אין החוש האמנוני שלו נותרנו להיות כי רוכלא ליחסיב וליוול את התעודות לאותיותהן, ואין התושם המדעי שלו מביאו להגlimן כוויות מוחטובות באוצרותיו של אסטרוק. אין דבר שביפוי מתכוון ומתגבש באופן מלאכותי כזה. תעודות ?

ועוד סבה אחרת הייתה להתפשטו של תורה התעודות. רבים מהמבקרים,

אף על פי שהיו בקיים בתרבות המורה העתיקה, היו ילדי תרבות אירופה,

ונגשו אל הקיית התנ"ך בהשכפות ומשפטים קדומים שנחלום מסביביהם המערביים.

חקרת שוא אפוא תהיה התחקחות על שרשיהם.

חס ושלום שיש במאמר "תורה מגלה מגלה ניתנה" (גייטין ס' ע"א) או

[ב]שמות אדרים. ואנחנו אשר בנינו בית לאשם[ן] שר קודש (ב)עינידל בהר, וישיבנו (ב)שמות אדרים. ואנחנו אשר בנינו בתים לאלה כיודנים בצדון ארץ-ים. (כלומר) בית לבעל צידון ובית ועשותה שם בעל. ועוד נתן לנו אדון המלכים את דאר ויפו ארכות דן האדרות אשר בשדה שרון (פ') ממדת העצומות אשר עשית, והושפנו על גבול הארץ להיותן לצידונים לעולם. קוממי את כל מלך וכל אדם : אל יפתח עליתי ואל יגלו עלי ואל יעים במשכב זה ואל ישא את ארון משכבי. (כ') למה יסגורם האלים הקדושים האלה ויקזו את המלך ההוא (ואת) בני האדם ההם (ואת) זרעם לעולם".

אם היוינו באים לדון על החזרות שבדברי הקדמוניים האלה בדרך מבקרי המקרא היינו צרכיים לייחס כמה פסלים לכתבות עלلوح האבן. חזרות והכפלות האלה רבות הן בכתבות העתיקות ובפיסקות התנכויות. אין מי שיבא ויחיליט על פיהן יהיו להן "תעודות ומקורות".

הכפלות והחזרות הן גם מהתכונות הייחודיות של הקוראן. לא אחת הוכיחו המבקרים את מהmad על השפהיג בחזרותיו. מפני שהן ממין הענין אוכיר רק מהזרותיו בספרי התורה ואגדות חז"ל. יצירה אדם נוכרת בקורס שש פעמים⁽³¹⁾, בקורס המלאכים את אברהם ארבע פעמים⁽³²⁾, ושברו את הפסילים שבע פעמים⁽³³⁾ וכדומה.

ומכיוון שהוא רואים כי החזרה רגילה היא בספרות השמית, למה איפוא להלוך לקרה נחשין התעודות ? למה לבקש טעם לדבר שהוא טבעי ורגיל ומוציא ? אוסטרוק, הראשון שחתטא לא היה מומחה לשום ספרות שמית. לפי דעת רינן⁽³⁴⁾ אפילו עברית לא ידע כהוגן. מבקרי התנ"ך, שבאו אחורי, ודאי היו בינויהם שהיו בקיים בספריות השמיות, אלא שאור שבעיסה עיכב — השערת אסטרוק, שימושה כ מפתח לשפים להחוקרים. למה לישב כל מוקדם ומאוחר בפניהם עצמו, ולמה להעלות הcpfולות כל ספר וספר, אם אפשר לתרץ כל קושיות ואבעיות באחד — תעודות ?

ועוד סבה אחרת הייתה להתפשטו של תורה התעודות. רבים מהמבקרים,

אף על פי שהיו בקיים בתרבות המורה העתיקה, היו ילדי תרבות אירופה,

ונגשו אל הקיית התנ"ך בהשכפות ומשפטים קדומים שנחלום מסביביהם המערביים.

(31) סורה 2, 18, 17, 15, 7, 38.

(32) סורה 11, 15, 14, 29, 51.

(33) סורה 6, 19, 21, 26, 29, 38.

(34) עיין : Luds, Jean Astruc et la Critique Biblique au XVIIIe Siècle, p. 60. (La Revue D'Histoire et de Philosophie Religieuses, Paris, 1924)

שגם חוקר א'י-מסורתית חולק עליה, ולא רק עלייה אלא אף על תורה "התקוננים" שבצדקה. בכל ספרו מקדונלד אינו מוצא נחוץ להוכרים, בעודו לא רק שכחש בוכותם, אלא שאיפלו במציאות לא הודה כביכול. ובכך, אף על פי שאין שיק לומר שזכות המסורתיות היא זקופה לאשור או התאשרה על ידי עמדתו של מקדונלד, מכל מקום הטרפה תורה התעדות על ידי סוג התנגדותו הנוספת.

נמצא שהמסורתיות נשכרת על ידי מקדונלד באופן אי-ישר. ודי ישיתומו המבקרים איך הצליח מקדונלד, סופר א'י-מסורתית כמויהם, לכתב ספר על התנ"ך בלבדיהם, ככלומר, מביל הסטייען בקהליהם ושבושיהם. אבל באמת נחפק הוא התמהון, וראוי שנשאל: איך יכול סופר אמנוני לשכלל בניינו מפרצחות ומשבריו לבנות? ולא זו בלבד, אלא גם הסופר המדיק והמקפיד על אפני הדעת הקבועים אי אפשר לו לבסם השקפותיו על שנויים מטופקים. ראווי גם כאן להעתיך על אישיותו של אסטרוק. אוסף במאמרו Jean Astruc (38) באריכות בפריזותו של אסטרוק, ומדובר על יציאתו לתרבות רעה ועל התחרותו עם לנופיות של "אפיקורדים", וכמעט שפוסלו על סמך אלה הדברים בחוק תנכ"י, המעיד פנים כמאין. בודאי שיש באשומות כאלו משומם פגיעה רצינית בכנותו הדתית של אסטרוק. אבל לודס⁽³⁹⁾ אינו מתפעל מוקובלנות אלו וסתורן אחת אחת במאמרו.

מכיוון שבדיקת חייו הפרטימ של אדם עלולה לקלקל את שורת הבקרות המדעית ומכיוון שיש חלקי דעתו ביחס למסורתיו של אסטרוק, איini רוצה לנגע בעניין זה כלל. אבל ודאי, שהיא קשר בין פעולתו הציבורית והמדינית לפעולתו הספרותית. ו מבחינה זו דברי אוסף מיטלים פגם בכנעתי הרצויות של אסטרוק, ואלו הן טענותיו⁽⁴⁰⁾:

כידוע שאסטרוק היה בן 69 שנה כשהופיע ספרו, ולפיכך אין לנו רק את השקפותיו על חשבון חטאות געוריו. בהקדמה הוא מעיר כי השלים את ספרו משכבר הימים, אלא שהסת להוציאו מייאתו שמא ישתמש בו האפיקורדים למען השפיל את קרן הדת. אך חד גברא חכמאות וחסידא, שראה את ספרו הוכחה לו כי לא רק שלא יזק חברו לחת אלא שיוציא לחזקה. מיד אור הגבר חלציו והוציא את ספרו לאור.

ישנם כמה גמגומים בדברים אלה. אם אמת בפי אסטרוק, הלא שער

באיזה מאמר ממאמריהם שיהיה משום הרהור מקורות. כל האומר כך, אם שלא ירד לסוף דעתם של המבקרים, או שהוא מגלת פנים בדברי חכמיינו שלא הבהיר, המאמר "תורה מגלה מגלה ניתנה" ממשעו, כשנאמירה פרשה למשה היה כתובה, אבל מkor כל הפרשיות אחד הוא — כלון מפני הגבורה. ובכן אין שום יחס מכל וכל בין המאמר בגייטן לתורת החדיות. אבל מאמרם ז"ל "אין מוקדם ומאוחר בתורה" כמעט שכיוון לו מקדונלד, אלא שהוא אינו משתדל לפresh טעם "مוקדם ומאוחר" כמו שנהגו רבותינו לפעמים, כמו למשל, בשמות א. א: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרים". וכי היום באים והלא ימים רבים היו להם שבאו למצרים? אלא כל זמן שהיה יוסף קיים לא היה להם משוי של מצרים. מה يوسف נתנו עליהם משוי, לפיכך כתיב 'babaim', אבל אותו יום נכנסו למצרים" (שםות רבה א'). לפיכך נכוון לסביר כי דברי מקדונלד עוד יותר קוליעים אל מאמרו של ר' אלעזר⁽³⁵⁾ "לא נתנו פרשיות התורה על הסדר, שאלםלא נתנו על הסדר, כל מי שהיה קורא בהן היה יכול להחיות מתים ולעשות מופתים. לפיכך נתעלם סדרה של תורה, והוא גלוי לפני הקב"ה, שנאמר ומי מכוני יקרה ויגידה ויראה לי" (ישעיה מד. ז). אם נפשיט מעל מאמר זה את לבוש המסתורין שלו, הלא עיקר תוכנו "נתעלם סדרה של תורה" מתאים כליל להודעת מקדונלד, "שקביעת הכתוב באיזה סדר חדש הייתה מעלה ומהוויל ליכלתנו"⁽³⁶⁾.

ומעתה תבטל טענת המבקרים שרק משוא פנים למסורת הוא הוא שמנוע את ההוגה בתורה מלהצמד לשיטתם. הא'י-מסורתיות של מקדונלד בנוגע לכובתה של התורה, ולזמן כתיבתה ניכרת ובלתי בואה מה כמו א'י-מסורתיותם של המבקרים האחרים בנידון שני הנושאים הללו. רק בנוגע לתעדות מקדונלד פונה לדרכו הוא: הוא מצרפן למחשבתם וمبטלן למעשה. נמצאו כשהוא בא לדון על נושא "המקדם והماוחר בתורה", שבו מצאו המבקרים מקום להתגדיר בו בהמון סדרוסיהם, מקדונלד סולד מהם ושם מחקרים לאל.

אין האמונה במסורה זקופה להסכמות או לחיצי הסכימות מן החוץ, ומכל שכן שאינה תליה בהן. האמונה עומדת ברשות עצמה, וכשהיא להותה אחריה תוספת חזק מן החוץ וכי לא אמונה וויל לחזקה. אבל תוספת זו של מקדונלד מה תהא עליה? עוד הפעם יש להציג בכל תוקף: תהא עליה שאין המסורתיות לבדה — כמו שטענו עד עכשו המבקרים — מתנגדת לתורת העדותיהם, אלא

37) Presbyterian and Reformed Review, New York, 1892, vol. 3, pp. 83-102.

(38) עיין הערה 35.

(39) במאמרו המובא בהערה 37.

(35) מדרש תהילים ב' ב'.

(36) עיין בטכسط המתיחס להערה 13.

שיםמוֹךְ. אבל גם בלי הזכרה מפורשת יכולנו לשער זה. השם "אסטרוק" הוא תרגומו הפרובנסצלי של "מזרל טוב"⁴¹). האסטרוק המכ' קדום כי בשנת 1040⁴²). גראוסט⁴³) מביא עוד כמה יהודים בשם אסטרוק, שחיו בספרד ובצרתפת. בעלי משפחה זו המכ' נודעים הם:ABA מריה בן משה בן יוסף הירחי دون אשטרוק שנולד בלוניל בחצי המאה הי"ג⁴⁴). והקדוש אנטוליה אשטרוק שחי בברצלונה בחצי המאה הי"ד⁴⁵). אין לנו יודעים עד איזה דור הגיעו של שבט נוצריתו של זיאן אך ממשם. שאבותתו פעםם התהפה, יסתבר שקדומה היא, ושלא נשר בלבו אפילו ניצוץ של יהדות. אבל ודי, שהכיר את גזע היהוד, ולפיכך נודמת ממנה קלחת "מהרטיך ומחריביך".

לא דיק אוסגוד, שאסטרוק לא זול בכבוד "הברית החדשה" אלא בחומש לבדו. נראה כאילו נתקנא אסטרוק ש"הברית החדשה" מורכבה מגליונות בעוד שהתורה מעשה מקשה, וכך שם לה עלילות דברים. ואחרון אחרון מדאי ומעציב. עוד נראה כאלו התנצל אסטרוק לתנכם מן התורה על הפוגם, שקבעה ביחסו לדורות, ולפיכך יצא והלעינו עלייה שפרעתה הסופרים לשמצאה בקוראייה. וכך שנותעלם שמנו מעלה שער ספרו. כך נتعلמו ממנו המתארים ב"ברית החדשה" שמשה כתב את התורה⁴⁶). עשה מעשה ולהוין ובקש שכר כאחד מתופשי הדת. והוא מכון לחבריו החוקרים. לפיכך היה לו, לאסטרוק, להביא את הדוגמאות בעברית ולא בשפת ההדיות. יש, איפוא, לחשוד את אסטרוק, שנתקוּן לכתילה להחליש את אמונה ההמון בתנ"ך ולמעט בעיניהם את דמותו.

אבל מנין לו שנאה כבושה זו לתנ"ך? אוסגוד חושב, שזו נבעה משנותו להוגנוטים הפרוטסטנטים. בעת ההיא רדפה אותם הכנסייה הקתולית באכזריות נוראה וגורה עליהם גורת שמד וכלה. האומללים קבלו את יסורייהם באהבה בשם "הביבל", אותו ה"ביבל" שאף מתנגדים נמננו בין מעריציו. לפיכך נתעורר בלב אסטרוק זעם קשה נגד התנ"ך. ככה מתחקה אוסגוד על שרכי שנאה זו.

אבל יש לסבור כי דבר שנאתו של יוצר הרעיון של התעודות הוא יותר מסובך מאשר אוסגוד. כידוע אביו של אסטרוק היה כומר הוגנוטי, שמן הדריפות נאנס להמיר את דתו. בנו זיאן נולד קתולי. ואך על פי, שיש לחושש שלא היה אדוק בדת, מכל מקום היה כל ימיו מנאמני הפוליטיקה הקתולית.

אבל העובדה שאינה מפורשת היא, שאסטרוק מזור היהודים היה. ככה אומר בפירוש גרי בספרו⁴⁷ Old Testament Criticism, שייש לו על מה הספר מטפה בפניו, שהרי על השער נאמר שבברוסל נדפס הספר, בבית דפוסו של פריקס. בזכות מיוחדת וביפוי כוח, בעוד שנדפס בפריז, בית דפוסו של קולר, מדפיסו הקבוע של אסטרוק, ובלי זכות מיוחדת, ובלי עדי ייפוי כוח. ועל כולם מדובר העלים המחבר את שמו מעל השער, אם מගותו הייתה לשם שמיים?

על אלה יש להוסיף עוד פרוכות אחדות שאין לדוחות בקש: אם באמת ובתמים דמה אסטרוק לכונן את שיטתו וMagnitude היה לה שמה, מדוּע ערך בטורים את כל ספר "בראשית" עד תומו, מליל השם אפילו מלאה אחת? הלא למיניהם בראשי פרקים די? הלא בראשמה לבדה של הפרשיות לפי אוכרותיהם (א), ה') ולפי היסינמים האחרים שננתן בהן, היה יכול להסביר יפה לקרה את דרכו בבקורת? ושנית, למה הביא את החומש בתרגום צרפת? הוא ידע די עברית כדי להסייע את הנוסח מספר אל ספר ולערכו על פि היסינמים המלאכותיים שננתן בו? ושלישית, איש, שתפקידו לגלוות מקורות המקרא, מוטב לו להביא את המקרא במקורה ולא בשפה זורה העוללה לערפל את תוכנת המקורות. ורביעית, מניימoso של חוקר, המחדש איזה דבר, שלכל הפתחות, בדונו ראשונה בעניין, הוא מכון לחבריו החוקרים. לפיכך היה לו, לאסטרוק, להביא את הדוגמאות בעברית ולא בשפת ההדיות. יש, איפוא, לחשוד את אסטרוק, שנתקוּן לכתילה להחליש את אמונה ההמון בתנ"ך ולמעט בעיניהם את דמותו.

אבל מנין לו שנאה כבושה זו לתנ"ך? אוסגוד חושב, שזו נבעה משנותו להוגנוטים הפרוטסטנטים. בעת ההיא רדפה אותם הכנסייה הקתולית באכזריות נוראה וגורה עליהם גורת שמד וכלה. האומללים קבלו את יסורייהם באהבה בשם "הביבל", אותו ה"ביבל" שאף מתנגדים נמננו בין מעריציו. לפיכך נתעורר בלב אסטרוק זעם קשה נגד התנ"ך. ככה מתחקה אוסגוד על שרכי שנאה זו.

אבל יש לסבור כי דבר שנאתו של יוצר הרעיון של התעודות הוא יותר מסובך מאשר אוסגוד. כידוע אביו של אסטרוק היה כומר הוגנוטי, שמן הדריפות נאנס להמיר את דתו. בנו זיאן נולד קתולי. ואך על פי, שיש לחושש שלא היה אדוק בדת, מכל מקום היה כל ימיו מנאמני הפוליטיקה הקתולית.

אבל העובדה שאינה מפורשת היא, שאסטרוק מזור היהודים היה. ככה אומר E. Mc. Gray, Old Testament Criticism, New York, [1923], p. 129:
" . . . Jean Astruc, a scion of a Christian branch of a great Jewish family settled and widely spread in Southern France for more than five centuries . . . "

(41) עיין באונציקלופדיות היהודיות.

42) Gallia Judaica, Paris 1897, pp. 10, 131, 334, 389, 390, 398, 612, 656.

(43) מחבר "מנחת קנות".

(44) מחבר "מדרש הتورה", שהוציא לאור ע"י שמעון עפפונשטיין בברלין בשנת תרנ"ט.

(45) עיין למשל במעשי השליחים ט, כא: "כי מדורות עולם יש למשה דרישים בכל עיר ועיר ומדי שבת בשבתו יקרא בבתי נסויות". ועיין גם באגדת השווית אל הקורנותים ג, טו:

"עד הים הוה הם קוראים את משה".

. The Hebrew Literary Genius, p. 6 (46) עיין:

סליחות ר' דוד ראש הגולה

מ א ת

יוסף מארכוס

МОקדש לזכר בני-אחי
שלמה בר שמעון מארכוס
שנפל בקרב ער"ה תש"ה.

(כ"י אדרל 2040 קלף קטן)

ח

(סופה של פיות)

שִׁיתָ יְשֻׁעָה חַל וְחֹמֶה
וּגְםָ אֹור הַקְּבָנָה בְּאֹור הַחֲמָה
וּסְרָה מִן הָאָרֶץ גְּנָאָה וְחֹמֶה

לֹא יְשָׁא נָנוּ אֵל גַּוְיִ חַרְבָּ וְלֹא יְלַמְּדוּ עוֹד מְלֹחָמָה

5 תְּשׁוֹבֵב אַכְּאָאֵיךְ לְגָנוֹה וּבְיוֹלָם
וְחַעַז וְחַאֲדָמָה יְתַנוּ יְבוֹלָם
תְּבִשְׂרָם אָאוּ מִן הַעֲמִים וּבְלַבְלָקָם

וְנַשְׁׁתָּ פְּקוּדָה לְאַחֲרִיתָךְ נָאָם יְיָ וְשָׁבָו בְּנִים לְגָנוֹלָם

אבר

(כ"י אדרל 2040 (קלף)

ט

אֲנָה אֱלֹהִיךְ וְהַדְּבָרָךְ עַקְשׁ
מְלֵמִין פָּח וּמְשֻׁמָּל מְזֻקָּשׁ
סָצָר בָּנוּ וְהַנְּשָׁה מְנֻקָּשׁ
וְאַין דּוֹרְשָׁ וְאַין מְבַקָּשׁ

נערך חקירה ודרישת מדוקית נמצא, כי העקרונות הנוצריים הכה דוגלים בזמננו הם הם שנאצלו מרוח היהדות, משום שתנתן¹ עוד כיום רבינו אצלנו המיחלים לדבריו משוחרי, הברית החדשה²"³).

כאמור לעמלה, לא נסתיי במאמרי זה להכנס לדיוון בפרטן חקירות המבקרים, אלא כונתי לדון בדרך כלל בן באחד מעמודי התוך של שתמה, והוא שטת התעודות. אולי בעתיד אשוב לדון גם בהצעותיה של בקורסת התנתן⁴.
ועוד הייתה מגמתי להבליט את הנגד שחתולל בין מקדונלד המבקר ובין מבקרי התנתן⁵ الآחרים, בוגנע לערך שיטת התעודות בשבייל למוד התנתן⁶, ובכלל בכך טيبة והתחוויה של שיטת התעודות. וכי הפרופסור מקדונל זכור לטוב, כי כחלוץ היה וכמבשר שהיכלי השוא יתרוקנו מקסם תרומות
ומאליהם יהיו ככל אין.

ולנו לא לתורות עינינו ולא לתעודות, אלא אך ורק לתורה ולתועדה.

C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, (47
, Edinburgh, 1904, p. vii

1. ישעי כ"ה, א. 2. שם, ל, כ"ו. 3. שם, י"א, יג. 4. שם, ב, ד.
8. ירמ' ל"א, טו. 4. יוחוק ל"ה, ג.

סליחות ר' דוד ראש הגולה

וְהַמִּצְפָּה מֵגֶר פִּי וְרוֹעָה שְׁבֹורָה
וַיֹּאמֶר אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה

חִלְאָתִי בְּתוֹךְ תְּפִלָּתִי
לֹא יָצָא מִפְנֵי אָנָה וְאָנָה
30

• • • • •
• • • • •

ט

קָרָאתִינוּ בְּנֵיכֶךָ יְדִיךֶךָ קְרֹבִיךֶךָ
וּמְעֻרְכּוֹת אֲבָאינוּ נֹעֲדִים מְעֻרְכִּיךֶךָ
וְעַפְתָּה בְּסִחרְרִישָׁךָ אֶל דְּמֹעֲתָה חֹזְקִיךֶךָ
קְמָה תְּתַעֲנוּ יְיָ מְקֹרְכִּיךֶךָ
35

לֹאִינוּ בְּסִינִי קוֹלוֹת רַעֲמִיךֶךָ
רוּינָה מִפְּבָרוֹתִיךֶךָ עֲדָנִי גְּעַמְתָּךָ
וְעַתָּה בְּקָנְאָתָךָ וּכְלִי זְעַמָּךָ
קְמָה יְיָ יְתַהַרְהָ אָשָׁה קְעַמָּךָ

שְׁפָתָה עַלְיָנוּ סְבָתָה מִמְּרוּםִים
40 ?מִסְתּוֹר מִזְרָמִים וּמִפְּוֹרְשִׁי חֲרָמִים

[וְעַתָּה] כִּי שְׁמוֹנוֹ נוֹטְרִים אֶת הַקְּרָמִים
קְמָה לְגַצְחָתָה תְּשַׁבְּחָנָה פְּעֻבָּנוּ ?אֶרְךָ יְמִים

תִּמְכְּתָנוּ בְּגַבּוֹרָה וְהַאֲבִתָּה חַלּוֹשָׁה
אַנְיָ נְשִׂיתִי בְּצָרִי וְהָוָה בִּי לֹא נְשָׁה

27. ישע' כ"א, ג. 28. שמוט ל"ב, י"ה. 29. יהו' כ"ה, י"א. 31. אפשר
שהוא סופו של פיות אחר, כי כל פסוק כאן מתחילה במליה ומה, ובקדום הפסוק מתחילה במליה:
אין. 34. ישע' ס"ג, י"ג. 38. שמוט ל"ב, י"א. 41. שה"ש א, ג. 42.atica ה, ב.
שורות אלה בלתי מובנות לי.

5 בְּכֶרֶמי בָּא עֲוֵילָה וַיַּבְצֵר מַלְבָּכָב

רַחְלֵי גָּנוּן וְעַנְיִ חַוְּלָב

חַכְמִי הַוְּרָגָן וּמְשִׁבְלִי צַוְּלָב

וְאֵין אִישׁ שָׁם עַל לִבָּב

גָּדוּלָה טְזַבְּחִי וּמְלַקְדְּשִׁי טְאַמְּתָא

10 וְיִשְׁבּוּנִי שְׁוּבִי לְחַעְמִידִי בְּסִמְמָתָא

כִּי נְשָׁאָתִי שָׁם לְשָׁ�א בְּמַבְּטָא

כִּי אֵין אָדָם אֲשֶׁר לֹא יִחְטָא

הַמִּזְרָבִי אֶת קְהָלִי בְּלִבְנָה

בְּחַדּוֹשׁ מַחְבָּן בְּמוֹ מִדְמָנָה

15 כִּי חַטָּאתָם גְּרָאָה בְּשָׁאת לִבְנָה

וְאֵין בְּהָם פְּתַבְנָה

הַגָּלוּ סְנַחְדָּרִי אֶל אָרְעָה כְּשֶׁר

וְחַרְבָּ מְעוֹנִי וְנִנְחָה תִּיסְרָד

וְיִצְאָ שְׁקָרִי בְּרַב סְפָר וּפְסָר

20 כִּי אֵין אָמָת וְאֵין חַסְד

וְנִעְדָּרָה רַבְבָּתִי וְגַם גָּנְדִּי חַפְשִׁי

וּבְשֻׁבוּנִי שְׁפָכִי וּבְאַפְרֵר הַכְּפִישִׁי

וּפְשָׁעִי וְשְׁפָטִי וְהַפְּשִׁיטִי טְפָשִׁי

אֵין אֲשֶׁלֶל לְאַכְול בְּכֹורָה אַזְתָּה נְפָשִׁי

25 וְעַה הַחַבּוֹרָה מְאַרְחָה אַבּוֹרָה

וְחַבְתָּה לְמִלְוָת וְלְמִצְאָה קְבּוֹרָה

8. ישע' ג"ג, א. 12. מלכים א, ח, מ"ג. 14. ישע' כ"ה, י, 15. ויקרא

יג, ג. 16. דברים ל"ב, כ"ט. 17. כחד — כשדים. 20. הוועד, ד, 23-22.

אי. 24. מיכה ז, א.

כ"י אדרל 1232

יא

אחר לדוד ז"ל

בְּנֵינוּ לְבִינָךְ הַיּוֹ מִבְדִּילִים
 דּוֹרְשִׁים מִחִיךָ וְסַלִּיחָה שְׂוֹאָלִים
 וְחַלְפָנוּ יְקִרְבָּנוּ בְּבָעָלִים
 חֻזְקִים לְפָתָחָךְ שְׁעָרִים גְּעוּלִים
 יְצַקְנוּ דְמִים וְחַתְרָנוּ בְּאֲפָלִים
 ? פְּנִיקָה בָּאוּנוּ פְּחַנְגִינוּ מְפִילִים
 נְצַמְנוּ לְאָלְלִילִים נְטַמְנוּ בְּבָעָלִים
 עַוְרִים אֲדִיךָ בְּעָרָגָן אַלְיִים
 צָעַרְנוּ וְחַלְקָנוּ אֶחָרִי הַקְּבָלִים
 רְאָאָנוּ מִשְׁוֹבְתָם וְסַפֵּרָם בְּבָעָלִים
 הַמִּטְמֵי . . .

1) פיות זה נמצוא בכ"י טילור-שכטר בקמבריג, 5 H אך לא היה לפני מקור זה, ומצתתו בכ"י אדרל 1232. לפי מאנן ח"ב, 225 רשום עליון בכ"י ט"ש : סליות לדוד הנשיה : אם אמנים עונתוינו הגולדים.

כדי לכטס את פיטורי ר' דוד הנשיה במקום אחד, הגני שב ומפרנס כאן, עם תקוניות ומראי מקומות, שני פיטורים שכבר נדפסו בעthon תחכמוני, ספר ב. ברלין תרע"א 48—52 י"ל ע"י בנימין מנשה לעווין, מאוצר הספרים באוכספורד, בודיליאנה קובץ 2821.

יב

שבח לדוד הנשיה ז"ל

אוֹיְ לְנַפְשֵׁי בַּיְתְּרִיבִיתִי תְּלוּנוֹת
 אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָם הַתְּנוֹדְרָתִי בְּמַלְגָנוֹת
 וְחַתְאָתִי אֲתִי מִשְׁבִּימֹת וְלִנוֹת
 וְיַוְעַע וְעַד מְשָׁגִית מִן הַחֲלוֹנוֹת

45 וְעַתָּה בַּיְתִי שְׁבִינָה וְעַנְוֹשָׁה
 לְמַה הָיָה בָּאָבִי גַּזָּח וּמְקָתִי אַנְגָּשָׁה

הַרְשָׁה נָא עַמְךָ וְרַבָּה צְבָאוֹ
 וְאֶל חָרְקָשָׁךְ וְאֶל מְשִׁבְנוֹתִיךְ הַבִּיאָו
 בְּהַבּוֹמָר בְּמַשָּׁה נְבִיאָו
 50 דְּבָר וַיְקִרְא אָרֶץ מְטוֹרָה שְׁמַשׁ עַד מְבָאוֹ

בְּעַנְגָנוּ הַבְּטָה וְרַפָּא הַלְוִמִּינוּ
 גְּנַדְךָ אֵל נָא תְּשִׁת עַלְוִמִּינוּ
 אֲםָנָנָנוּ עַמְלִיכָנוּ וְגַם בְּשַׁת עַלְוִמִּינוּ
 שְׁבִעָנוּ בְּפֶלֶר חַסְדָךְ וְגַרְגָנָה וְנַשְׁמָתָה בְּכָל יִמְינָה

55 יְשַׁטוּ בְּכֹסִי הַשְּׁמָמִים לְפִשְׁוֹחָה
 אֲשֶׁר אִמְרוּ לְנַפְשֵׁי בְּאֶבְרוּתָה שְׁחִי
 וְחַם אִמְרָתָה לְהַקּוֹת רַוְויִ
 שֵׁם אֲצָמִים קָרְנוּ לְזֹיוֹד עַרְכָתִי נֶר לְמַשִּׁיחִי

אכרי

,

אֲפִירִי הַתְּקִנָה עַצְוָרִי הַגְּאַבָּר
 אֲשֶׁר הַזָּקָן חָלִים בְּכָל נִתְחָן אֶבְרָר
 שְׁפָע וְחַבּוֹרָה . . .

46. ירמי ט"ו, י"ח. 47. שופטים ט, כ"ט. 48. תהילים מ"ג, ג. 50. שם,
 נ. א. 54. שם א, י"ד. 55. לפשותי — מלשון ויפשוני (איכה ג, יא). 56. ישע'
 נ"א, כ"ג. 58. תהלי קל"ב, י"ג.

גָוַיּוּ לְהַשְׁפֵר וְלִמְלֻכּוֹת מִתְנִשְׂא
10 כְלָא אִישׁ נֶגֶל נֶגֶלתוֹ נוֹשָׂא
וְאֵיתָ בְּכָבְרָה יוֹשֵׁבָת עַל כֶּסֶף
גְּבָרָת מִלְלְכּוֹת עֲזָנָה וְרָבָה

 כִּמְמָה שְׁמַתְתָ בְּרִכִים וְגַאֲסָר גַּל מִפְרָיוִם
וְנִשְׁבָרוּ דְלִמְיָן נִחְשָׁת וּבְרִיטָי תְּרוּזִים
15 וּבְוַיִּנְיָן בְּפִי חָמֵד הַסְּפָנוּיִם בְּאָרוּזִים
הַוְצָאוֹ מֵהֶם וְהַוְצָאוֹ בָּמוֹ בְּחַבָּה

 הַלָּא בְּגַבְבָּה וּפְרָם צָר
וְפַבְּאָרֶר חֹמָה וְתַבָּן מְצָור
וְתַאֲכָר בְּסָף לְכָנָס וְתַרְיוֹץ לְאָצָר
20 הַוְרִישָׁה אַלְתָּינוֹ וְתִיחְזָה הַכָּה

 בְּמַה עַלְיוֹנִים שְׁבַת שְׁאוֹנִים
לְפִנֵּי שְׁבָרָם תִּיהְ נָאוֹנִים
בְּמַה שְׁבָבוּ עַשְׁרִים מְהֹוֹנִים
פְּקָחוּ עַינֵיכֶם וְלִלְוָתֶם אַרְבָּה

 25 אַמְרִים לְקִינִים יְחִפְכוּ רַגְעָ
וְשַׁחַק יְמִיר לְמוֹ בְּכִ פָנָע
וְכָל גּוֹף נְדָבָא וּבְעַתָּה נְגָע
וְתַחַשְׁךְ מְשָׁחָור בְּלִגְוָה וְכָה

 חַיִם יְנוּסָה בַּי וּרְדָף הַמְּוֹת
30 וְחַרְאָות גַּחֲשָׁבוּ בַּי יְדוֹף אַלְמָנוֹת

5 בְּכָן פַּתַּח אֲשֶׁר אָוֹתִי הָאָמִיר
הַפָּה בְּקָלְוִן בְּבָזְרִי הַמִּיר
וַיַּכְתֵּב עַלְיָן טְרָרוֹת לְמַחְמִיר
בְּעַט בְּרִזְלָל בְּצָפְרָן שְׁמִיר

 גְּזַרְתָּו לְקָרְבָּות אֲדִירִי הַגְּמִיר
10 וְעַל וְלִזְלִי קָרְאָ עַת תְּזִמְיר
וַיַּשְׁאַר בּוֹ עַלְלוֹת בְּנֶקְעָפָה גַּוִּית בְּעַטְמִיר
שְׁנִים שְׁלִשָּׁה גְּרָגְרִים בְּרָאָשׁ אָמִיר

 בְּאָבָתִי מְזַעַּוף בַּי אֲהַבְתִּי סְעוֹפָה
.....

יג

זהדיה לר' דוד הנשיא זכי לב'
והדריה, בערבית: יודוי והודיה במקום. לפי מאנון,
היהודים במצרים ח"ב, 224 דוד הנשיא בן דניאל
הוא מחבר שני ביטוטים אלו.

א' לְךָ נִפְשֵׁי בְּמַה תִּתְהַרְרֵי
פְּרִזְזִי לְגַבְבָּה וְלִרְוָם תִּתְהַרְרֵי
וּבְסָום שְׁוֹעַטְתָה תְּרִקְרָבֵי וְתִדְהָרֵי
לְהַעֲשֵׁר מִיחְלָה וְלִמְלוֹךְ מִטְבָּה

 5 בְּיַי בְּרָאָשׁוֹנִים נְגִידִי אַרְצִי וּמְלַכִּיכִי
הַמְּוֹשְׁלִיכִים בְּקָאִיכִי אַפְסִי וּפְלַכִּיכִי
וַיַּתְּפִנוּ חַפְירִים בְּקָאִיכִי מְהַלְכִיכִי
אֲשֶׁר בְּרַגְעָלְפִו וּקְוֹנְגִטִם הַמְּבָקָה

סְפִרִי בְּחַיָּךְ בְּמוֹ פָּזֶק בְּפִצּוֹתֶךָ
 טָרַם תְּסִפְרֵי אַחֲרֵי צָאָתֶךָ
 וַיַּאֲבֹד עַשְׂתָּוֹנֶךָ וְגַם תְּשִׁבַּת עַצְמֶךָ
 וְתַשְׁלִיכֵי אֶל קָבֵר מַחְתָּה אַפְלָן וְסַבָּה
 עֲזַבֵּי בֵּית מִשְׁתָּחָה וְאֶל בֵּית אַכְלֵיכִי
 לְבָשֵׁי בְּגַדֵּי אָנָה וּבְגַדֵּי גִּילָה שְׁרֵיכִי
 טָמֵאָה חֲסִירִי וְטָהָרָה הַמְּלִיכִי
 כִּי חַגְּפֵשׁ הַטְּהוֹרָה חַיָּא הַמְּלֻכָּה
 שְׁלֵסִי נְתִיבֵי לְיוֹצָרָהוּ וְאֶל [טְסִוּרִין]
 אֲוֹלֵי תְּגַצֵּלֵי מַאֲפָן וְתְּסִתְרֵי
 אֲוֹלֵי עַם הַשְּׁאָרִית לְחַיִים תְּצִתְרֵי
 וְאֲוֹלֵי לְחַנְנָה יָצִיעַ מַתְּרֵבָה
 אַלְמָאָתֶךָ לְשָׁבֵר מַפְּלִינְיוֹ בְּמַשְׁקָומֶךָ
 צְמַרְפֵּךְ לְהַאֲדִיר לְהַאֲיר אַבְּקָמֶךָ
 צְמַתֵּךְ לְתַעַק וְלַיְנּוֹת רַקְמֵךָ
 אֶל יְמִינֵךְ עַלְיוֹךְ לְסַבְכָה
 כְּוֹמֵי בְּלִיכָה לְרָאשֵׁ אֲשִׁמּוֹת
 כְּרוֹאֵי אַקְיֵי וְתְּמִיטֵי וְמִירֵות
 קְרֻשֵּׁי לוֹ לְקַבְבֵּשֵׁךְ לְהַאֲלִיךְ מַפְּקָמָרוֹת
 הַשְּׁפִיעֵי מַקְנוֹנִים בְּמִימֵי עַזְנֵי מַפְּבָה
 רְאֵי פָעֵל יְדוֹיו אֲשֶׁר פָעֵל וְהַמְצִיא
 וְצְבָאות כּוֹבְבוֹיו אֲשֶׁר בְּמִסְפֵר הַוְצִיא

וְכֹל יְפֵי וְחַלְפֵי וְשַׁדְרֵי הַמְּפִזִּית
 וְכֹל בָּגָרֶם יַעֲלֵל בַּי תְּסֹור הַמְּסֻבָּה
 טֻוב הַשְּׁמִינִים יַמְדֵךְ וְנַמְמֵךְ
 וּעֲטָרוֹת שְׁבֹורִים תְּתִיעֵנָה לְמִרְמִים
 35 לְחַבְקֵק בְּפִיטִים בְּפִסִּים נַעֲמִים
 וַיּוֹשֵׁב בְּאוֹרָה שָׁוֹקָן בְּחַשְׁבָּה
 בְּפִתְרֵר הַמְּלַכִּים הַלָּא נִכְלֵל לְחַרִים
 וּמְבָנְדֵרִי מְלִכּוֹת אֲוֹטִים לְמַעֲרִים
 וְאַיִן לְחַם בְּבּוֹא יוֹמָם לְחַרִים
 40 מַוְתָּר נְמַה וְגַם לֹא הוּא בְּנִיכָה(?)
 לְכֹן שְׁ[אָטִי] לֹא בְּאָשֶׁר לֹא מוֹנְבָּחר
 וּמְעַבֵּי הַרְדִּים אֲשֶׁר לֹא לְבָם מְשַׁחַר
 וּוֹכְרֵי אֲפֵסֵךְ בַּי תְּבָקָשֵׁי מְתָר
 וְתַרְבּוֹן מְעוֹנָה תְּמֹורָת חִנְבָּה
 45 מַה מְעַשֵּׂי לְיֻום פְּגַעַת מְרָה
 וּבְקִים אַלְתִּינְךָ לְחַתְּמָם הַגּוֹרָה
 עַל מַיְתָשְׁעַנִי וְתַנְעַסִי לְעֹזָרָה
 וְאַיִן בְּכָל מְשִׁינֵךְ אַחֲת מְוֹכָה
 גַּוְעַי נְוֹרֵי בַּי בַּי בְּכֶבֶד הַתְּקָלָל
 50 רְדוֹי נָא דְמַעֲוֹת בְּפָרָת וְתַדְקָל
 בַּי רְבוֹ פְּשַׁעַנְךָ מְמִסְפֵר וְשַׁקָּל
 וְאַיִן לֹא מְלִיחַ וּבְמַה אַתְּ מְסֻבָּה

דוכאו חסידי נצני שדי ... ונגלו יסודי
הלאו גבורי ... נסו גיבורי נפרדו חבריו
ו... ושורדו פנימי ונפלו דפני ...
וצי ווקני בנפשותם ... ריקני נדדו מקני
הלו ... נסעו נבוני והענו בני
ט ... משברוי מהי גברי נפצו צבורי
י ... ומורי בחורי ווורי הצ[ב]י גורי
... .
קרואין מעותדי ... פודו מיפוי להטום לפידי
[ר] ... פי עדי משימי רדיו
שהו בפלאי ושנו מלאי ... ידו תלאי
תילו מגני ... חני בגני נלקטו מגני
דלו בורותי דעכו נרותי ...
[ו] ... רי מדורי
ינעור מהדרי ... ונפרצו גדרי ...

ס ו פ

75 **וְהִצְלֵילוּ בָּיִם** **לֹאֲנֵי שְׁמַט** **וְלֹאֲצִיא**
טְעַגֵּל **קְלוֹד** **וְנִתְבְּחָה** **דְּרוֹכָה**
שְׂרֵי **לוּ** **שִׁקְרָה** **וְקָרָה** **לֹא** **גְּבֻעָתָה**
סְלִלְיָי **לוּ** **תְּהִלָּה** **רֶבֶה** **לֹא** **גְּמֻעָתָה**
עַל **חַסְכָּיו** **אֲשֶׁר** **יַזְקְהּוּ** **לְזַעַטָּה**
80 **בְּחַלְבָּב** **שְׁדִים** **וּכְמִימִי** **בְּרָכָה**
סְפָאָבִי **מְקִידִישָׁךְ** **לְמִיטֵּב** **אַחֲרִימָךְ**
וּמְאָרָעָן **חַמְתִּים** **כְּלֵי** **לְפִקְרִימָךְ**
לְשָׁוּם **בְּרַצְוֹנוּ** **וַיְשַׁעַו** **בְּרִימָךְ**
לְרִאָות **מוֹפֵרָה** **הַעֲרָה** **וּמְלִשְׁבָּה**
85 **בְּךָמִי** **לֹךְ** **אֶל** **תִּפְתְּנִי** **מְשִׁפְךָ** **מִחְןָן** **לְרָאִין**
וְלִחְמִישָׁ **דוֹמָה** **לְפִלְגָּי** **מִים** **בְּאַיּוֹן**
יְרָאָה **בְּכַבְדָּו** **כִּי** **בְּנָה** **צִיּוֹן**
דְּגָוֵל **וִתְּבָרֵךְ** **וּמְרוּמָם** **עַל** **כָּל** **בְּרָכָה**
ככ' ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותלה:
ברוך הוא לעולם אמן ואמן:

75. שם ל"ג, כ"א. 86. ישע' ל"ב, ב. 87. תה' ק"ב, י"ג. 89. נחמי ט, ה.

הנני מביא כאן קטעים אחדים, מכ"י קרוועים ובלואים, שלפי מקומם
והמשכם בכ"י וחתיהם הם לר' דוד הנשיא.

יד

(ד') דפים קרוועים למחזה. אחר הסליחה: אבלה יהודה בא:
(כ"י אדרלר (2972)

אכרי כג

אבדו ישרי חומוטי ו[שערין] ... וمعدו אשורי
ברחו ... צמכו שדי מנקי ילידי ...
גלו תלמידי סרו צמידי ...

על הבהמה המדעית העולמית. אלמוני בקש ומצא כמה וכמה הנדסים תוכנים
רוודופאים יהודים. שעסקו בהעתקת ספרי חכמי יון לעברית ובচhor ספרים חדשים
במקצועות האלה. לא נדון עכשיו בשאלת המענית מואוד והחשובה מאוד: מאיין
נאו כל החכמים היהודים הרבים האלה? איפה נתחנכו ביוםם שביהם לא היו בתיא
ספר ומדעים כללים והיהודים היו צריכים להתרפנס באופן רוחני רק זה מזה?
צץין רק שאנו לא היתה ספרות מדעית בעברית והחכמים היהודים שהיו בחזרות
אלמוני והכליפים, שבאו אחריו היו רק אנשי מעבר בין חכמת יון וספרות ערבית.
אבל במשך הימים שעברו בין אין אלמוני ואלברטוס הגדול יצרו חכמי ישראל ספרות
מדעית רחבה בעברית בכל המקצועות, ספרות, שהיתה מכונת לא לתועלת עםים
אחרים כי אם לתועלת עםם הם, לחנק על פיה דורות של חכמים עברים, לפי
אידיאל החנובי, שהפתח אצלם ושמטרתו הייתה: השלמה; י' ז' ר' ת'
; א' ד' מ' ה' ש' ל' מ', אDEM המעלת המאחד בברבו ידיעת התורה וידיעת כל
החרמות.

프로그램ה חנוכית כזו נשarraה בכתב ידו של ר' יוסף עקנין הוא תלמידו של ר' רם'ב"מ שלו הקדיש את ספרו מורה נבוכים. הפרויקטה היא מעין פרוגרמה של שיבת-מכלה המאחתת למודי התורה והתלמוד עם למודי המתמטיקה והפילוסופיה וgam חכמת הרפואה. בפרויקט נזכרים אפ"ל ספרי הלמוד שבהם צורכים השתמש בכל מקצוע ואפ"ל הגיל שבו צריך להתחילה כל למד. כל מי שקבל גנד על פי הפרויקטה יהיה צריך להעשות בקי בהנדסה לפי ספרים אוקlidיס וספרי אפלוניים ומגליים עם נושאי כליהם. יותר החכמות הקרובות הנדרשת — למשל חכמת השם וחרואות; מלבד זה היה צריך להיות גם חכם בחומרה והבריאות. כל אלה הגיעו לאיויזי התיווך והתמלוג

הברנוריאת מודרנית זו הדריכים למוד היי'ס וחכמת הרפואה).

הו יוציא ממנה ברכות ורשות לארון, ותתנו לו עוזר בראויים. וזהו שפירושו של הכתוב:

ספר מנהוֹס לר' יעקב בן מכיר

八〇

קוטיאל גינצברג

רבי יעקב בן מカリ, ששמו נזכר על הספר הנtentון בהזה לקוראים העבריים, נולד בקורדובה והיה במנטיפליה והוא נזכר של שמואל בן יהודה אבן תבון. הוא חי ופעל באמצע המאה השלישי עשרה. זה אומר בתקופה שבה אף התחלו עמי אירופא להתעניין במדעי המתמטיקה והאסטרונומיה, הן הוכחות שהיהודים והערבים פתחו והרחבו במשך מאות שנים הקודמות. כמו שבראשית התקופה הערבית מלאו היהודים תפקיד חשוב ו莫והיר בהעתיקת מרoco המדע מהספרות היוונית אל הספרות הערבית. כן אנו מוצאים אותם גם הפעם עומדים

בראש מניח-היסוד של המעד האירופי והיווני. בסוף המאה השלווש עשרה נמצאו בעולם חמיש מقلלות: פארין — שرك בשנת 1283 אשר האפיפיור אט תעוזותיה, אוקספורד (הוכרה בשנת 1296); קאמברידג' (הוכרה בשנת 1138), מقلלה פדוואה שננוסדה בשנת 1323; ומقلלת גינאל בשוון 1224.

השמות היוור השובים בתולדות המתמטיקה בתקופה ההיא הם: רודז'ר ביקון האנגלי 1294—1214; יצחק בן סיד (מת בשנת 1256) שהיה ראש החכמים ושדרו את הלווחות על פקודת אלפונסו העציר מלך ספרד; אלברטוס הגדול 1280—1205 ורבו יעקב בן מכבר 1304—1236.

אללה הארבעה היו הקברניטים הראשונים של המدع האירופאי ושנים מהם היו יהודים. את עקבות השפעתם הגדולה אנו מוצאים בספרות המדעית של הדורות המאוחרים אחרי שעשורתו אנשי המدع הבינוונים, הנוצרים והיהודים שחיו בזמןם, נסחו מלבד. בספרות המאוחרת נזכר רבי יעקב בן מכיר בשם Don Profatius יהודה טמיד בכנוי دون פרופטיאוס ה'ה'ו'ד'. הוספרים הנוצרים שהשתמשו בספרו בתרגום רומיי הכירו בהם יצירה יהודית שנוצרה לכתבה לשם קוראים עברים בשפה העברית שממנה העתיקו אותם לרומיים.

ובזה נבדلت התקופה הזאת, היא תקופה צמיחה המדעים באירופה מהתקופה הקודמת לה, היא התקופה שבה הcliffe אלמן את השפה הערבית לשפט ההשכלה והמדע. גם בתקופת אלמן מלוא היהודים תפkid גדול

בענין זה, מראה שכחו היה גדול גם בתורה. סגנון העברי המצוין, המציין את כל תרגומיו וספריו המקוריים, מראה, שהיינו נאמן בכל חדרי הספרות העברית. רבינו יעקב בן מכיר תרגם וחבר כמה ספרים, כמעט כולם במתימטיקה ובאסטרונומיה. אחד מספריו המקוריים בשם רובע ישראל מטפל בכל-הבטה שהמציא לתועלת התוכנים. הספר הזה הנמצא בכתב יד עברי בספריה של קולומביה נתרגם גם לlatinica. בספרות האסטרונומיה של ימי הבינים מלאה גם שם הכללי בכוויו "יהודי".

ספר הבודר למנלאוסעובד על ידי יעקב בן מכיר ע"פ התרגומים מיוונית שעשה החכם הסורי קוסטיאן לוקא. הספר הערבי נמצא בנוסחאות שונות. ולעתה קשה להגיד עד כמה הלכו המתורגמים העربים והערבים בעקבות המקור היווני ומה השפיעו משליהם. מה שברור עכשו הוא שהנוסחה העברית של ר' יעקב בן מכיר השפיעה על התפתחות למוד הטרייגונומטריה הקדורית במאתיים השנים האחרונות ואפילו בימינו אלה.

כל הספרים הכתובים בשפות מודרניות במקצוע השוב זה — החשוב ביותר לספננים — מקורם הספר הלטיני, שהחכם עדמנד האללי (חברו ותלמידו של יצחק ניוטון) שנדפס בשנת 1720. והנה בהקדמה להספר זה כתוב האללי שהוא הבהיר את הספר על יסוד כתבי יד אוריינטליים בעזורת ח' כ' י' ה' ז' ד'. מי היה החכם היהודי, بحي אנגליה ושבור להאללי בעבודתו זו, לא ידוע לנו. לא פורש גם כן באיזה כתבי יד "מורחים" השתמש האללי או החכם היהודי ההוא. כשהתחיל כותב הטורים האלה לחזור את כתוב היד של ספר הבודר, עלה על לבו להשווות אותו אל הספר הלטיני של האללי ולתמהונו הגדול מצא שהנוסחה הלטינית נקראה מלה במללה כתרגום מהמקור העברי. כיון שרבי יעקב בן מכיר חי ארבע מאות שנים לפני לסת האללי אנו יכולים לשער אחת משתי אלה: א. שהאללי תרגם את ספרו של רבינו יעקב בן מכיר בעזורת החכם היהודי הנזכר בהקדמתו. ב. שהאללי תרגם את הספר מקור ערבי, שmeno עשה רבינו יעקב בן מכיר את תרגומו העברי.

כללו במטרה להוציא ספק מלבדו השair החכם האנגלי סימנים המראים, שرك ההשערה הראשונה יכול היה להיות נכונה. במקומות, שבהם התקשה האללי או עזרו היהודי בתרגום מלה מעברית לרומאית, השair בצד התרגום הרומי את השם ה ע' ב' ר' ב' אובייטו העבריות וזה מראה שלענינו (או לעניינו עוזרו) היה גם או רק הספר העברי של רבינו יעקב בן מכיר.

המסקנה היוצאת מזה, שיש פר ע' בר' ה' ו' א' ב' ו' ח' המסקנה היוצאת מזה, כל הספרים במקצוע הטרייגונומטריה הcadoret,

חשובה לנו עד מאר. היא מראה עד כמה לא הערכנו בעצמנו את התפקיד של הספרות העברית בהתפתחות המדע העולמי וגם את האנגורות של המדע העולמי שהשפעיו על ספרותנו העברית ועל המחשבה העברית ממש כל הדורות.

בעריכת הספר השתמשתי בשני כתבי היד מאוסף אדר, הנמצאים בספריה הגדולה שבבית המדרש לרבניים על שם שיכטר, ואני מביע בוות את תודתי העמוקה לפ羅פִיסוֹר אלכסנדר מרקס על עורתו ועל דבריו המעירים והמאירים שהיו לי לעיניים ממש החמן שعبدתי על הספר הזה.

המאמר הראשון מספר מנלאוס בתמונה הקדוריות העתקת אסוך בן חנן

תמונת המשלש אשר על שטח הcador ה' הוא אשר יקיפו בו קשתות מעגולים גדולים על זה השטה. וכל קשת ממין קטן מחצי עגולת ויקראו הקשתות צלעות המשלש. וויזוינו הם הוווות אשר יקיפו בהם קשתות מעגולים גדולים על שטח הcador. ויאמר שם שווים כאשר היו נתית שטחי הקשתות המופיעות בהם קצטם על קטת נתיה שווה. והשתי קשתות אשר יהיה נתית שטח אחת מהם על האחרית יותר גדור מנטנית שטח שני קשתות אחת מהם על האחרית יאמר שהווות ה' היא אשר יקיפו בה יותר גודלה. וכאשר שטחי הקשתות יקיפו בזווית נצבה הנה הקשתות גם כן יאמר שהם יקיפו בזווית נצבה.

נשלמה הפתיחה

10

פרק א.

נרצה לעשות על נקודת ידועה מקשת עגולת גדולה ידועה על שטח כדור זווית לווית ידועה יקיפו בה שני קשתות משתי עגולות גדולות על זה השטה. הנה יהיה הנקודה הידועה נקודה ב' על השטה הידוע והקשת אשר מהעגולת הגדולה הידועה קשת א' ובוות הידועה זווית ג' והרצה לעשות על נקודה ב' זווית שווה לווית ג' ...

הנה נרשום על קו ט' ב' ובמראק א' יה' שעור שנרצה קשת ה' ג' ונרשום על קו ט' ב' ובכמו זה המראק קשת א' ויבידל קשת א' כמו קשת ה' ג' וגעבר על שתי נקודות ב' ב' קשת מעגולת גדולה והוא קשת ב' ואומר כי זווית ז' ב' שווה לווית ג' וה'

מופת זה כי שתי קשתות ג' דה משתי עגולות גדולות והם על קו ט'

עגלה גד אם כן כל אחד משני שטחיהם ייחתו עגולות קשת גה בחזאים על זיהת נצבת אם כן כל אחד משני הבדלים המשותפים לשני קשותות דג דה ולקשת גה עבר על מרכזו עגלה קשת גה ויהיה הבדל שני שטחי קשותות ג"ה דה עמוד על שטח עגולות קשת גה ועמדו על כל קו יצא מרכזו עגלה קשת גה אל קשת גה הנה אם כן הקווים אשר יצאו משתי נקודות ג, ה אל מרכזו עגלה קשת גה כל אחד מהם עמוד על הבדל המשותף לשטחיו דג דה ובדמיון זה יתבאר כי הקווים היוצאים משתי נקודות א, ז אל מרכזו קשת אן כל אחד מהם עמוד על הבדל המשותף של שטחיו אב, בז ומפני כי קשת גה נרשמת על קווטב ד ובמרקח שוה לעגולות אשר רשות בו קשת זא על קווטב ב היה עגולות קשת גה שוה לעגולות קשת אן זא וקשת גה שוה לקשת אן, אם כן הזיהות אשר יעשה מיתר אליו קשת גה על מרוכזה וכל שני עמודים יוצאים מנקודה אחת על הבדל המשותף של שטחיו דג דה ג"כ בשטחיו דג דה יקיפו בזיהות שוה לזיהות אשר יעשה מיתר אליו הקשת אן על מרכזו הנה אם כן כל שני עמודים יוצאים מנקודה אחת מהבדל השותף לשטחיו אב בז יקיפו בזיהות שוה לזיהות אשר יעשה מיתר אליו הקשת אן על הבדל שני שטחים דג דה יקיפו בזיהות דג דה יקיפו בזיהות שטה לשטחיו אב, בז בשטחיו אב בז אם כן נתית שטח עגולות אב על הבדל בז שוה לנטיית שטח עגולות גד על שטח עגולות דה והזיהות אשר יקייפו בהם קשותות מעגולים גדולים על שטחיו כדור יאמר שהם שות כאשר היו נתית קשת שטחיהם על קשת נטיות מתדמות הנה אם כן זיהות אבן שוה לזיהות גדה וזה מה שרצינו לבאר.

והנה לך באור כי כאשר נרשמו על שתי נקודות שתי זויות יקיפו בהם שתי קשותות מעגולים גדולים על שטח כדור ובמרקח אחד באיזה מפרק שהיה שני קשותות מעגולים יעשו מיתר להם יהיו הקשותות שות הנה הזיות שות ואם היו הזיות שות הנה הקשותות גם כן שות.

פרק ב.

כל משלש שווה השקדים מעגולים גדולים על שטח כדור הנה שתי זויות אשר על הצלע השלישי שות.
המשל בזוה משלש אבג שווה השקדים על שטח כדור והם אב בז הנה אומר כי שתי הזיות אשר על קשת אג והם אבג שות.

המורפת שנרשום על קווטב א' ובמרקח אג קשת גד ונרשום על קווטב ג' ובמרקח גא' קשת אה' וויצו' (ר'יל וויצו' כלומר נמשיך) קשותות אבד גבה הנה מפני שככל אחת משתי קשותות גבה אבד שוה לקשת אג (מפני כי מן אלא ג' כמן ג אל א') הנה היה קשת אבד שוה לקשת גבה וקשת גב' שוה לקשת אב' (לכן תהייה) קשת ב' בד הנשאות שוה לקשת בה ומפני כי קשת גד מרשמת על קווטב א' ובמרקח שוה למרחך אשר רשות בו קשת אה' על קווטב ג'. אם כן עגולות קשת גד שוה לעגולות קשת אה' ומפני קשת אבג' (צ"ל אבג', כן גם בתרגומם האללי) על קווטב עגולות גד, הנה היא יהיה נצבת עלייה, ולזה קשת גבה נצבת על קשת אה' ומפני כי כבר על שני קווטבי שני עגולות שות והם שני עגולוי קשתי אה' גד אשר מן דה קשותות שות והם קשתי דב' בה ומה שעילתה בהם לו מהם חתכת שות בפחות מחצי' כלם והם שני קשתי דב' בה הקוו היוצאים מב' אל ג' כמו הקוו היוצאים מב' אל א' יהיה קשת גד שוה לקשת אה', ומפני כי על הבדור שתי זויות באב' יקיפו בהם שתי קשותות מעגולים גדולים וכבר נרשם על שתי נקודות א', ג' ובמרקח אחד שני קשותות גד, אה' אשר יעש מיתר לשתי הזיות וקשת גד כמו קשת אה' אם כן זיהות באב' שוה לזיהות אבג' וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ג'

כאשר השתוו שתי זויות המושלשל על שטח כדור הנה הוא שווה השקדים.

דמיון זה שימוש אבג' על שטח כדור זויות א' מזויותיו שווה זיהות ג' הנה אומר כי קשת אה' (צ"ל אב') שוה לקשת גב'.
המורפת שאנחנו נרשום על קווטב אג קשותות משתי עגולות גדולות 5 והם שתי קשותות דה' דחט' ייה נקדת ד' קווטב קשת אה', אם כן קשת אה' שוה לקשת דט', ומפני שווית אה' כמו זיהות ג' וכבר נרשם על שתי קצוות אה' ובמרקח אחד שני קשותות ה' דחט' יעשנו מיתר משתי זויות הנה קשת זה' שוה לקשת טה', אם כן קשת דה' שוה לקשת דה' ומפני כי קשת אה' נקנית על קווטב עגולות דה' יהיה קשת אה' נצבת על קשת דה' ולזה קשת גב' נצבת על קשת דחט' ומפני שכבר עמד על קווטר שתי עגולות שות והם שני עגולוי קשת אה' גב' אשר מן ה' דח' שתי חתיכות משתי עגולות שות והם חתכת דז' טה' והמתחרבר בהם והבדל מהם שתי שות פחות מחצי' כלם והם שני קשותות ה' דחט' והקווטה מן ז' אל א' שוה לקווטה

15 מן ט אל ג יהיה קשת אה שוה לקשת גח ומפני שכבר עמד גם כן על שני הוקטרים ההם אשר מן הח שני קשותות שוות והם שני קשותות דח הד והקו היוצא מן ד אל ב משותף להם יהיה קשת הב שוה לקשת בה, אם כן קשת אב שוה לקשת בלג, וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ד.

כאשר השתוו שתי זויות משולשים על שטח כדור והשתוו הקשותות המקיפות בהם כל קשת לנחות אליה הנה הקשותות המקבילות שוות ואם יהיו הקשותות השותות המקבילות שוות הנה הווית אשר יקיפו בהם הקשותות השותות מהמשולשים יחד שוות.

5 המثال בהזה שמושולש אבג על שטח כדור וזיות ב מן משולש אבג
שוה לוית ה המשולש דהו וקשת אב שוה לקשת דה וקשת בלג שוה
לקשת הז הוה אומר שקשת אג שוה לקשת דג.

10 המופת בשנורשום על קווטב ב ובמרחך בא קשת אה וזרום על קווטב ה ובמרחך הד קשת דט הנה מפני כי זיות ב שוה לוית ה וקשת
אח נקנה (כן צ"ל) על קווטב ב ובמרחך שוה למרחך אשר רשות בו
קשת דט על קווטב ה היה קשת אה שוה לקשת דט ומפני כי קשת בלג
וקוה עלי קווטב עוגלה אח היה נצבת עלייה ולזה קשת הז נצבת על קשת
דט ומפני כי קשת בלג שוה לקשת הז וקשת בה שוה לקשת הט מפני שככל
15 אחת מהם כמו אב היה קשת חג וזה הנשארת שוה לקשת טז הנשארת
ומפני כי כבר עמד על קווטרושתי עוגלות שוות והם שתי עוגלות אח דט
חוויות קשותות שתי עוגלות שוות הם שתי חתיכות טז גח והחדר המתחבר
בهم והבדל משתי החתיכות הנצבת פחות מחצי כללים והם שני קשותות
טז גח והבדל מהשתי השוואות מההמשיך אליו הקטרים חתיכות שוות והם
שתי קשותות טג חא היה הקו היוצא מן ז אל ד שווה לקו היוצא מן ג
20 אל א ויהיה קשת זד שוה לקשת גא.

וגם כן הנה יהיה קשת גא שוה לקשת זד ואומר כי זיות ב שוה
לוית ה.

25 מופת זה כי ההנחה בו הפך הראשונה. הנה קשת זד שוה לקשת גא
אם כן הקו היוצא מן א אל ג שוה לקו היוצא מן ג (ז) אל א (ד) וקשת טז
שוה לקשת גח וכל אחד מהם נצב על קווטר העוגלה אשר היא עליה והשתמי
עוגלות שוות, אם כן קשת טז שוה לקשת אח אם כן זיות ה שוה לוית ב
זה מה שרצינו לבאר.

פרק ח.

כל משולש על שטח כדור יהיה שתי זויות מזוויתיו האחת גדולה
שתמי קשותות עשייהו מקובצות יותר גדולות מהקשת הנשארת.
דמיון זה כי משולש אבג על שטח כדור ואומר כי כל שתי קשותות
מקשת אב בג אא מקובצות יותר גדולות מהקשת הנשארת.

5 המופת בהזה שייהה גל גדול ממשתי קשותות; ונרשום על קווטב ב
ובמרחך בא עגלת אדה, ונוציא קשת לדג בשטח העוגולה על הא הנה
מפני כי ב עוגלות קווטב אדה, וקשת בלג קטנה מחצי עוגלה יהיה נקדת ג' אינה
על קווטב העוגלה الآخر וייה קווטב העוגלה אחר נקודה ח ומפני שכבר
עמד על קווטר עוגלה אדה היוצא מן ד, חתיכות דגה וקשת דח שוה
לקשת גב וקשת דג קטנה מהקשת חה הנה הקו היוצא מן ג אל ד קוצר
הקיים היוצאים מן ג אל מקיף עגלת אדה אם כן היוצא מן ג אל א יותר
ארוך מהקו היוצא מן ג אל ד אם כן קשת אג גדול מהקשת ג' וקשת אב
שוה לקשת بد אם כן שני קשת בא אג והם גדולות שתי קשותות بد דג
אם כן כל שתי קשותות המקיפות במשולש אבג מקובצות יותר
15 מהקשת הנשארת וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ו.

כאשר הוציא משתי קשותות אחת מהקשותות אשר יקיפו במשולש על
שטח כדור שתי קשותות יפגשו על נקודת המשולש הנה הז קטנות
משתי קשותות המשולש הנשארות.
הمثال בו משולש אבג על שטח כדור וכבר הוציא משתי קשות קשת
5 אג שתי קשותות אד דג יפגשו בתוכה המשולש על נקדת ד הנה אומר שתי
קשותות אב בג מקובצות יותר גדולות מאשר קשותות אד דג מקובצות.
המופת שאנו נוציא קשת אד עד שיפגש קשת בג על נקודת ה
הנה שתי קשותות אב בה מקובצות יותר גדולות מהקשת אה וייה קשת
ג' המשותפת אם כן יש שתי קשותות אב בג מקובצות יותר גדולות מאשר
10 קשותות אד דג מקובצות וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ז.

כל משולש על שטח כדור יהיה שתי זויות מזוויתיו האחת גדולה
מהאחרת הנה הקשת אשר יעשה מיתר לוית הגודלה גדולה מהקשת אשר
יעשה מיתר לוית היותר קטנה.

המשל בזה כי משלש אבג על שטח כדור וקשת בג גדולה מוקשת

בזה אומר כי זוית א' גדולה מזווית ג.

באה הנה אמרת שנדיל מבג כמו אב והוא גד ונקייף על שתי נקודות המופת בזה שנדיל מבג כמו אב והוא גד ונקייף על שטח כדור 5
א' קשת מעוגלה גדולה והוא קשת א' הנה מפני שני קשתות א' ב'

א' קשת מעוגלה גדולה מוקשת א' וקשת א' כמו קשת ד' יהיה קשת ב'

מוקבות גדלות מוקשת א' וקשת א' כמו קשת ד' יהיה קשת ב'

גדולה מוקשת א' ומפני שני א' ואג משותף יהיו שני קשתות גדולה מוקשת א' וקשת א' כמו קשת ד' יהיה קשת אליה ותושבת ב'

deg' ג' ג' כמו שתי קשתות בג ג' כל קשת כמו הנכחות אליה ותושבת ב'

גדול מתושבת א' אם כן זוית באג גדולה מזווית א' ג' וזה מה שרצינו לבאר. 10

פרק י.

כל משלש על שטח כדור יהיו שני קשתות [מקש] מהקשנות המקיפות בו מוקבות שות לחייב עוגלה הנה היא כאשר הוצאה הקשת הנשארת מהקשנות (בכ' מהקשנות) המקיפות במשלש תהיה הזווית החיצונה המתחדשת שוה לנוכח אליה הפנימית אשר על הקשת היוצאת. ואם היו 5
השתי קשתות קטנות מבחני עוגלה תהיה הזווית החיצונה גדולה מהזווית הפנימית המקבילה אשר על הקשת היוצאת ואם היו שני קשתות המשלש מוקבות גדלות מבחני עוגלה תהיה הזווית החיצונה קטנה מהזווית הפנימית הנוכח אליה.

המשל בזו כי משלש אבג על שטח כדור ושני קשתות א' בג 10

המקשות המקיפות בו מוקבות כמו חי עוגלה ויצא קשת א' הנה אומר כי זוית בג' החיצונה שווה לזוית א' הפנימית הנוכח אליה ואם היו שני קשתות א' בג' קטנות מבחני עוגלה הנה זוית בג' גדולה מזווית א' ואם היו שתי קשתות א' בג' גדלות מבחני עוגלה הנה זוית בג' קטנה מזווית א'. מופת זה שיוציא קשת א' עד שיפגוש קשת א' היוצאת על ד' הנה 15

אם היה א' בג' שווים לחייב עוגלה ושני קשתות א' ב'

כן קשת ב'

אם כן זוית בג' כמו זוית ב'

זווית ב'

אם כן זוית בג' כמו זוית א' והוא שני הקשות א' בג' מוקבות קטנות מבחני עוגלה ושני קשתות א' ב'

גדול מוקשת בג' אם כן זוית בג' גדולה מזווית ד' זווית ד' כמו זוית א' מפני 20

שם מנניה אחת אם כן זוית בג' החיצונה גדולה מזווית א' הפנימית. אבל אם היו שני קשתות א' בג' מוקבות גדלות מבחני עוגלה הנה אומר כי זוית בג' החיצונה קטנה מזווית א' הפנימית הנוכח אליה. המופת כי קשת א' ב'

חייב עוגלה ושני קשתות א' בג' גדלות מבחני עוגלה אם כן קשת בג' גדולה

פרק ח.

כל שני משלשים על שטח כדור יקיפו בהן קשותות מעוגלות גדלות ישתו שתי קשותות מהקשנות באחד מהן כל קשת לדומה אליה יהיה אחד מהשתי זויות אשר יקיפו בהן קשותות השות יouter גדולה מהאחרת הנה הקשת אשר יעשה מיתר לזוית הגדולה גדולה מהקשת אשר 5
יעשה מיתר לזוית הקטנה.

והמודפת על זה כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים והפ' והמאמר המופת עליו כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים וידוע והם כן בצד אחר מהמודפת. הנה יהיו שני משלשים א' ב'

ז' על שטח כדור וקשת ד' ז' וקשת ב'

ז' הנה אומר כי אם היה זוית ב'

גדולה מזווית ה' הנה קשת א' בג' גדול מוקשת ד' ואם היה קשת א' בג' גדול 10
מקשת ד' הנה זוית ב'

גדולה מזווית ה'.

המודפת שאנו נורשומ על שני קטבי ב', ה' ובמרקח ה' ב'

א' ד' ז' ומפני שקשת ה' כמו קשת ב'

ז' כמו ק' ומפני כי כבר עמד על קוטר עוגלות שות והם שתי עוגלות קשותות א' ד' היוצאים מן ח' ט' שתי חתיכות שות משתי עלות שות והם חתיכות ט' ז' ח' והתאחדו בהם וכבר הובדל מכל אחד מהם שתי קשותות שות קטנות מחזיו כלם והם קשותות ט' ז' ח' הנה אם היה ז' גדולה מזווית ב'

הנה קשת ט' ז' גדול מוקשת ח' א' והוא הקו היוצא מ' אל ד' ארד' מהקו היוצא מג' אל א' והוא הקו קשת ד' ז' גדול מוקשת א' ג' הנה הקו היוצא מ' אל ד' ארד' מהקו היוצא מג' אל א' והוא קשת 15
ט' ז' גדול מוקשת ח' הנה זוית ה' גדול מזווית ב'

זה מה שרצינו לבאר. 20

פרק ט.

כל משלש על שטח כדור הנה הקשת הגדולה מהקשנות המקיפות בו יעשה מיתר לזוית היוצא מג' גדולה מזוויתו.

המשל בזה כי משלש אבג על שטח כדור וקשת בג גדולה מקשת

בא הנה אומר כי זוית א גדולה מזוית ג.

המו⁵ופת בזה שנבדיל מבג כמו אב והוא גד ונקייף על שתי נקודות א ד קשת מעוגלה גדולה והוא קשת אד הנה מפני שני קשתות אב בד מוקובצות גדולות מקשת אד וקשת אב כמו קשת דג יהיה קשת בד גדולה מקשת אד ומפני כי דג כמו אב ואג משותף יהיו שני קשתות דג גא כמו שתי קשתות בג גא כל קשת כמו הנכחית אליה ותושבת בד גד גא מושבתת אד אם כן זוית באג גדולה מזוית אגב וזה מה שרצינו לבאר.

פרק י.

כל משלש על שטח כדור יהיו שני קשתות [מקש] מהקשנות המיקיפות בו מוקובצות שוות לחצי עוגלה הנה היא כאשר הוצאה הקשתות (כבי' מהקשנות) המיקיפות במשלש תהיה הווית החיצונה מהאחרת הנה הקשת אשר יעשה מיתר לוויית הגדולה מהקשת אשר 5 יעשה מיתר לוויות הקטנה.

והמו⁵ופת על זה כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים והפך זה המאמר המופת עליו כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים וידעע זה גם בצד אחר מהמו⁵ופת. הנה יהיו שני משלשים אבג דהן על שטח כדור וקשת אב שהה קשת דה וקשת בג שהה קשת דה הנה אומר כי אם היה זוית ב גדולה מזוית ה הנה קשת אג גדול מקשת דז ואם היה קשת אג גדול 10 מקשת דז הנה זוית ב גדולה מזוית ה.

המו⁵ופת שנאננו נרשום על שני כתבי ב. ה ובמרקח הד בא קשת אח דט ומפני שקשת הן כמו קשת בג וקשת בח כמו קשת הט יהיה קשת חג כמו טן ומפני כי כבר עמד על קוטרו עוגלות שוות והם שתי עוגלות קשתות אח דט היוצאים מן ח טשתי התייכות שוות משתי עולות והם 15 חתיכות טן חג והתחברו בהם וכבר הובדל מכל אחד מהם שתי קשתות שוות קטנות מחציו כללים והם קשתות טן חג הנה אם הייתה זוית ה גדולה מזוית ב הנה קשת טן גדול מקשת חא ויהיה הקו היוצא מן אל ד ארוך מהקו היוצא מג אל א ויהיה קשת דז חג הנה אם הייתה זוית ה גדול 20 מקשת אג הנה הקו היוצא מן אל ד ארוך מהקו היוצא מג אל א ויהיה קשת טן גדול מקשת חא הנה זוית ה גדול מזוית ב וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ט.

המשל בזה במשלש אבג על שטח כדור וזוית ג ממנה גדולה מזוית

5 ב הוה אומר כי קשת אב גדולה מקשת אג.

המו⁵ופת שנאננו נעשה על נקודה מקשת בג זוית בגד שוה לוית ב הנה יהיה קשת בד שוה לקשת גד אס שתי קשתות אד דג מוקובצות שוות לקשת אב ושתי קשתות אד גד יותר גדולות מקשת אג אם כן קשת אב יותר גדולה מקשת אג וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ת.

כל שני משלשים על שטח כדור יקייפו בהן קשתות מעוגלות גדולות ישתוו שתי קשתות המיקיפות באחד מהן כל קשת לדומה אליה יהיה אחד מהשתי זויות אשר יקייפו בהן הקשתות השוואות יותר גדולה מהאחרת הנה הקשת אשר יעשה מיתר לוויית הגדולה מהקשת אשר 5 יעשה מיתר לוויות הקטנה.

והמו⁵ופת על זה כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים והפך זה המאמר המופת עליו כמו המופת על שני המשלשים ישרי הקוים וידעע זה גם בצד אחר מהמו⁵ופת. הנה יהיו שני משלשים אבג דהן על שטח כדור וקשת אב שהה קשת דה וקשת בג שהה קשת דה הנה אומר כי אם היה זוית ב גדולה מזוית ה הנה קשת אג גדול מקשת דז ואם היה קשת אג גדול 10 מקשת דז הנה זוית ב גדולה מזוית ה.

המו⁵ופת שנאננו נרשום על שני כתבי ב. ה ובמרקח הד בא קשת אח דט ומפני שקשת הן כמו קשת בג וקשת בח כמו קשת הט יהיה קשת חג כמו טן ומפני כי כבר עמד על קוטרו עוגלות שוות והם שתי עוגלות קשתות אח דט היוצאים מן ח טשתי התייכות שוות משתי עולות והם 15 חתיכות טן חג והתחברו בהם וכבר הובדל מכל אחד מהם שתי קשתות שוות קטנות מחציו כללים והם קשתות טן חג הנה אם הייתה זוית ה גדולה מזוית ב הנה קשת טן גדול מקשת חא ויהיה הקו היוצא מן אל ד ארוך מהקו היוצא מג אל א ויהיה קשת דז חג הנה אם היה קשת דז גדול 20 מקשת אג הנה הקו היוצא מן אל ד ארוך מהקו היוצא מג אל א ויהיה קשת טן גדול מקשת חא הנה זוית ה גדול מזוית ב וזה מה שרצינו לבאר.

פרק ט.

כל משלש על שטח כדור הנה הקשת הגדולה מהקשנות המיקיפות

בו יעשה מיתר לוויות היותר גדולה מזויתינו.

מקשת בד אם כן זוית ד' גדולה מזוית בגד וזוית א' כמו זוית ד' אם כן זוית בגד קטנה מזוית א' וזה מה שרצינו לבאר.

ובהפק זאת ההנאה יתבادر כי כל משולש על שטח כדור וויתו שווה לזוית אליה הפנימית הנה שתי קשתות הנשアROT מקובצות שוות לחצי מעגלות ואם הייתה זוית החיצונה גדולה מהווית המקבלת לה הפנימית הנה שני קשתותיו הנשאROT מקובצות קטנות מחצי עגולת ואם הייתה זוית החיצונה קטנה מהווית המקבלת לה הפנימית הנה שני קשתות הנשאROT מקובצות גדולות מחצי עגולת.

פרק י"א

כל משולש על שטח כדור תהיה זויתו החיצונה קטנה מכל אחת משתי זויות הפנימיות המקבילות אליה הנה זויות המשולש השלשה מקובצות גדולות ממשתי זויות נצבות.

המשל בויה כי משולש א' על שטח כדור וויתו החיצונה אשר יקיים בה שני קשתות בגד קטנה מכל אחת ממשתי זוית א' המקבילות אליה הנה אומר כי זויות המשולש א' שלשה מקובצות גדולות ממשתי זויות נצבות.

המופת שנאנחנו נעמיד על בגד על נקודה ג' ממנה זוית בגדה שזוית א' ויצא א' עד שיפגש קשת א' על ד' הנה זוית א' בגד דגה זוית א' כמו זוית דגה זוית א' אגב משותפת אם כן זוית א' גדולות מזוית הגד דגב א' אם כן זוית א' גדולות ממשתי זויות זהה מה שרצינו לבאר.

פרק י"ב

כל שני משולשים על שטח כדור יהיו שתי זויות מזוויתיהם שוות כל אחת מהם נצבה ויהי אהת מקשת זוית הנשאROT לאחת ממשתי הווית הנשאROT הנכחדת אליה ואין אהת מהם נצבת ויהי הקשתות אשר ייעשו מיטר לזויות הנצבות שוות הנה הקשתות הנשאROT שוות לקשתות הנשאROT כל קשת לנכחיה לה והוית הנשארת שווה לזוית הנשאROT.

המשל בויה כי משולש א' על ד' על שטח כדור ושתי זויות א' נצבות שוות ושתי זויות ג' שוות ואין נצבות וקשת בגד כמו קשת ד' הנה אומר שקשת א' כמו קשת ד' וקשת א' כמו קשת ד' זוית ב' כמו זוית ג'.
המופת שנאנחנו נוציא בגד אל ח' ונשים ג' כמו ב' אשר הוא כמו ה' זו' ונוציא כמו א' אבל ת' ונשים ג' כמו ד' ונוציא קשת ח' מעוגלה גדולה

ונוציאו ונוציא קשת א' ויפגשו שניהם על ק' הנה מפני כי קשת ח' כמו קשת ד' וקשת ג' כמו קשת ד' זוית ח' כמו זוית א' מפני שהיא על החתוכ זוית א' כמו זוית ד' זוית א' כמו זוית ח' כמו זוית ד' זוית ד' זוית ח' שוה לקשת ד' זוית ח' זוית ד' נצבת אם כן זוית 15 ח' זוית נצבת ומפני כי קשת קת' יחתוך קשת א' את על זוית נצבת הנה הוא יעבור על קווצה ולזה גם כן קשת על קווטר עוגלה א' אם כן נקדת ק' קווטר עוגלה א' ויעبور על שני נקודות ק' קשת מעוגלה גדולה ונוציא ונוציא קשת קת' יתגש ויפגשו על ל' הנה כל אחד משתי קשתות לחתק ולג'ן כמו חצי עוגלה ויפגשו על ק' קווטר עוגלה א' את הנה קווטה האחר וקשת ק' 20 שוה לקשת ל' וקשת ק' שוה לקשת ג' וקשת ל' ג' שווים לשני קשתות ק' ג' ווית ח' ג' שוה לוית ק' ג'. אם כן קשת ק' שוה לקשת ל' וקשת ל' ז' ווית ח' ז' שוה לוית ק' ג'. א' אם ישאר קשת א' שוה לקשת ח' ו כבר היהת קשת ח' כמו קשת ד' ז' א' אם כן קשת ד' ז' א' וגם כן ז' ווית ק' ג' שוה לוית ז' ווית ח' ז' ווית א' ז' ווית ג' ח' וקשת ח' ז' ווית א' ז' ווית ג' א' קשת ג' ז' ווית 25 ד' ז' א' קשת א' ז' כמו קשת ד' ז' וכבר בראנו כי קשת א' כמו קשת ד'

הנה זוית ב' כמו זוית ה' וזה מה שרצינו לבאר.
(המשך יבוא)

הערת המערך: הциורים וההערות יבואו בסוף הספר.

אביו, רפאל יצחק זרחה, כותב בהסתמכו הקדמו לספר "שער יוסף", ספְּרוֹבָכְרוֹ שֶׁ חִידָא: «הֵלֹא אָב אֶחָד לְכָלֹנוּ, מַופְּלָג בְּחַסִּידָתָה, חֲסִידָא אַיְהוּ וְחֲסִידָא מִילּוּי — — בָּעֵל חֶסֶד לְאַבְרָהָם».

בעל הספר "חסד לאברהם", ר' אברהם אולאי זה האילן רמי-היחש, שככל הבאים אחריו תלו עצם בו, היה משפחתו חכמי אשטיליא, שבאו אחריו גירוש ספרד לפיס אשר במרוקו ונחישבו שם. לימים עזב אברהם זה את מולדתו החדש, פיס, והלך לו לאנץ'-ישראל, עד שקבע מושבו בחברון, ושם נפטר בשנת ת"ד. חיד"א היה דור חמישי, בן אחר בן, לר' אברהם אולאי: אברהם, יצחק, ישעה, יצחק זרחה, חיד"א (זה אמרו באוצר ישראלי) לאין-שתיים שהיה דור ש' לר' אברהם אולאי טעות היא).

על amo אין אנו שומעים מפיו אלא בדרך אגב. בראשימות מסעיו "מעגל טוב" הוא כותב, כי בבאו לקליף Cleve אשר בארץ אשכנו בשנת תקמ"ו, מ צ א א ח ו ת א מ ו «מרת גיטלי בת מלך אדוני מר זקנינו הרב החסיד המקובל איש האלים קדוש מהר"ר יוסף בייאליר ז"ל אשר בא לעה"ק ירושלים בחברת הרב הקדוש מהר"ר יהודה חסיד ז"ל». וכבר ידענו, כי באותה הימין, סמוך לשנת הולדתו של חיד"א, נתפזרו בני העליה האשכנזית, שעלו מן הגולא לירושלים, עם ר' יהודה החסיד, לצפת ולשאר הערים, בשל המסים והחוויות הקבדים שהעיקו עליהם ולא יכלו לשלם, והנסארים נח' ע ר ב ו בספרדים.

שם amo לא נזכר. אך הרב ש. האנצע ב"תולדות הפוסקים", כתוב, כי שם אמו שרה, והיא בת הרב ר' יצחק בר' אברהם חסיד ומקבול. העיר על זה א. ריבלין "תולדות חכמי ירושלים" עמוד 111, העלה ד': «לא ידעת מקורו». ותמיינני עליו שלא ראה את דברי אביו של חיד"א בהסתמכו לספר "שער יוסף". זו לשונו שם: «מצד amo נאה וחסודה — ש ר ה ש מ ה מזרע רבין חסידא». נמצאת עדותו מקוימת על עדות שם amo שרה, אף שבטללה לענין שם אביה, לפי עדות חיד"א עצמו.

אמרו עליו על חיד"א שהיה בן ז' חדש כשנולד, וחשבונו למタ. חימהו אותו זקנתו בגדיים, ורוחו שבת אליו ויחי. אולי זהה הסיבה לקריאת שמו חימם, שהנולד בן ז', לחיים. ויתכן, שזוagi גם אם המסורת, כי עיקר שמו יוסף, שהרי בוגגע לשם השני, דוד, אין להכריע מי מהם נפוץ יותר בשמות ספררי, כתביו ואגרותיו.

ירושלים, גיא-החויזים והרי-המורים, משורה על בניית מחד הערפל אשר

לתולדות ר' חיים יוסף דוד אולאי

מ א ת

শמוֹאַל ק. מִירְסָקִי

איש איש ואהבתו, בה ישגה בכל עת بلا תורה והתאמצות. ואשרי האיש הרואה חיים עם המלאכה אשר אהב. מלאכתו נעשית אהבה, ואהבתו — מלאכה. א ה ב ת ספרים, לאגדים באוצר ולארגם במסכת הזכרון, ו ע ש י ת ספרים, להדפסים ולהפכים נתחברו לאחת ברוחו של ר' חיים יוסף דוד אולאי. שני כתובים מכחישים זה את זה בקביעת שנת הולדתו. בהקדמו לאגרות חיד"א שנדרפסו בליוארנו תרכ"ג, כותב ר' יעקב רוקח בשם ר' אברהם קלפון, שהוא נולד בשנת תפ"ד (1724) והרב לעדת הספרדים בווינה, ר' רואבן ברוך, כותב מפי קרוביו ומכניו של חיד"א, בהקדמו למחדורה השניה של הספר "ברכי יוסף", וכן תר"כ, שהוא נולד בשנת תפ"ז. הכריע אריה ליב פרומקין, בספריו "חכמי ירושלים", חלק שלישי, הוצאה מתוקנת בידי אליעזר ריבלין, ירושלים תרפ"ט עמ' 112 כדעת הראשונה. הכרעתו זו אינה מיסודת על כתוב שלישי, או על ראיות בדורות. אף לא הכנס שבחשבו את הידעו לנו על אדות אביו, שהיה בן חמשים בשנת תק"ח, כפי שמצוינו רשום מפורש באחת התעודות של הישיבות בימיו (ספר "המעלות לשלהמה", מערכת גדולים אותן ת') וחיד"א היה בכור לאביו, שכן הוא מעיד עליו, «בני בכורי», בתשובה לנדרפה בספר "ברכי יוסף", אבן-העוז, סימן ל"א. אם נניח איפוא כי נולד בשנת תפ"ד נמצאו אביו נושא אשה כבן חמיש-עשרה. ברם דבר זה כשהוא לעצמו אינו רחוק מן הדעת לפי מנהגי הימים ההם.

ילד ירושלים היה חיד"א. ובן ירושלים איינו רואה את עצמו כבן כפר. אף אם מספר תושביה קטן ודל, אין לה דין «עיר הנדחתה». בטבورو של עולם היא יושבת, ורוב תושביה, אחד מעיר ושנים מדיננה, באים אליה. נמצא, היושב בירושלם כאילו מכל העולם הוציאר עפרו, אדם העולם. אף זיקה היה קיימת בין ירושלים לארצאות חזק. שלוחוי ציון יוצאים ממנה ושבים אליה, כדי להביא את שקלי הנבדות למוסדותיה ולחידדים השוריינים בתוכה ובשאר ערי הקודש. מתוך כך נעשים שמות הערים והמדיניות שגוררים על פיהם של בני ירושלים. שאיפתם לצתת לפקרים מן המרכז אל ההיקף ולהתודע אליו.

אבי היה ספרדי ואמו אשכנזית. אף על פי כן חתום חיד"א, את עצמו ס"ט. משפחת אב קרוואה משפחה, ולא משפחת אם.

לחומים מגאוני אשכנו עם מהרי' הנז'. ורבני גאוני עה"ק לא ידעו אמיתי הדברים, ולהיכן מגייעם, ומה טיבן של עניינים.

"ודע כי באראעא קדישא לא נמצא איש מפקפ על שום דבר תורה ורועל ח"ו, והכל מתאבלים על החרבן בעוננותינו הרבים, ומתאמצים לומר כל לילה תיקון חוץות שישדר ר宾נו האר"י נצ"ל. ויש חברת אנשי היל, שרים מבתים כל לילה בחוץות למדרש קדוש, ואומרים תיקון חוץות, וקינות סופרים תרבה, הן גותנין אונני, התאניה ואנית. ומרגלא בפומייהו דרבנן, אשרי כל חוציא לומר תיקון חוץות הנז'. ובמי בין המצריים בהכחין תגדולה וכ"ק תלמוד תורה נאפסים ביום, קהל גדול ומוקננים ובוכים בכל יום למצות ר宾נו האר"י ז".

וכמה פרישות נוהגים הת"ח בימי בין המצריים, ככל חומרות הנמצאים בספרים, יותר ויותר. גם אין לומדים בעיר הקדש בדברי קבלה, כי אם השמונה שערים שהועתקו מכתבי מה"ר חיים ויטאל עצמו ובנו, ודרך עץ החיים, ותו לא. כי אם איפלו בכתביו האר"י ז' ולחששים בספרים וסדרים אחרים. והוצרכתי לכתוב זה יعن ראיתי, דתלו בוקי סרי כי ביושבי ארץ ישראל, וכותב בספרים, שריו להו מריהו".

התעמקות בדברים פשוטים ותמים אלה הייתה בודאי מונעת עיקימת כמה כתובים הסטוריים הנוגעים לפרך הקבלה והחסידות ויחסן לארץ ישראל. כי"ב ישיבות היו קיימות בירושלים באותה הימים. לכל ישיבה היה ראש, חבר-חכמים היושבים ראשונה בישיבה, ומهم שלשת הראשונים הנחשבים על פי הרוב לבית-דין של הישיבה, מספר בחורים, תלמידים קטנים ומלמדיהם. חממי הישיבה ובחוריה היו לומדים כל אחד לבדו עד חוץות היום, ואחר חוץות היו מתכנים יחד ושונים בחברות. יש שהיו קובעים גם שעור במשנה ובספר מוסר. לרוב הישיבות היו גם פטרוניים מיוחדים, שהחזיקו בהן ומילאו את חסרונון. אלה נמצאו ברובם בחוץ לארץ. מזמן לזמן היו שלוחות הישיבות אחד מבני חבורתן לחוץ לעסוק במગבת החכמים.

רבו המובהק של ח"ד"א היה דודו ר' יונה נבון מחבר הספר "נחפה בכף" (נפטר תק"ב). ר' יונה נבון נמנה על חממי הישיבה "יפאר ענוים", שהוחזקה ע"י הגברים אשר בעיר ליווארנו. יוסף ורפהל ואברהם פראנגו. תקציב הישיבה לשנה, כפי הרשות בספר "המעלות לשלהה", היה שש מאות גרוש. על אותה ישיבה, שר' יונה נבון נחשב כמשנה לראשה, בשנת תק"ח, נמנה גם "ח"ר (חכם ר') בכור אולאי, שלם בכל מדות טובות", הוא ח"ד"א. ר' יונה נבון היה גם ראש ישיבת "גדולה מרדכי", שנודה ע"י הגביר מרדכי

שם האלים מסתתר, ומסוד החכמה אשר שם האדם מתגלת. לא כצפת, הצפה בתקלת של רום, ערש הקבלה, ולא כטבריה, הלגה בעמכו של ים גינוסר, אם למשנה ולמסורת המקרא, כי-אם כשתיהן יחד. כל עוד שרתת הנבואה על חכמים וגבורים בגוף וברוח, נתמלאו אוירה מקולותיה, ונתמלאו אוני הבאים בשעריה מציליה. אך כשנintelה מהם, וניתנה לשוטים ולתינוקות, נתאלמו הקולות מאורה ונסתמו האונים ממשמע צרימותיה. כך היה בכל המאות שעברו, וכך היה גם במאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה, כשהופיעו אותו כוכב מתחעה, שבתי צבי.

יושבי ירושלים חוברו להם ייחדו על-ידי החומה המקפתם, ונתרכזו מסביב לכתיכנסיותיהם וישבותיהם, שהיו בשכנותו של מקום המקדש. הם ראו את עצם כשומרים שהופקו על החומות, לא מתחת דמי לבונה-ירושלים. היושב בשמיים, ובבניה-בונה, המפוזרים והማורדים. עד שתבנה ותתכנס ותושם תחילה בארץ. במשם ובחמתם של חול, כבשל קודש, דיברו על "מגדל דוד", על "הר הבית" ועל "הכותל המערבי". ברוחבה שלפני "מגדל דוד" קנו את צרכי השבת שלהם, במרקח שלפני "הר הבית" רחצו, ועל יד "הכותל המערבי" קיבלו את שבתם. התהומות שבין מציאות חזון ניטשטו מפהם ומלבם. לא בשמיים ולא מעבר לים היו להם כל משאות הנפש של היהודי בגולה. דאגתם העיקרית הייתה לבנות עוד חורבה מחורבות ירושלים, ולגואל עוד כברת ארץ מארץ קברות אבותם. ודבר זה ביד בני הגולה לעשותו. לפיכך נשונתלה אותו משיח שקי רשמי ירושלים הפכו מיד לשלה. מה לו לדבר רמות — ילק ויקבץ כספים ליישוב ארץ-ישראל. אותו שוגה ומשגה הילך בסערה לבו התועה, והם חזרו לתורתם ולתפלתם.

וכשנתכתת ישראל בגולה לכתות ولכנות-כתות, ורואי ישראל התחליו לירוא מפני צלו של ספר "הזהר", ומפני בואותם של משורדי הקבלה, משכו בני ירושלים בכתוף כתמהים. אף כשבאת עליהם השמואה על המלחמה שבין ר' יונתן אייבשיץ ור' יעקב עמדן שמעו ותמהו. הרגשה זו שבלב אנשי ירושלים מצא לה הד בתיארו הקצר והנאמן של ח"ד"א, שאין ערוך לחשיבותו מבחינה פסיכולוגית והסטורית. וזהו לשונו בספר "שם הגודלים", מערצת ספרים, אותן, בנוספות: "ובמי רפואי, בזמן הרב הגדול סבא קדישא מ' יצחק הכהן ולה"ה", הרב, המחבר בתיה כהונה, בהיותו רב בעיר הקדש ירושלים ת"ג, (ח"ד"א עצמו כתוב כתוב רבנותו של הרב הזה — שה"ג בערך) נשמעה קרן מלחה, כי רבים

יוסף להתקף, והתויתיתו בಗליון, תיבת אחת, כגון להד"מ, אין זה אמת, ליתא. ולא רציתי להזכירם ולפרשות מה כי רביהם הם". ובעל "סדר הדורות" העתיק משם בלי קירה ווינו. היד"א מביא את דברי הרדב"ז "שאין לסמן על הגהה עד אשר ידע היולדת והמחזיקה בעטיהם", והוא מוסיף: "כל שכן, שאין לסמן על קונטרסים מלאי השגיאה וטעות המעתיקים".

כאשר נתנו בו חבריו את עיניהם "לשלחו עמוק חבורון", הינו לעסוק במגבית לטובת חכמי התורה בחברון, קיבל על עצמו מיד את השלחיות. יותר משנתכוון לקבע נבדות נקבעו לתקת אורות באשר ימצא מספרים וכתבי יד. ביום ג' פרשת בא, ד' שבט שנת תק"ג (1753) יצא מירושלים דרך חברון וועזה למצרים, והוא אז בן כ"ט שנה. בלכתו עם אורחת ישמעאים, הוא ומשמו המלווה בדרכו, חכם שלמה בן חיים, ראה את עצמו בן מלך שגלה מעיל שולחןapiro. לאביו הוא קורא "מלך צדק מלך שלם", ולאחרות אמר שנמצאה באחת מערי אשכנז, והוא קורא "בת מלך אדוני מר זקנין". ודאי, מלייצות אלו בנות יומן היה, ונוגנות טעם לפgem בפי בן ימיןו, אף על פי כן יש בהן מהרהורי לבן ירושלים, הגולה לארכות העמים. כשהוא בא לאנגליה, בקייז של שנת 1755, וביקר בבית הנכאת אשר ב"מגדל טור" Tower וראה שם "כל מלכי אנגלטירא, צלים דמות תבניתם מברזל, רוכבים על סוסים של ברזל, והראות לمرאה עינו ישפטו שיש בהם רוח חיים, וכמה מלובשי שרינות מינים מינים מתנוצחות...". רשם בפנקטו: "הן כל אלה ראתה עיני מציץ מן החרכים, דואג וsmith, אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. הנה ימים באים לפיכך בינוון בעלי המליצה "רב מרשיא", ואמרו, שקופה של שרים תליה לו מאחרוני. וזה היה גם שורש אהבותו בספרים. בבוקר חייו כתב קונטרס "העלם דבר", שישמש יסוד לספרו "שם הגודלים". וכל ימי לא הניח מהלשלימו ומתקנו. יש מקשים, הוא אומר, על אחוריים מספרי הראשונים, שלא היו ידועים להם ולא יכולו להיות ידועים להם. וישנן הנחות על סברות ידועות בדברי האחרונים, שהן סברות ייחיד, כ舍בילים פוסקים ראשונים אומרים אותה סברא. קצورو של דבר, התעלומות מודעת ושלא מדעת, מספרים שנדרשו ושנשארו בכחבייד, גורמה לפלאים של הבל ולסבירות הכרם. וטובה צפראן של ראשונים מקרים של אחרונים. הוא בדק בדיקת פנים כל ספר וספר והחליט אם יש לסמן על דבריו או לא. וכך הוא אומר, למשל, על "שלשלת הקבלה" לר' אברהם בן דוד: "והוי יודע כי כמעט שערתי איזה דין משלשת הקבלה", לא יכול

טאילוק, ממערב. על חבר חכמיה נמנה גם אביו של HID"א, ותקציבה היה ארבע מאות גרש. זמן מה שימש ר' יונה נבון ראם הישיבה "כנסת ישראל", שנסודה במיחוד לכבוד עלייתו של ר' חיים בן עטר מן המערב (מרוקו) לארץ ישראל, בשנת תק"ב, ונחתמה עם מותו בשנת תק"ג.

צעיר היה HID"א לימים בזמן עלייתו של ר' חיים בן עטר לירושלים. אף על פי כן הספיק להתבש מריחת תורה. וכך הוא כותב עליו בספרו "שם הגודלים": "אני הצער זכתי והיית בישיבתו הרמתה, ואני ראו גדולת תורה, עוקר הרי הרים, וקדושתו, הפלא ומלא. ולפי דורנו היה לב הרב מבעית בתלמוד והיה כמעין המתגבר. והן בעון הדור כמעט שכב, ובחדש תמו תק"ג עלה לשמים בן מ"ז שנה".

גם על ר' אהרון אלפנדרי הוא כותב (שם): "זכיתי להכיר להרב הנזכר בזקנותו בעלותו עלה ק' חברון ת"ז וננהתי מיו אור תורה וקדושתו".

מופלאים היו קשרי ההתחברות ההדידית של חכמי הישיבה ותלמידיהם. מתודעה את הנמצאת בידינו (ראה תולדות חכמי ירושלים עמ' 51) שהחומר עליה HID"א וחבריו ר' ייט אלגאז, ואחרים, אנו רואים מה טيبة של אהווה ישיבתית (קובליגום) זו שחרדה לכל תא החיים של החבורה. תעודות ממין זה חרוו ונתקברו ונתחדשו מפעם לפעם, כדי להוציא ממנה כל דבר بشאיפה שלא ניתן להタルא, בוחינת רצוי שאינו מצוי, כדי שלא להחליש את כושרין החינוי וקשרין החובי. עד כאן הגיעו מدت האמת וכשרון המעשה בחיהם נסובי החזון.

מנוערוו אhab HID"א לחדור לתוכם של דברים ולחקר אחרי שרשם. לפיכך בינוון בעלי המליצה "רב מרשיא", ואמרו, שקופה של שרים תליה לו מאחרוני. וזה היה גם שורש אהבותו בספרים. בבוקר חייו כתב קונטרס "העלם דבר", שישמש יסוד לספרו "שם הגודלים". וכל ימי לא הניח מהלשלימו ומתקנו. יש מקשים, הוא אומר, על אחוריים מספרי הראשונים, שלא היו ידועים להם ולא יכולו להיות ידועים להם. וישנן הנחות על סברות ידועות בדברי האחרונים, שהן סברות ייחיד, כ舍בילים פוסקים ראשונים אומרים אותה סברא. קצورو של דבר, התעלומות מודעת ושלא מדעת, מספרים שנדרשו ושנשארו בכחבייד, גורמה לפלאים של הבל ולסבירות הכרם. וטובה צפראן של ראשונים מקרים של אחרונים. הוא בדק בדיקת פנים כל ספר וספר והחליט אם יש לסמן על דבריו או לא. וכך הוא אומר, למשל, על "שלשלת הקבלה" לר' אברהם בן דוד: "והוי יודע כי כמעט שערתי איזה דין משלשת הקבלה", לא יכול

ספרים, ואדרון בתיבותו, והפקידן ביד ר' ראובן שאיר שישלחם לאמשטרדם בדרך נהנה. פרצה דליה בביתו של ר' ראובן זה ונשרכו רכושו ונפשות אחדות מאנשי ביתו. באותו שעה היה חיד"א בנימוייגן Nymwegen וכבר צוח ווי לחסרון הספרים. אבל בבאו לאמשטרדם מצא את תיבות הספרים שניצלו מן הidleיה. והוא רשם בפנקסו: "פי מלא תהלות לנורא עלילות אשר הפליא חסדייו הרבים עמו, ומצאו באמשטרדם שתי התיבות ספרים, שליהם ר' ראובן חניל מפנד"ם. וכדומה, שבאותו יומם מש, שלילה שלאחריו נשרכ ביתה, רוח ח' נשאהתו לשלהם מביתו יהיו לנס".

כל עיר וקריה שביקר היה אלה אצל לקרים ספר. מודינה אשר באיטליה היא העיר שמצויה בה את המאררי, כתבייד על כל הש"ס, פתוח בברכות וסימן בעוקצין, והם ששה קובצי הריב"ף. וריגו, היא העיר שראה בה אצל ר' ישאל באסאן פסקי הרמב"ן על נדרים ובכורות בכתביד, מעין דוגמת הלכות הריב"ף, כעין אלה שראה בקונסטנטינינה. ולא היתר קריאה בכתביד שהגבה ממנה. בחישו הבריא ובידיוטיו הרבות הבחין בין דברים המוחשים למחבר ואין לו לדברים הנובעים מעטו של המחבר. כך כתוב, למשל, בספרו "ח'ים של" על הספר "כנפי יונה" המיחס להרמ"ע שאיגנו לו, כי לשון הרמ"ע צח ונקי, וגיכר לשונו בספר אלף זוטא וכתשובותיו ובמאמרות. ועוד בספר ליקוטים, כתבייד, ראייתי כמה עניינים ממש מהר"י סרוק, ושם ב"כנפי יונה" כתובים בסתמן. לבסוף נתברר לו, אחרי בדיקת כתבי יד של הרמ"ע מפאנו, כי אכן נכתב הספר "כנפי יונה" בידי הרמ"ע, אלא שלא דקדק שם בלשונו, וכתבו ב"כנפי יונה" בידי הרמ"ע, אלא שלא דקדק שם בלשונו, וכתבו במהירות כבעמוף הионаה, במחשבה לשוב ולברר את לשונו ולשכללה לאחר זמן. שמה חיד"א ונתקעב. הוא שמה על הבחןתו הינה בין לשון ברורה לבולולה, ונתקעב על מסקנתו הנחפהה, שהספר איןנו להרמ"ע (ראה, "שם הגודלים", מערכת ספרים, כנפי יונה).

הרבה יגיעות יגע חיד"א לקבוע זמן הדפסתו של כל ספר, ולהשווות את הדפוסים שהיו לפני מפרשיו אותו ספר, כדי לעמוד על טיב הפירוש. כך עמד, למשל, על ספרי "הטור ובית יוסף", שהיו לפני מחבר ה"כנתת הגודלים". בספרי אשר בעיר הקדש, כותב חיד"א "יש לי הד' טורים ובית יוסף, מדפסים שהיו לפני הרב כנה"ג. ואני זוכר שנות הדפוס מכל אחד". ועל ידי דבר זה קל בעיני, הוא אומר, שהרי על ידו אנו יכולים לסלק כמה תמיות, ולתרץ כמה קושיות שגרמו לפלאולים של הבל על אותו פירוש, מהחברים מאחרים לו, שלא ידעו את מקור השינויים והחלופים שהיו לפני המפרש.

הוא יהודי". גם הוא הכין לו "חתיכה" זו אבל לא נשא אותה בגלוי. בכיסו טמונה. וכשנכנס לעיר "בא קלון", הינו הממונה על אותו הקלון "ושאל על הסימן, כי כן ארחות היהודים האומללים, שיתנו הסימן על ראשיהם מלמעלה". ענס אותו הפקיד במתדים רייכטההאלער. הלק לשער לבקש תחנונים וטען כי הוא יושב ירושלים "ויפתח ה'", את פי האטון ויאמר מי נתן רשות לישראל לבוא בירושלים ולטמא אותה ח'ו". לבסוף נתקשר, וגור עליו تحت י"ג זוהבים.

הרבה תלאות מצאוו בדרך. ערי אשכנז וזרפת היו סגורות בפני יהודי הבא מן החוץ. ושומריו החומות גבו מכל יהודי הבא בשער ערים מכס מיוחד. "וכדאיביזון וכספ", הוא כותב ברוח מליצתו. גם מבנים מצא דברי ריבות בשערם, ולא קל היה לו לעبور על "מי מריבה" אלה.

פלאי התבבל שקסמו לו מרוחק ורוי התפווצה הישראלית שרמו לו, נתגלו לפני במערומייהם ובכיעורם. השלול הרב היהודי שמצויד בדרכו ושם עליו הוא של הספרים. מן העיר פירשאי Pfersee יצא בפח נפש, והחולאים שסבל שם רבו "מצערות שעברו עליו בכל עיר וכפר מאשכנו" (קרבת המבטא בין צ' לס', ולשין שמאלית, אצל הספרדים היא אב לכמה מליצות שטבע חיד"א). אף על פי כן רשם בפנקסו: "אילום אחת היא אמרתי עלה על שפתி, כי ראייתי בבית הקצין ר' ליב מפירשאי הנזכר תלמוד שלם, וה麥תב מתב ישן נושא, כתוב על קלף, וכל הש"ס בקובץ אחד. וכותוב בו שנכתב בעיר פאריז (פאריז) לאחד מקרובי רבינו ששנון משאנץ שנת ק'ג מאלף הששי. ושם ראייתי בכל המסכנות קטנות, כסכת ספרים ושמחות גם מסכת גרים קטנה בכמה מאד. וקראיyi ארבעה וחמשה דפים מסכת הוריות ומצתתי שם שנוי נסחאות הרבה מאד. והיית רוצה להשתעשע בש"ס הזה. והקצין הנזכר צווה לשמש מהר נסיעתי ולא נתני השב רוחי. גם זו לטובה!" (בשם הגודלים" כתוב על מאורע זה: "הנץ השיאני") (מלשון הנחש השיאני, והכוונה, הנחיצות הכריחה אותו לעזוב איזר יקר והמליל לעין בו כראוי).

כל ימי שמר בוכרונו ארחות פאריז (פאריז) שהובילו לחדרי הספרייה הממלכתית, שבה נמצאו עשרים אלפי כרכים של כתבייד, וחמשת אלפיים כתבי יד של ספרים עבריים. וכשבא לטורין אשר באיטליה, וראה את הספרייה הממלכתית שם, אמר שהוא "כקוף בפניו אדם גדול יותר של פאריז".

לכל מקום שבא ביחס ומצא ספרים וכתבי יד. מהם רשם את שמותיהם ועניניהם לפני, והcin את החומר והלבנים לבניין ספרו "שם הגודלים". ומהם קנה לעצמו ולאחרים. בהיותו בפראנקפורט שעלה גבי מעין קגה הרבה

אך על פי שנולד בירושלים וציפה לראותה ולהיות בה, עזבה מchosר דפוס. העיר ליורנו, שהיו בה בתים דפוס, ותושביה היהודים נהנו מהופש מדיני וככללי, יותר מאשר הערים באיטליה, אשכנז וצרפת, משכה אותו אליה. בה עשה שנה אחת בסיבובו הראשון תק"ג-תק"ח, והדפיס את ספרו "שער יוסף על הרים". ובהקבע את מושבו, לבסוף, עד יומו האחרון, הרופא והנדיב מיכאל סיריריו די לייאן מליבורנו הגדייל הסדו עמו. אליו הקדיש ספרו הראשון "שער יוסף", וההקדשה כתובה בלשון הספרדית בשער הספר. גם שני בניו יעקב וגבריאל למשפחתו פיריריו די לייאן, תמכו את ידיו, והאחרון כתוב הקדמה מלאת הערכה לרבו חיד"א, הנכוף לספרים, לכתבים ולאספם, בראש החלק הרביעי מן הספר "ברכי יוסף" על ארבעת חלקיו "שולחן ערוך".

קרוב למספר שנים היו הוא מספר ספריו. וכל ספר הוא בבחינת ספר ספרים, בו נאספו דברי ספרים נעלמים מעניינים אחרים וידועים לו. גם את ספריו הגדולים, מרובי הכמות, הוא קורא "ספר קטן", ואני יודע אם מענותנות או מחמת חבה יתרה. אגרותיו מליבורנו, שנאספו בספר אחורי פטירתו, והכתובים ברובם לבנו, שהליך בדרכו, ומתי עליו בחיהו, אברהם, עוסקים בעיקר בעניין ספרים.

בשנת תק"ז נפלת כסתו מידו ונאנף אל עמו, כשבל העם עונין אחרים: מקודש, מקודש.

רשימותיו הקצרות על ספריהם וספרים מעוטרות בהערות מאליפות ומפליאות בקצץון ובהירותן. כך הוא נتون, למשל, בדברו על "דרשות הר"ץ", סקירה מקיפה ומלאת עניין על סוג הדרש בתקופות השונות בשורת אחדות: "ביהדות ישראל בספרדי היו הדרשות בחקירות וסבירות ישירות — — אחרי זה נטו מאד אחריו הפילוסופיה וחכמת הטבע, והוא מפרשים פסוקים ומאורים בזה. וזה המין נתבטל למגמי, וראיתי בגינויים דפים מכמה ספרים נדפסים בדרך זו. וכמה מאות ספרים רأיתי בביבליואטיקה של פריז (פאריז) כתבי יד ממין זה. וכאן, שבאו שם מספרי גירוש ספרדי. וכל ספרים אלה אבד סברים ונשכח אחריו זה, הוא אומר, התחלו דורשין ברמזי חכמה ומוסר, כדוגמת ר' משה אלשיך. ולבסוף באו דרשנים שנבו מצדדים על דברי חז"ל בדרך הפלפול והחילוק. וכבר צוחו עליהם השל"ה ואחרים. «ולא עוד, אלא יש בודה מאמר מלבו, ואומר שהוא פלייה, וועלם וירודים בו בכמה תלויות וקשרים. שאינם של קיימא, ובית עכיש מבתחים. ויש מי שתולה מאמרי הילוק זה זה, וקשרו קשוין, מעדו אשורי, כאשר רأיתי בעניין. וזה שקר, כי ארבעת מאמרי הילוק שדרש, כל אחד מדרש אחר, ובקצתם בילוקוט ונופל היסוד — — ובאנינו שמענו כי זאת לפנים בפולין, היו הדרשנים נוהגים לדרש מאמרים תමוחים בהקדמות Tosפות ופוסקים וחריפות. ועתה חזרו מקצתם לדרש פשתים פשוטים. וכמה מהם שקורין בכל שבוע ספר אור החיים, להרב המופלא, חכם קדוש, מהר"ח בן עטר ז"ל, ומחבבין את דבריו כי הם על פי הפשט". עולם מלא של התבוננות בדרכי הדרש ובഗיגלווי ובהשתלשלויותיו מקופל כאן בהערה אחת.

סוג זה גם העורתי על מה שראו עיניו ושמעו אוזניו בארצות הרבות שעבר בהן. הנה דומה אחת מרائيתו החודרת בנידית מרכזי התורה מיבשת ליבשת ומדינה למדינה אחרת. בה הוא חותם את ספרו "מערכת ספרים" בשם הגדולים: "ובוא וראה מפלאות תמים דעתם, אשר היו לו בערי פרס כמה דורות אמראים — ואחרי כן כמה דורות גאנונים — ונדוללה התורה עד שהיומם בערי פרס, אפילו תפלה אינם יודעים לא בכתב ולא בעילפה. ורובם אינם יודעים כי אם אשרי יושבי ביתך, ופסק שמע ישראל, ולא עוד". וכך הוא הולך ומונה וריחות ושקיאות בלימוד התורה, מבעל לספרד ולצרפת, ומשם לאשכנז ולגלילות טורקיה, ומסיים: "וכל זה לא על הנם, והם מפלאות תמים דעתם". כמה מן החום והתומם, וכמה מן הדעה וההבדלה, יש בשורות נפלאות אלו, שמתוון תצהיר ההצהרה על שאיפת התורה לשוב ולזרוח מקום שיצאה להאייר לעולם.

ו.

קָאוֹזָאנָאַטָּעַנְסִיא 10. וַי. ו.

פָּרְקִי הָרֵב רֵ' אַלְיָזֶר הַגָּדוֹל
מְעַשָּׂה בָּרֵי אַלְיָזֶר בְּן
הַוּרְקָנוֹס שָׁהִה לְאָבִיו חֲרוֹשִׁין
הַרְבָּה וְהִי חֲרוֹשִׁין עַל גַּבְיָ
הַמְּעֻנָּה וּכְךָ, עֲכַשְׂיוֹ הָרֵי אַתָּה
חֲרוֹשׁ עַמְנוֹ עַל גַּבְיָ הַמְּעֻנָּה.
מִפְנֵי מָה אַתָּה בּוֹכָה וּכְךָ
בְּטֶרֶשִׁין, לְשֹׁעַבָּר אָם אַתָּה
חֲרוֹשׁ בְּטֶרֶשִׁין, עֲכַשְׂיוֹ אַתָּה
חֲרוֹשׁ עַל גַּבְיָ הַמְּעֻנָּה.
ב. יְשַׁבְּ לֹו עַל גַּבְיָ הַמְּעֻנָּה
וְהִי בּוֹכָה, אָם מִפְנֵי מָה אַתָּה
בּוֹכָה, שָׁמָא מַצְטָעָר אַתָּה שָׁאָתָה
חֲרוֹשׁ עַל גַּבְיָ מְעֻנָּה, אָם לֹו
לֹאָוֹ אָמֵן לֹו וְלִמְהָא אַתָּה בּוֹכָה,
מַבְקָשׁ לְלִמּוֹד תּוֹרָה, אָלָא קָמָ
לֹו וְלִמְהָא, אָמֵן לֹו אַינְיִ בּוֹכָה
אָלָא שָׁאָנִי מַבְקָשׁ לְלִמּוֹד תּוֹרָה,
לֹךְ אֲשָׁה וּוּהֲלִיד בְּנִים וְאַתָּה
מוֹלִיכָן לְבִתְתַּחַת הַסְּפָר.
ג. עַשְּׂה שְׁתִּי שְׁבָתוֹת שְׁלָא
טָעַם כְּלָום עַד שְׁגַלָּה עַלְיוֹ
אָמֵר לֹו מַנְנִי שָׁאָנִי מַבְקָשׁ
לְלִמּוֹד תּוֹרָה, אָמֵר לֹו אַתָּה
אַלְיָהוּ וּלְיָהָרָא, אָמֵן לֹו בְּן הַוּרְקָנוֹס
מִפְנֵי מָה אַתָּה בּוֹכָה, אָמֵן
שָׁאָנִי מַבְקָשׁ לְלִמּוֹד תּוֹרָה
וְכַאֲ, עַמְדָה וְעַלְהָ לֹו אַלְיָרָ
מִכְּיָה בְּ. עַשְּׂה שְׁתִּי שְׁבָתוֹת
שְׁלָמָה אַלְיָהוּ זְלָל, אָמֵן
לֹו בְּן הַוּרְקָנוֹס מִפְנֵי
בּוֹכָה, אָמֵר לֹו בְּן הַוּרְקָנוֹס
מִפְנֵי מָה אַתָּה בּוֹכָה (כְּפָול בְּכָי),
אָמֵן לֹו מַפְנִי שָׁאָנִי מַבְקָשׁ
תּוֹרָה וּכְךָ, עַמְדָה וְעַלְהָ לֹו יְרוּשָׁלָם
אַצְלָל רַבֵּן יְחִינָן בְּן זְכָאי
לֹךְ לְיְרוּשָׁלָם אַצְלָל וְהִיא
שְׁבָתְּלָה לְפָנָיו וְהִיא בּוֹכָה, אָמֵר
זְכָאי, עַמְדָה וְעַלְהָ לֹו יְרוּשָׁלָם
רַבֵּן יְחִינָן בְּן זְכָאי, יְשַׁבְּ
לֹו מַפְנֵי מָה אַתָּה בּוֹכָה
וְהִיא בּוֹכָה, אָמֵן לֹו בְּנֵי מִתְּנִינִי
מִמְּהָא תּוֹרָה וְכַאֲ, עַמְדָה
לֹא רָצָה לְהִגְדִּיל, אָמֵן לֹו
מִמְּהָא תּוֹרָה, אָמֵן לֹו
מִמְּהָא תּוֹרָה, אָמֵן לֹו
שְׁמָעָ וְלֹא תְּפִלָּה וְלֹא בְּרִכָּת
מִמְּהָא תּוֹרָה, אָמֵן לֹו
שְׁמָעָ וְלֹא תְּפִלָּה וְלֹא בְּרִכָּת
מִמְּהָא תּוֹרָה, אָמֵן לֹו
שְׁלָשָׁתָן.
ד. יְשַׁבְּ לֹו וְהִיא בּוֹכָה, אָמֵר
לֹו מַפְנֵי מָה אַתָּה בּוֹכָה,
תּוֹרָה עַמְדָה וְלִמּוֹד תּוֹרָה, וְהִיא
אָמֵר לֹו בְּיַהֲלוֹת כָּל יְמֹתָה
הַשְּׁבָעוֹ, וּבְשַׁבְּתָה הִיא חֹוֹרָ
מָרָה, וְהִיא אָוֹם לֹו שְׁתִּי
לְלֹכֶת כָּל יְמֹתָה הַשְּׁבָתוֹ
עַלְיהָן וּמְדַבְּקָן.
ה. עַשְּׂה שְׁמָנָה יִמְים וְלֹא
הִיא חֹוֹרָ וּמְדַבְּקָן (וּמְדַבְּקָן?).

פרק ר' אליעזר

מִתְּ

מייכאל היגער

מבוא

הַנִּגְנִי מְפָרָסָם כָּאן פָּרְקִי דָּרְאָ, שַׁהְעַתְקָתִי מִכְּיָי לְרָחֵם הַוּרְוֹוִיז, וְשַׁלְּחָ
לִי בְּטוּבוֹ יִדְיִי הַדָּרְאָ פְּרִימְנָן. עַל הַשְּׁעָר נְכַתֵּב: «כְּתִי מְכִיל מְפָרָק גְּיָ
וְהַלְאָה מְסִפְר פָּרְקִי רֵ' אַלְיָזֶר הַעֲתָקָה מְשִׁלְשָׁה כְּתִבִּי יַד אֲשֶׁר בְּאַצְּרָה הַסְּפָרִים
קָאוֹזָאנָאַטָּעַנְסִיא בְּעִיר רְוִיִּי בְּקִץ מְשִׁנְתָּת תְּרָלְעַט לְפָ"ק 1879 חִים מְאִיר הַלוּי הַוּרְוֹוִיז».
בְּהַעֲתָקָתוֹ של הַוּרְוֹוִיז, מְפָרָק גְּיָ עַד סּוֹף הַסְּפָר הוּא מִכְּיָי בְּיָ
אָ, גְּיָ (רָאָה לְהָהָסִמְנִים) נְרַשְׁמָוּ בֵּין הַשּׁוֹרְוֹת. אַבְלָת שְׁלַשְׁת הַפְּרָקִים הָרָאשָׁנִים
וְחַלְקָה מְפָרָק דְּבִיעִי הַעֲתָקָה הַוּרְוֹוִיז מִהְכָּי כָּמוֹ שָׁהָם, עַמְדוֹנָד כְּנֶגֶד עַמְדוֹנָד. בְּכָמָה
מְלֻכוֹת מַעַיר הַוּרְוֹוִיז שְׁלָא הַבִּיא אֶת שְׁנוֹיִי הַנּוֹסְחָות מִכְּיָי גְּיָ מְשֻׁומָּן שְׁכָבָר
הַעֲתִיק אֶתְּמָתְּבָמָת בְּמִקְומָם אֶחָר, בְּפֶדֶר אָדָפָא דְפָא וְאֶרֶשָׁא.
כְּתִבִּי הַדָּרְאָה מְכִילִים שְׁנוֹיִים חַשּׁוּבִים בְּגִרְסָאות וְסִדר הַמְאָמָרִים, וְפָרָק שְׁלָמָ בְּסּוֹף הַסְּפָר, שְׁאַינְם
בְּנִדְפָּס.

בְּהַעֲתָקָת הַכְּיָי הַלְכָתִי בְּעַקְבּוֹת הַוּרְוֹוִיז, וְהַבָּאָתִי לְרָאשָׁונה אֶת שְׁלַשָּׁה
הַפְּרָקִים הָרָאשָׁנִים כָּמוֹ שָׁהָם, עַמְדוֹנָד כְּנֶגֶד עַמְדוֹנָד. וְמְפָרָק גְּיָ עַד סּוֹף הַסְּפָר הַעֲתָקָתִי
מִכְּיָי בְּיָ וְאֶת הַשְּׁנוֹיִים, כָּמוֹ שְׁנִים (הַסִּמְנִים). רְשַׁמְתִּי בְּשְׁנָנוֹי
מִכְּיָי בְּיָ וְגַם דְּיָ אָגָּי, וְגַם דְּיָ (רָאָה לְוחַהָסִמְנִים).
הַגְּהַתִּי בְּפָנָים לְפִי גְּיָ כְּיָ אָגָּי, וְגַם דְּיָ אָגָּי הַסְּבָרָא; וּרְמֹזְתִּי עַל הַגְּהֹהָת הַאֲלָה בְּהַעֲרֹות.
עַל טִיבוֹ שְׁלַחְמָה, עַל יְחִסּוֹת תְּלִמּוֹד וְהַמְּדָרְשִׁים, עַל המַחְבָּר, עַל הַזָּמָן
שְׁנָסְדָּר, עַל הָרָאשָׁונִים וְהַסְּפָרִים שְׁהַשְׁתָּמָשׁו בּו — עַל כָּל זֶה בְּמִקְומָם אֶחָר.

לוח הַסִּמְנִים בְּשְׁנָנוֹי הַנּוֹסְחָות

- א. כְּיָ קָאוֹזָאנָאַטָּעַנְסִיא 1. וַי. ו.
  - ב. כְּיָ קָאוֹזָאנָאַטָּעַנְסִיא 10. וַי. ו.
  - ג. כְּיָ קָאוֹזָאנָאַטָּעַנְסִיא 15. וַי. ו.
  - ד. כְּיָ אַחֲד שְׁהַשְׁנוֹיִים שְׁלָו נְרַשְׁמָוּ עַל הַגְּלִיּוֹן. הַשְּׁנוֹיִים נְמַצְּאִים בְּפָרָק וְ/וְ.
- וּבְרִישָׁ פָּרָק זְ, וְלִפְיָ דָעַת רֵ' מְשָׁה לְזַקְנִי, הַמוֹמָה לְמִלְאָכָת הַכְּתָב, הַשְּׁנוֹיִים הָלָה
נְרַשְׁמָוּ מִידָּמָעִיק אֶחָר.

בר' אליעזר אמר לו אמרו עוזר וכוכי יותר ממה שהוא מוציא וכוכי שקבלתי ממן. ג. אמר לו אמשול לך משל הדבר דומה, למעין זה שהוא נובע ומווציא מים, ויש בכחו להוציא יתר ממה שהוא מקבל נסני, כך יכול לומר אתה דברי תורה יותר ממה שהוא מקבל נסני, והוא יתיר מה שמא מניacha מהתביש רומה, למעין שהוא נובע וכוכי. והוא יתיר מה שמא מני כי בפערם בכת"ז) וונודד לי אצל, עד לו רבנן בכחו להוציא יתר ממה שאנו ונכנס לחוכו, כך אתה מtabash, הרוי אני עומד והולך ונוא, עמד לו רבנן יוחנן בן לאצלי, עמד לו רבנן יוחנן בן זכאי והלך לו לחוץ וכוכי של משה רבינו, והרוי אני אדם יודע אם יום ואםليلת, מtabash, הרוי אני עומד והולך ונוא, עמד לו רבנן יוחנן בן זכאי ונפניהם מאריות כאור החמה, והיה לו ר' אליעזר יושב ודורי ונפניהם בון זכאי והלך לו לחוץ, יכול למשה מסיני וכוכי מה שמא מני, ומפני יותר מה שקבלתי ממן, נמי לו אמשול לך משל למה דבר רומה למעין זה שהיתה נובע ומווציא מים יתיר מה שמא מניacha מהתביש רומה, כך אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שהוא מקבל נסני, אמרו יתיר מה שמא מניacha מהתביש רומה, למעין שהוא נובע וכוכי. והוא יתיר מה שמא מני כי בפערם בכת"ז)

ד. הלכו ואמרו לרבן יוחנן בון זכאי, בא וראה את ר' אליעזר עור יווש ודודרשו, ובפני מairות כאר החכמה וקרנותיו יוצאת יודע אים יומם בקרנותיו של משה ואין אדם לו על ראשו וכו' ויעקב מי יצא מהלציכם, אמר הורקנוס מהחריו ונש��ו על ראשו, אמר

פרק שלישי	פרק שני	פרק רביעי
שנאותי	כל אורה שקר	כל ישותי כל אורה שקר

פרק שלישי

פרק שלישי
ר' אליעזר בן הורקנוס פתח
מי ימלל גבורות יי' ישמע
בל חלהה, וכי יש לך אדם
בדבר גבורותיו של הבביה, אף
של הקב"ה וכוי תחתלו, אך לא
לא מלאכי השרת יכולין לספר אלא
מלך אמך מקצת

ר' יוחנן אמר ר' יוסי הכהן של
טעם כלום, ר' יהושע בן
לו והלא יש לו שמנה ימים
לهم סעד אליעזר היהום, אמרו
ונשאל לבני אכسانיא שלח, אמר
בן חנניה ור' יוסי הכהן, שלח
אליעזר היהום, אמרו לו
לאו, והרי יש שמנה ימים שלא
בנאי שלח, אמר להם אצלכם
הכהן, שלח ושאל לפניו אכسانיא
שלח, אמר ר' יהושע
אכسانיא שלח, אמר ר' יהושע
הוא האכسانיא שלח, אמר לו
לי, אמר לו כבר סעדתי אצל
אכسانיא שלח, אמר לו וממי
סעוד אצל.

פרק ש'
 חנניה ו/or יוסי הכהן הלו כולם. אמרו בינוי של הורקנוס וכו' ומארו לרבע יוחנן בן זכאי ממכנסך, עלה לנזרתו ומוצא הררי יש לו שמנה ימים שלא בודיל ירושלים שהיו סודין טעם כלום.
 אצלאה, בן צחית הכסת וונדרי' לאלו, ר' יהושע בן קרחה(!) ו/or יוסי הכהן הלו כולם. יוחנן, הררי יש לו שמנת ימים שלא טעם כלום.

בנ'

וחשך ותהו ובתו ורוח ומים, שנ' ורוח אלהים מרחפת על פני המים, שמיים מי' זה מקום נבראו, מאור לבשו שהוא לבוש לך ופרש כשלמה⁽³⁰⁾ והוא מותחין והולכין עד שאמי⁽³¹⁾ להן די, ונקרא אל שדי מי⁽³²⁾ שאומ' לעולם⁽³³⁾ די⁽³⁴⁾, שמאיר לבשו⁽³⁵⁾ שנ' עיטה אור כשלמה⁽³⁶⁾, הארץ מי' זה מקום נבראות, משלג שתחת כסא כבודו⁽³⁷⁾, לקח ורוקע על המים ונkapao הימים ונעשה אפר ארץ, שנ' כי לשלג מפעריו מואז, מואז⁽³⁸⁾ עד שלא נברא⁽³⁹⁾ העולם, ג'ע מנין, שנ' ויטע ה' אליהם גן בעדן מוקדם, מוקדם עד⁽⁴⁰⁾ שלא נברא⁽⁴¹⁾ העולם, כסא הכבוד מנין, שנ' נכוון כסאך מואז, מואז עד שלא נברא⁽⁴²⁾ העולם, ביהם⁽⁴³⁾ קמנין שנ' כסא כבוד מדורם מראשון מקום מקדשינו, מראשון עד שלא נברא⁽⁴⁴⁾ העולם, התשובה מנין, שנ' בטרכם הריס יולדו ותחולל ארץ ותבל, וסמייך ליה תשב אנווש עד דכא, בטרכם עד שלא נברא⁽⁴⁵⁾ העולם, שמו של משיח מנין, שנ' יהי שמו לעולם לפני שמי ינון שמו, ינון עד שלא נברא⁽⁴⁶⁾ העולם, וכתייב⁽⁴⁷⁾ אחר אום' אתה בית לחם אפרת⁽⁴⁸⁾, מוקדם עד שלא נברא העולם, מיד נתיעץ הב'ה⁽⁴⁹⁾ בתורה ששם תורה לבראות עולם⁽⁵⁰⁾, השיבה ואמרה לו רבעון כל⁽⁵¹⁾ העולם⁽⁵²⁾ אם אין צבא למלך ואם אין⁽⁵³⁾ מלחנה למלך על מה הוא מוביל, אם אין עם לקלס למלך⁽⁵⁴⁾ אי וזה הוא כבודו של מלך, שמע הב'ה⁽⁵⁵⁾ ועכבר⁽⁵⁶⁾ עליון, ואמרה תורה כי נתיעץ הב'ה⁽⁵⁷⁾ לבריאות⁽⁵⁸⁾ העולם, שנ' לי עצה ותשועה אני בינה לי גבורה, מכאן אמרו כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכות מלכות, מי אנו למדים⁽⁵⁹⁾ מלכות בית דוד, היה לו⁽⁶⁰⁾ יועצים, שנ' ויונתן דוד⁽⁶¹⁾ דוד יועץ איש מבין וסoper הוא, ולמלכות בית דוד ה' לו יועצים על⁽⁶²⁾ שאר בני אדם על⁽⁶³⁾ כמה וכמה שהיא טוביה להם⁽⁶⁴⁾, ושומע לעצחה חכם, ואומר ותשועה ברוב יועץ, שמנה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן שמיים וארץ ואור יוצאיין לעולם, רוח פנת צפון שם החשך יצא⁽⁶⁵⁾ לעולם, רוח צפון⁽⁶⁶⁾ בראו

(30) בכ"י א' : כשלמה.

(31) בכ"י א' : שישמע.

(32) בכ"י א' : שאמי' לשמים.

(33) בכ"י א' : [נעמדו ומניין].

(34) בכ"י א' : [נעשו שמים].

(35) בכ"י א' : [נgeo].

(36) בכ"י א' : הכבוד.

(37) בכ"י א' : יאמר.

(38) בכ"י א' : קרכוסי.

(39) בכ"י א' : [נgeo].

(40) בכ"י א' : היה.

(41) בכ"י א' : בקופטה.

(42) בכ"י א' : כהאל כנדד.

(43) בכ"י א' : וקצחותה.

(44) בכ"י א' : קצחותה.

(45) בכ"י א' : המורה.

(46) בכ"י א' : הדרום.

(47) בכ"י א' : המערב.

(48) בכ"י א' : הצפון.

(49) בכ"י א' : [איוין].

(50) בכ"י א' : מערבי' שם.

(51) בכ"י א' : יוצא.

(52) בכ"י א' : הצפון.

הייה מהחריבו⁽⁶⁷⁾ לפניו את העולם ולא יהיה עומד עד שברא⁽⁶⁸⁾ את התשובה, ז' דברים נבראו קודם שברא⁽⁶⁹⁾ העולם ואלו הן התורה וגיהנום וג'ע וכסא הכבוד וביהם⁽⁷⁰⁾ והתשובה ושמו של משה, התורה מנין, שנ' ה' קני ראות דרכו קדם מפעליו מואז, מואז⁽⁷¹⁾ עד שלא נברא⁽⁷²⁾ העולם, גיהנום מנין, שנ' כי עורך מתمول לתפהה, מתמול עד שלא נברא⁽⁷³⁾ העולם, ג'ע מנין, שנ' ויטע ה' אליהם גן עדן מוקדם, מוקדם עד⁽⁷⁴⁾ שלא נברא⁽⁷⁵⁾ העולם, כסא הכבוד מנין, שנ' נכוון כסאך מואז, מואז עד שלא נברא⁽⁷⁶⁾ העולם, ביהם⁽⁷⁷⁾ קמנין שנ' כסא כבוד מדורם מראשון מקום מקדשינו, מראשון עד שלא נברא⁽⁷⁸⁾ העולם, התשובה מנין, שנ' בטרכם הריס יולדו ותחולל ארץ ותבל, וסמייך ליה תשב אנווש עד דכא, בטרכם עד שלא נברא⁽⁷⁹⁾ העולם, שמו של משיח מנין, שנ' יהי שמו לעולם לפני שמי ינון שמו, ינון עד שלא נברא⁽⁸⁰⁾ העולם, וכתייב⁽⁸¹⁾ אחר אום' אתה בית לחם אפרת⁽⁸²⁾, מוקדם עד שלא נברא העולם, מיד נתיעץ הב'ה⁽⁸³⁾ בתורה ששם תורה לבראות עולם⁽⁸⁴⁾, השיבה ואמרה לו רבעון כל⁽⁸⁵⁾ העולם⁽⁸⁶⁾ אם אין צבא למלך ואם אין⁽⁸⁷⁾ מלחנה למלך על מה הוא מוביל, אם אין עם לקלס למלך⁽⁸⁸⁾ אי וזה הוא כבודו של מלך, שמע הב'ה⁽⁸⁹⁾ ועכבר⁽⁹⁰⁾ עליון, ואמרה תורה כי נתיעץ הב'ה⁽⁹¹⁾ לבריאות⁽⁹²⁾ העולם, שנ' לי עצה ותשועה אני בינה לי גבורה, מכאן אמרו כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכות מלכות, מי אנו למדים⁽⁹³⁾ מלכות בית דוד, היה לו⁽⁹⁴⁾ יועצים, שנ' ויונתן דוד⁽⁹⁵⁾ דוד יועץ איש מבין וסoper הוא, ולמלכות בית דוד ה' לו יועצים על⁽⁹⁶⁾ שאר בני אדם על⁽⁹⁷⁾ כמה וכמה שהיא טוביה להם⁽⁹⁸⁾, ושומע לעצחה חכם, ואומר ותשועה ברוב יועץ, שמנה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן שמיים וארץ ואור יוצאיין לעולם, רוח פנת צפון שם החשך יצא⁽⁹⁹⁾ לעולם, רוח צפון⁽¹⁰⁰⁾ בראו

(13) בכ"י א' : שלא ברא.

(14) בכ"י א' : «עד שלא נברא», במקום : קדם שברא.

(15) בכ"י א' : «קדם בראית», במקום : עד שלא נברא.

(16) בכ"י א' : וכותב.

(17) בכ"י א' : אפרטה וגו'.

(18) בכ"י א' : העולם.

(19) בכ"י א' : העולמים.

(20) בכ"י א' : «ויאין», במקום : ואם אין.

(21) בכ"י א' : את המלך.

(22) בכ"י א' : וערוב.

(23) בכ"י א' : לבראות את.

(24) בכ"י א' : לומדים.

(25) בכ"י א' : היו לה.

(26) ט"ס במקום : בן.

(27) בכ"י א' : ליתא : שנ' ... על.

(28) בכ"י א' : [אחת].

(29) בכ"י א' : להן שנ'

הנורא¹⁰), מה הוא¹¹) כעין הקrhoה הנורא, כאבנים טובות ומרגליות, והוא מאיר על כל השמים, כנור שהוא מאיר על כל¹² הבית¹³), וככמש שהוא מאיר בגבורתו בצחרים¹⁴), שנו¹⁵ ונהורא עמה¹⁶ שרי, וככמו הנו¹⁷ צדיקים¹⁸ עתידים להAIR לעתיד לבוא¹⁹), שנו²⁰ והמשכילים יהירו כזהר הרקיע²¹), ואלוילו הואה²² הרקיע²¹), היה העולם נבעל מן המים, שלמעלה²³ ממנו מים ולמטה²³ ממנו מים, והוא המבדיל²⁴ בין מים למים, שנו²⁵) ויאמר אליהם יהי רקייע בתוך המים²⁶), והוא²⁷ מבديل בין מים עליונים²⁸ למים תחתונים²⁹), המלאכים שנבראו ביום השני³⁰ הוא ממטה נפתלי ואביו איש צור³¹ חורש נשחת וברא³² וימלא את החכמה ואת התבוננה ואת הדעת, ובשלשתן³³ עתיד להבנות, שנו³⁴ בחכמה יבנה בית וב התבוננה יתכוון ובעדעת חרדים³⁵ ימלאו³⁶ הון³⁷ יקר³⁸ ונעים³⁹, ושלשתן⁴⁰ עתיד הב"ה⁴¹ ליתן שלש⁴² מתנות טובות לישראל⁴³, שנו⁴⁴ ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'⁴⁵).

- (10) בכ"י א' : [גוג'] ; בכ"י ג' : [נטוי על ראשיהם מלמעלה].
 (11) בכ"י א' : מהוא ; בכ"י ג' : מהו.
 (12) בכ"י א' : כלל', מקום : על כל.
 (13) בכ"י ג' ליתה : על כל הבית.
 (14) בכ"י ג' : בעת צהרים.
 (15) בכ"י ג' : עמייה.
 (16) בכ"י ג' ליתה.
 (17) בכ"י איזוג' : הצדיקים.
 (18) בכ"י א' ליתה.
 (19) בכ"י ג' : [ומגדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד].
 (20) בכ"י ג' ליתה.
 (21) בכ"י ג' : [זהו].
 (22) בכ"י ב' : "של מעלה", והגהתי לפיו גי' כ"י ג'.
 (23) בכ"י א' : ושל למטה ; בכ"י ג' : שלמטה.
 (24) בכ"י א' וגו' : מבדייל.
 (25) בכ"י א' : [ניאyi מבדייל וכו' ועוז].
 (26) בכ"י א' : [גוג'].
 (27) בכ"י ג' : יהי.
 (28) בכ"י א' : התחתונים ; בכ"י ג' : העליונים.
 (29) בכ"י א' : העליונים ; בכ"י ג' : התחתונים.
 (30) בכ"י א' : שני.
 (31) בכ"י א' ליתה : שנו... רוחות.
 (32) בכ"י ג' ליתה : רוחות שני... נועשין. ואפשר שנשמרו בט"ס מן "נעשין" עד נועשין".
 (33) בכ"י א' : לאש ; בכ"י ג' : מאש.
 (34) בכ"י א' וגו' : [עושה מלאיכו רוחות].
 (35) בכ"י א' וגו' : ארבע.
 (36) בכ"י א' : משרתין ; בכ"י ג' : מלסין.
 (37) בכ"י א' : וממלסין ; בכ"י ג' ליתה.
 (38) בכ"י א' : הקב"ה.
 (39) בכ"י א' : מיכאל על ימינו ; בכ"י ג' : מיכאל מימינו.

ולא גמור, שאמי כל מי שהוא אלה יבא ויגמור את הפגה הזאת⁴⁶ שהוא אלה, ושם הוא מדור לモיקון ולזועות והרוחות והשדים והברקים והרעמים, ושם רעה יוצאה לעולם, שנו⁴⁷ מצפון תפוח הרעה על כל יושבי הארץ, בעשרה אמרות נברא העולם, ו בשלשה כללו, שנו⁴⁸ ה') בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו, ובשלשתן נעשה בהם⁴⁹ ק', שנו⁵⁰ בן אשה אלמנה מלאחים בתבונה וב התבוננה וב דעת, ובשלשתן נעשה בחמתה ובראה⁵¹ וימלא את רוחו רוחם בתבונה וב התבוננה ובעדעת, ובשלשתן נעשה בחמתה ובראה⁵² וימלא את החכמה ואת המטה נפתלי ואביו איש צור⁵³ חורש נשחת וברא⁵⁴ וימלא את החכמה ואת התבוננה ואת הדעת, ובשלשתן⁵⁵ עתיד להבנות, שנו⁵⁶ בחכמה יבנה בית וב התבוננה יתכוון ובעדעת חרדים⁵⁷ ימלאו⁵⁸ הון⁵⁹ יקר⁶⁰ ונעים⁶¹, ושלשתן⁶² עתיד הב"ה⁶³ ליתן שלש⁶⁴ מתנות טובות לישראל⁶⁵, שנו⁶⁶ ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'⁶⁷).

פרק רביעי⁶⁸

בשני בראש הבב"ה⁶⁹ את⁷⁰ הרקיע⁷¹ והמלאכים ואשו שלبشر ודם ואש⁷² של גיהנם, ולא שמים וארץ נבראו ביום הראשון⁷³, שנו⁷⁴ בראשית בראש אליהם את השמים ואת הארץ⁷⁵, ואיזה⁷⁶ רקייע שנברא ביום שני⁷⁷, ר' אליעזר אומי הרקיע שעל ראשי החיות ארבע, שנו⁷⁸ דמות על ראשי החיה רקייע כעין הקrhoה

- (53) בכ"י א' : שיאמר.
 (54) בכ"י א' : [שהנתה].
 (55) בכ"י א' : [הכל].
 (56) בכ"י א' : יי'.
 (57) בכ"י א' : נעשה משכן.
 (58) בכ"י א' : צרי.
 (59) בכ"י א' : [אלול].
 (60) בכ"י א' : חדרין.
 (61) בכ"י א' : ימיאון.
 (62) בכ"י א' : ו בשלשתן.
 (63) בכ"י א' : [שנו כי יי' נתן חכמה אין כתיב כאן אלא כי יי' יתן חכמה מפני דעת ו התבוננה ו שלשתן נתנו למלך המשיח].
 (64) בכ"י א' : "וכו", במקום : ויראת ה'.

- (1) בכ"י א' : ד'.
 (2) בכ"י א' : הקב"ה ; ובכ"י ג' ליתה.
 (3) בכ"י ג' ליתה.
 (4) בכ"י ג' : רקייע.
 (5) בכ"י א' : ואשו ; בכ"י ג' : ואשה.
 (6) בכ"י א' : ראשן.
 (7) בכ"י ג' ליתה : את השמים ואת הארץ.
 (8) בכ"י א' : ואיזה הוא.
 (9) בכ"י א' : השני.

הכרובים⁽⁶⁶⁾) פניו השור⁽⁶⁷⁾), וכשהוא מדבר פניו הצפון⁽⁶⁸⁾ מדבר מבין⁽⁶⁹⁾ שני הcredobim פניו הנשר⁽⁷⁰⁾, ולעומת האופנים וגלגלי מרכבה⁽⁷¹⁾, וכשהוא משקיף על הארץ מרכבותיו על האופנים, ומכול⁽⁷²⁾ עתקת⁽⁷³⁾ גלגלי⁽⁷⁴⁾ המרכבה ברקם וכסא⁽⁷⁵⁾ גבוה ותלי⁽⁷⁶⁾ למלחה באoir⁽⁷⁷⁾, ומראה כבודו כעין החשמל, ועטרת תגה⁽⁷⁸⁾ בראשו, וכתר שם המפוארש במצחו⁽⁷⁹⁾, החזו אש וחציו ברד, מימינו חיים ומשמלו מות⁽⁸⁰⁾, ובבט של אש⁽⁸¹⁾ ופרקת לפניו פרושה⁽⁸²⁾, ועיניו מושטות בכל הארץ, ושבעה מלכים⁽⁸³⁾ שנבראו תחלה משרותין לפניו לפנים מן הארץ, והדום רגליו באש וברד, ואש מתלקחת סביבות כסאו⁽⁸⁴⁾, וצדק ומשפט קבוע כסאו, ודמות כסאו כעןין⁽⁸⁵⁾ ספרו⁽⁸⁶⁾ של ארבע רגליים, וארבע חיות קדש⁽⁸⁷⁾ קבועות בו⁽⁸⁸⁾ על כל רגל ורגל⁽⁸⁹⁾, ארבע פנים וארבע כנפים לאחד⁽⁹⁰⁾ מהן, שני וארבעה פנים⁽⁹¹⁾ לאחת⁽⁹²⁾, והם⁽⁹³⁾ הם הכרובים, כשהוא מדבר פניו המורה⁽⁹⁴⁾ דבר מבין שני הכרובים פניו אדם, וכשהוא מדבר פניו הדром⁽⁹⁵⁾ מדבר מבין⁽⁹⁶⁾ שני

(66) בכ"י א' : כרובים.

(67) בכ"י א' : אריה [וכשהוא מדבר פניו מערב מדבר מבין שני הכרובים פניו שור] ; בכ"י ג' : [וכשהוא מדבר פניו דרום מדבר מבין שני הכרובים פניו אריה].

(68) בכ"י ג' : צפון.

(69) בכ"י א' : בין.

(70) בכ"י ג' : נשלה.

(71) בכ"י א' וגו' : המרכבה.

(72) בכ"י א' : ומוקם.

(73) בכ"י א' : עצקה.

(74) בכ"י ג' : ליתא.

(75) בכ"י ג' : בדבר.

(76) בכ"י ג' : DATA.

(77) בכ"י א' : ויעף ; בכ"י ג' : ויעף [וגו'] וצדק ומשפט מכון כסאו ודמות כסאו

כאבן ספיר של ארבע רגליים וארבע חיות הקודש קbowין בו על כל רגל ורגל ארבעה פנים וארבעה כנפים והדום רגליו באש וברד ואש מתלקחת סביבות כסאו]. ראה לעיל העורות 58, 61.

(78) בכ"י א' : וירא.

(79) בכ"י ג' : ליתא : וירא... מקום כבודו.

(80) בכ"י א' : [ביבראת] ; בכ"י ג' : [ביבראת].

(81) בכ"י א' : וברחת.

(82) בכ"י א' וגו' : ומויעת.

(83) בכ"י א' וגו' : [של].

(84) בכ"י ג' : מלפנוי.

(85) בכ"י ג' : וננה.

(86) בכ"י א' : [נגה] ; בכ"י ג' : [נגה].

(87) בכ"י א' וגו' : וונפיק.

(88) בכ"י א' : [ונגו'].

(89) בכ"י א' : גלייזר.

(90) בכ"י א' : שלא יאכלנו האש או אישן.

(91) בכ"י ג' : ליתא : וכנפי... מלאכים.

(92) בכ"י א' : ושנים ; בכ"י ג' : שני.

מחנה שנייה של שמאלו גבריאל⁽⁹³⁾, מחנה שלישית מלפניו אוריאל⁽⁹⁴⁾, מחנה רביעית של אחריו רפאל⁽⁹⁵⁾, ושבינו⁽⁹⁶⁾ במאצע, והוא יושב על כסא רם ונשא, וכסא⁽⁹⁷⁾ גבוה ותלי⁽⁹⁸⁾ למלחה באoir⁽⁹⁹⁾, ומראה כבודו כעין החשמל, ועטרת תגה⁽¹⁰⁰⁾ בראשו, וכתר שם המפוארש במצחו⁽¹⁰¹⁾, החזו אש וחציו ברד, מימינו חיים ומשמלו מות⁽¹⁰²⁾, ובבט של אש⁽¹⁰³⁾ ופרקת לפניו פרושה⁽¹⁰⁴⁾, ועיניו מושטות בכל הארץ, ושבעה מלכים⁽¹⁰⁵⁾ שנבראו תחלה משרותין לפניו לפנים מן הארץ, והדום רגליו באש וברד, ואש מתלקחת סביבות כסאו⁽¹⁰⁶⁾, וצדק ומשפט קבוע כסאו, ודמות כסאו כעןין⁽¹⁰⁷⁾ ספרו⁽¹⁰⁸⁾ של ארבע רגליים, וארבע חיות קדש⁽¹⁰⁹⁾ קבועות בו⁽¹¹⁰⁾ על כל רגל ורגל⁽¹¹¹⁾, ארבע פנים וארבע כנפים לאחד⁽¹¹²⁾ מהן, שני וארבעה פנים⁽¹¹³⁾ לאחת⁽¹¹⁴⁾, והם⁽¹¹⁵⁾ הם הכרובים, כשהוא מדבר פניו המורה⁽¹¹⁶⁾ דבר מבין שני הכרובים פניו אדם, וכשהוא מדבר פניו הדром⁽¹¹⁷⁾ מדבר מבין⁽¹¹⁸⁾ שני

(40) בכ"י א' וג' : גבריאל על שמאלו.

(41) בכ"י א' וג' : של אוריאל לפניו.

(42) בכ"י א' וג' : של רפאל מאחריו.

(43) בכ"י א' : [של הקב"ה] ; בכ"י ג' : [של הב"ה].

(44) בכ"י א' : וכסאו ; בכ"י ג' ליתא.

(45) בכ"י א' : ותלוול.

(46) בכ"י ג' ליתא : ותלוול למלחה באoir.

(47) בכ"י ג' ליתא.

(48) בכ"י ג' : על מצחן.

(49) מות חסר בכ"י ב' . והגהתה לפני גי בכ"י א' וג' .

(50) בכ"י א' וג' : [בידו].

(51) בכ"י א' וג' : פרוסה לפניו.

(52) בכ"י א' וג' : מלאכים.

(53) בכ"י א' : לכסאו.

(54) בכ"י א' : כעןין.

(55) בכ"י א' : ספר.

(56) בכ"י א' : הקודש.

(57) בכ"י ג' ליתא.

(58) בכ"י ג' ליתא : באש... ורגל. ואפשר שנשמט בט"ס מן "רגליו" עד "ורגל"

משום דמיון האותיות. וראה لكمן הערתה 77.

(59) בכ"י א' וג' : לאחת.

(60) בכ"י א' : וארבע כנפים.

(61) בכ"י א' : [מהם] ; ובכ"י ג' ליתא : מהן... לאחת. ואפשר שנשמט בט"ס מן

"לאחת" עד "לאחת". וראה لكمן הערתה 77.

(62) בכ"י א' : והן ; בכ"י ג' : המ.

(63) בכ"י א' וג' : מורת.

(64) בכ"י ג' : מערב.

(65) בכ"י א' : בין.

אחד מימינו ואחד משמאלו, שש כנפים שש כנפים⁽⁹³⁾ לכל אחד ואחד, בשתים מכים פניהם שלא יבטו פני השכינה⁽⁹⁴⁾ ובשתים מכים רגליים שלא יראו⁽⁹⁵⁾ לפני השכינה⁽⁹⁶⁾ לשכוח⁽⁹⁷⁾ עמידת רג'ל העגל⁽⁹⁸⁾, ובשתים מעופفين ומקלסין⁽⁹⁹⁾ ועריצין ומקדשין, זה עונה וזה קורא⁽¹⁰⁰⁾, וזה עונה ואומר⁽¹⁰¹⁾ קדוש קדוש קדושה ה'⁽¹⁰²⁾ צבאות⁽¹⁰³⁾ והחיה עמודות אצל כסא בכבודו ואינן יודעות מקום בכבודו⁽¹⁰⁴⁾, ועונות⁽¹⁰⁵⁾ ואמרות בכל מקום שכבודו שם ברוך בכבוד ה' ממוקמו, וישראל שלהם גוי אחד בארץ מיחדים שמו⁽¹⁰⁶⁾ הגדול⁽¹⁰⁷⁾ בכל יום ואומי⁽¹⁰⁸⁾ שמע ישראל ה'⁽¹⁰⁹⁾ אלהינו ה'⁽¹⁰⁹⁾ אחת והוא מшиб⁽¹¹⁰⁾ לעמו⁽¹¹¹⁾ ואומי⁽¹¹²⁾ אני ה'⁽¹¹³⁾ אלהיכם המצל אתכם מכל צרה⁽¹¹⁴⁾.

בשלישי הייתה כל הארץ בקעה, והוא המים מכים על פני הארץ, וכשיצא הדבר מפי הגבורה יקו המים, על מקצת⁽¹¹⁵⁾ הארץ הרום וגבועות⁽¹¹⁶⁾ וגתפו על פני כל הארץ⁽¹¹⁷⁾ عمקים עמוקים, ועלה תוכו⁽¹¹⁸⁾ של

(122) בכ"י ג' : ונתחפה.

(123) בכ"י א' : נתגאה.

(124) בכ"י א' : [אתה].

(125) בכ"י ג' : בהם.

(126) בכ"י א' : הקב"ה.

(127) בכ"י א' וגו' : וכבשא.

(128) בכ"י א' : [שנו מי מרד וגוי] וכבור עליהם].

(129) בכ"י א' : ולא.

(130) בכ"י ב' : גבול.

(131) בכ"י א' וגו' : [גדרה].

(132) בכ"י ג' : רואין.

(133) בכ"י א' : חווורים; בכ"י ג' : וחווורי.

(134) בכ"י ג' : [אם מפני לא תחלeo אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנו
ויתגעשו ולא יוכלו והם גלי ולא יערבו].

(135) בכ"י א' וגו' : וליתא.

(136) בכ"י א' וגו' : התהומות.

(137) בכ"י ג' : היא.

(138) בכ"י א' : [כן היא הארץ מרוקעת על פני המים].

(139) בכ"י א' : [וגור].

(140) בכ"י א' וגו' : לנון.

(141) בכ"י ג' : יווצא.

(142) בכ"י א' : עצי.

(143) בכ"י ב' : איןן.

(144) בכ"י א' וגו' : עושה.

(145) בכ"י א' וגו' : וליתא.

(146) בכ"י א' וגו' : שלוחן.

(147) בכ"י ג' : וליתא.

(148) בכ"י ג' : וליתא : עולין מן.

(93) בכ"י א' וגו' : שש כנפים.

(94) בכ"י א' : שכינה.

(95) בכ"י א' : ירא ; בכ"י ג' : יוכלו.

(96) בכ"י ג' : לפניו השכינה.

(97) בכ"י ג' : להשגית.

(98) בכ"י ג' : עגל.

(99) בכ"י ג' : ליתא.

(100) בכ"י א' : זה קורא ; בכ"י ג' : זה קורא וזה עונה.

(101) בכ"י א' : ואמרם ; בכ"י ג' : ואמרם.

(102) בכ"י א' : "י".

(103) בכ"י א' : מלא כל הארץ בכבודו.

(104) בכ"י א' ליתא : והחיה ... בכבודו.

(105) בכ"י ג' : ליתא.

(106) בכ"י ג' : [צמיין].

(107) בכ"י ג' : ליתא.

(108) בכ"י ג' : עונין ואמרם.

(109) בכ"י ג' : "י".

(110) בכ"י ג' : [וואומן].

(111) בכ"י א' : [ישראל].

(112) בכ"י ג' : ליתא.

(113) בכ"י א' וגו' : "י".

(114) בכ"י ג' : [פרק חמיש].

(115) בכ"י ג' : ליתא.

(116) בכ"י א' : עלן.

(117) בכ"י ג' : מקצת.

(118) בכ"י ג' : ובקעות.

(119) בכ"י א' : על כל פניה.

(120) בכ"י א' וגו' : ונשחת.

(121) בכ"י א' וגו' : תוכה.

אוצר⁽¹⁷⁹⁾ הטוב שבוגשים⁽¹⁸⁰⁾ וממטר על הארץ שהן מים זקרים ופרים⁽¹⁸¹⁾, ומייד הארץ מעוברת וצמחה⁽¹⁸²⁾ צמה⁽¹⁸³⁾ של ברכה, שנ' יפתח ה'⁽¹⁸⁴⁾ לך את אוצרך הטוב את השמים.

פרק חמישי⁽¹⁾

ברביעי חבר שני מאורות, ולא זה גדול מוה⁽²⁾, שווין בגובהן ובתארו ובאורן, שני' ויעש אלהים את שני המאורות⁽³⁾, נכנס תחרות ביגנה, וזה אומ' לוה אני גדול ממק', וזה אומ' לוה אני גדול ממק', מה עשה הב"ה⁽⁴⁾ ליתן שלום בינהם, הגדיל אחד והקטין الآخر, שנ' את המאור הנגדל לממשלה ביום⁽⁵⁾ ואת המאור הקטן לממשלה בלילה⁽⁶⁾, כל הכוכבים משרותם לשבעה כוכבים של שמות, אלה שמותן, חמה⁽⁷⁾, נוגה, ככב, לבנה, שבתאי⁽⁸⁾, צדק, מאדים, וסימן שמושן צגנ"ש חלים בלילות, חלים צגנ"ש ביום, כל"ש צמחיין⁽⁹⁾ בשעות של לילות⁽¹⁰⁾, חנוך שצ"ם בשעות של ימים, ביום ראשון ככב חמה⁽¹⁰⁾, ביום השני⁽¹¹⁾ צדק לבנה⁽¹²⁾, ביום השלישי⁽¹³⁾ נגה מאדים⁽¹⁴⁾ ביום הרביעי שבתאי⁽¹⁵⁾ ככב⁽¹⁵⁾ ביום החמישי חמה צדק⁽¹⁶⁾, ביום הששי לבנה נגה, ביום השביעי מאדים שבתאי⁽¹⁷⁾.

(179) בכ"י ג': אוצרו.

(180) בכ"י אי' וגו': שבשמי.

(181) בכ"י אי' ליתה "ופרים"; ובכ"י ג': ליתה: שהן... ופרים.

(182) בכ"י אי' וצמחה.

(183) בכ"י אי' ליתה; בכ"י ג': זרע.

(184) בכ"י ג': י"י.

(1) בכ"י אי': ה' ; ובכ"י ג': שמי. (והורויזן מעיר כאן: "מוזה הכתבי כתבתי בפדר"א דפוס ואראשא — ומושם זה לא הביא בפרקם הי' את התשובים מכ"ג).

(2) בכ"י אי': [ולא זה גדול מוה].

(3) בכ"י אי': [נוגה].

(4) בכ"י אי': הקב"ה.

(5) בכ"י אי': [נוגה].

(6) בכ"י אי' ליתה: ואות... בלילה.

(7) כן הוא בכ"י אי'. ובכ"י ב': חנת.

(8) בכ"י אי': שבתי.

(9) בכ"י אי' ליתה: חלים צגנ"ש... לילות. ואפשר שנשמט בט"ס מן "בלילות". עד "לילות".

(10) בכ"י אי': וחתמת.

(11) בכ"י אי': שני'.

(12) בכ"י אי': ולבנה.

(13) בכ"י אי': שלישי.

(14) בכ"י אי': ומאדים; ובכ"י ב': ככב.

(15) בכ"י אי': וכוכב.

(16) בכ"י אי': צדק וחותמה.

התהומות⁽¹⁴⁹⁾ להשקות את הבריות, ר' יהושע אומ' עשה⁽¹⁵⁰⁾ של ארץ⁽¹⁵¹⁾ ישראל⁽¹¹⁵⁾ מהלך שנים שניה, ותחום⁽¹⁵²⁾ אחר⁽¹⁵³⁾ שהוא⁽¹⁵⁴⁾ אצל גינון נובע מים⁽¹⁵⁵⁾, ומוציא מים⁽¹⁵⁶⁾ תענווג לבני אדם, ר' יהודה אומ' פעם אחת בכל חדש⁽¹⁵⁷⁾ סילתיות⁽¹⁵⁸⁾ עולין מן התהומות להשקות⁽¹⁵⁹⁾ פנוי כל הארץ⁽¹⁶⁰⁾, שנ' ואדי עללה⁽¹⁶¹⁾ מן הארץ והשקה פני האדמה, ר' יהודה אומר⁽¹⁶²⁾ העבים משמעין את קול⁽¹⁶³⁾ צנורותיהם לימים, והימים משמעין את קול צנורותיהם⁽¹⁶⁴⁾ לתהומות⁽¹⁶⁵⁾, ותחום אל תחום⁽¹⁶⁶⁾ קורא⁽¹⁶⁷⁾ ל科尔 צנוריך, והעבים שואבים⁽¹⁶⁸⁾ מים מן התהומות, שנ' בעלה נשאים⁽¹⁶⁹⁾, ובכל מקום⁽¹⁷⁰⁾ שיפקד⁽¹⁷¹⁾ להם המלך שם הן מגשימים, ומיד⁽¹⁷²⁾ הארץ מעוברת וצמחה⁽¹⁷³⁾ כאשר אלמנה שהיא מעוברת מונת⁽¹⁷⁴⁾, אבל כי רצח⁽¹⁷⁵⁾ הב"ה⁽¹⁷⁶⁾ לברך צמחה של ארץ⁽¹⁷⁷⁾ וליתן צדה⁽¹⁷⁸⁾ של בריות פותח

(149) בכ"י ג': והתהומות הם.

(150) בכ"י אי': עוביה; בכ"י ג': עביה.

(151) בכ"י אי': הארץ.

(152) בכ"י ג': תהום.

(153) בכ"י אי' וגו': אחד.

(154) בכ"י ג': שהיה.

(155) בכ"י ג': המים.

(156) בכ"י אי' וגו': המים.

(157) בכ"י אי' וגו': [וחדר].

(158) בכ"י אי': סילתיות; בכ"י ג': סילתיות.

(159) בכ"י אי': [את].

(160) בכ"י ג': ליתה: להשקות... הארץ.

(161) בכ"י אי': ואיד יעה וגו'.

(162) בכ"י אי' ליתה: מן הארץ... אומר; בכ"י ג': ליתה: והשקה... אומר.

(163) בכ"י ג': הקול.

(164) בכ"י ג': ליתה: לימים... צנורותיהם, ואפשר שנשמט בט"ס מן "צנורותיהם" עד "צנורותיהם".

(165) בכ"י אי': לתהום.

(166) בכ"י אי': "לתהום", במקומות: אל תהום.

(167) בכ"י אי': [לעלות ליתן מים לעובים שנ' תחום אל תחום קורא].

(168) בכ"י אי': שואלין.

(169) בכ"י אי': [נוגה]; בכ"י ג': [בקצה הארץ ברקם למטר עשה].

(170) בכ"י ג': יום.

(171) בכ"י אי': שיפקד; בכ"י ג': שיפקד.

(172) בכ"י ג': מיד.

(173) בכ"י ג': ושמחה.

(174) כן הוא בכ"י ג', ובכ"י ב': מזונות.

(175) בכ"י אי': כשריצ'; בכ"י ג': כשריצה.

(176) בכ"י אי': הקב"ה.

(177) בכ"י אי': הארץ.

(178) בכ"י אי': צידה; בכ"י ג': מזונות.

כ"ל, מחוזר השני נכנס בשעה³⁹) שלפניו בראש שעת זדק, מחוזר השלישי נכנס בראש שעת מאדים, מחוזר הרביעי נכנס בראש שעת חמה, מחוזר החמישי⁴⁰) נכנס בראש שעת גוגה, מחוזר הששי נכנס בראש שעת כוכב, מחוזר השביעי נכנס בראש שעת יונה, סוף שבעה שעות בסוף שבעה מחוזרות⁴¹) בסוף ל"ה ימים של מחוזר הגadol של שמנה ועשרים⁴²) שנה חזרות⁴³ חיליה⁴⁴) לתחלהليل רביעי, ולשעת שבתאי⁴⁵) בשעת⁴⁶) שנברא, ובשס"ו החמה עולה ויורדת, קפ"ג⁴⁷) עולה ברוח מורהית, וקפ"ג יורדת ברוח מערבית, כנגד שס"ו⁴⁸) ימות שנת החמה, ובשס"ו החלונות יוצאות ונכנס במוורתה, צ' בקרון דרום⁴⁹), צ"א בקרון צפוןית, וחلون אחד⁵⁰) באמצע ושם נוגה⁵¹), תקופת תשרי מתחילה מהлон נוגה והולך וסובב בקרון דרוםית, חلون אחד⁵²) עד שהוא מגיע לחلون בילגאת, תקופת טבת מתחילה מהلون בילגאת הולך וסובב וחזור לאחוריו חلون אחר חلون עד שמניע לחلون תעלומה שבו האיר יוצא, שני ותעלומה יוציא א/or, תקופת ניסן מתחילה תעלומה והולך וסובב בקרון צפוןית חلون אחר חلون עד שהוא מגיע לחلون נועמן, תקופת תומו מתחילה מהلون נועמן⁵³) והולך וסובב וחזור לאחוריו⁵⁴) חلون אחר חلون עד שהוא מגיע לחلون חדר שבו הרוח⁵⁵) סופה יוצאה, שנ' מן החדרatab⁵⁶) סופה וכו'⁵⁷), כאילו⁵⁸) שבמורחה היה יוצא וכונגן במערב הוא נכנס, והשבינה לעולם במערב, ונכנס ומשתוויה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ואומ' רボן⁵⁹) העולמים עשייתי ככל אשר צויתני, החלון

(39) בכ"י א': השעה.

(40) בכ"י א': חמשי.

(41) בכ"י א': ליתא.

(42) בכ"י א': ז' מחזרות.

(43) בכ"י א': עשרים ושמנה.

(44) בכ"י א': חור.

(45) בכ"י א': בשעה.

(46) בכ"י א': מאה ושמנים.

(47) בכ"י א': שלש מאות.

(48) בכ"י א': דרוםית.

(49) בכ"י א': אחר.

(50) בכ"י א': נוגה שמו.

(51) בכ"י א': אחר [חלון].

(52) בכ"י א': נעם.

(53) בכ"י א': לאחריו.

(54) בכ"י א': רות.

(55) בכ"י א': טובא.

(56) בכ"י א': גוג.

(57) בכ"י א': באלו.

(58) בכ"י א': [כל]

וכולן משרתים לשנים עשר מоловות שהם נגד שנים עשר חדשים⁶⁰), כל המоловות משרתים את ימות החמה, וימות חדש החמה שלשים יום ועשרים⁶¹) שעוטות מהכח, וכל מזל ומזל משרת⁶²) את יום⁶³) חדש החמה שני ימים ומהצתה, שני מоловות לחמה ימים, השר המתחליל בראש החדש החמה הוא השר המשלים בסוף החדש החמה, הפותח הוא הסוגר, מחוזר הגודל של החמה שמנה ועשרים שנה ויש בו שבעה מחזרורים כתנים יש בו⁶⁴ מד' ד' שנים, וכל קופה צ"א יום ושס"ה יום⁶⁵) ורביעי יום⁶⁶), התקופות⁶⁷) שנות החמה ד', וכל קופה צ"א ג' שנה ושבעה⁶⁸) שנות ומהצתה⁶⁹), ויש מהם צ"ב יום, ראשונה⁷⁰) של מחוזר א"ג, שנה שנייה כ"ב, שנה שלישית נא"ד⁷¹), רביעית⁷²) ר"ד⁷³), ארבעה ראשי תקופות לאربעה ראשי חדשים של ניסן נכנסת תחלת הלילה וחצי הלילה תחלת היום וחצי תקופת הראשי הראשון של ניסן⁷⁴), תקופה תשרי נכנסת בראש שעת בראש שבתאי, תקופה תמו בחציו שבתאי⁷⁵), תקופה תשרי נכנסת בראש שעת בראש שבדק, תקופה טבת בחציו של דדק⁷⁶), וכן כל שאר⁷⁷) התקופות בראשון של שעות ובחצין של שעות, מחוזר הראשון⁷⁸), ונכנס בראש שעת שבתאי⁷⁹ שצמחיין⁸⁰)

(17) בכ"י א': "مولות חדשיה השנה", במקום: חדשם.

(18) בכ"י א': ועשר.

(19) כן הוא בכ"י א', ובכ"י ב': ליתא: משרת.

(20) בכ"י א': יומי.

(21) בכ"י א': ליתא: "יש בו".

(22) בכ"י א': ליתא.

(23) בכ"י א': ימים.

(24) בכ"י א': היום.

(25) בכ"י א': ותקופת.

(26) בכ"י א': ושבע.

(27) בכ"י א': נראשי מחזרות של תקופה דב"ז הגיא, בין מחוזר למחוזר חמשה ימים ושעשרה, תקופות של מחוזר הקטן ארבע בכל שנה, יש מהם צ"א יום ווי' שעוטות ומהצתה].

(28) בכ"י א': שנה ראשונה.

(29) בכ"י א': גאי'.

(30) בכ"י א': שנה רביעית.

(31) בכ"י א': ד"ד.

(32) בכ"י א': ליתא: נכנסת ... ניסן. ואפשר שנשפט בט"ס מן "ניסן" עד "ניסן", או מן "נכונס" עד "נכונת".

(33) בכ"י א': בחציו של שבתאי.

(34) בכ"י א': בחציו מזרק.

(35) בכ"י א': וכן שאר כל.

(36) בכ"י א': ראשון.

(37) בכ"י א': שבתאי.

(38) בכ"י א': ש"צ מח"ן.

וניו של ברד לא היה העולם יכול לעמוד מפני הקור, שנ' לפני קרתנו מי עומד, זו כל⁽¹⁾ אלה⁽²⁾ קצוט דרכיו של חמה.

פרק שני⁽³⁾

רבן יוחנן בן זכאי ורבנן גמליאל ור' ישמעאל ור' אלעזר⁽⁴⁾ בן ערד ור' אליעזר בן הורקנוס ור' עקיבא היו דורשין על מולד הלבנה, וכולם⁽⁵⁾ אמרו דבר אחד, אמר הבה⁽⁶⁾ נבראו⁽⁷⁾ שמים למכון כסא כבודו⁽⁸⁾, שנ' בדבר ה'⁽⁹⁾ שמים נעשה, אבל בזבבא⁽¹⁰⁾ יגיעה הרבה יגע, מה עשה הבה⁽¹¹⁾, נפה באפיו נשמת רוח חיים⁽¹²⁾ ונבראו כל צבא השמים, שנ' וברוח פיו כל צבאם, כל הכבבים והמולות⁽¹³⁾ נבראו בתחלתليل⁽¹⁴⁾ רבעיע, ולא קדם זה לזה אלא ב'⁽¹⁵⁾ יdotות שעתה, לפיכך כל מעשה החמה במתינות, וכל מעשה הלבנה בזריזות, כל מה שחמה מהלכת ייג' יומ וחומוש⁽¹⁶⁾, כל ימות השנה⁽¹⁷⁾ הלבנה מהלכת כ'יח⁽¹⁸⁾ ימים⁽¹⁹⁾, כל הימים משרותם לראש מולד לבנה⁽²⁰⁾ ולאחריהן⁽²¹⁾ למפרע תחלתו⁽²²⁾ ליל רבעיע⁽²³⁾, ראש מולד לבנה בשעת שבתאי⁽²⁴⁾, וסימן שנ' צ'כם' כמלה'ח⁽²⁵⁾, ולאחר שלוש שנים של מחוזר הקטן יום של אחריו⁽²⁶⁾ תחלת ליל שלישי ראש מולד

(78) בכ"י א': אלון.

(1) בכ"י א': פרק י' ; בכ"י ד': שביעי.

(2) בכ"י א': ור' אליעזר.

(3) בכ"י א': ור' ליתא.

(4) בכ"י א': ור' הבק"ה.

(5) בכ"י א': ור' : וגבראו.

(6) בכ"י א': ליתא ; ובכ"י ד': כבוד מלכותו.

(7) בכ"י א': ימי.

(8) בכ"י א': ור' : [השמי].

(9) בכ"י א': רוח נשמת חיים ; בכ"י ד': ברוח נשמת פין.

(10) בכ"י ד': [ושני המאורות].

(11) בכ"י ד': ליל.

(12) בכ"י א': ושתי.

(13) בכ"י א': [יום].

(14) בכ"י א': ליתא : כל ימות השנה.

(15) בכ"י א': במת'.

(16) בכ"י ד': לשנים עשר יום והלבנה מהלכת כל ימות השנה הלבנה מהלכת לשושים יומ', במקום : ייג' יום... ימים.

(17) בכ"י א': הלבנה.

(18) בכ"י א': לאחריהם ; בכ"י ד': לאחריהם.

(19) בכ"י ד': לתחלה.

(20) בכ"י ד': [ושמן שנ' צ'כם' כמלה'ח].

(21) בכ"י א': שבתי.

(22) בכ"י ד': ליתא : וסימן שנ' צ'כם' כמלה'ח.

(23) בכ"י א': של אחריו.

שבאמצע הרקיע שמו מורים, ואינו יוצא ונכנס בו אלא⁽²⁷⁾ פעם אחת של מחוזר גדול⁽²⁸⁾ שבו יצא ביום שנברא בלילה במערב החמה, בתקופת תשרי ובתקופת טבת סובב בקרון דרוםית ובימי אוקיאנוס בין קצוות השמים לקצוות⁽²⁹⁾ הארץ שhalbileה גדולה והדרך גדולה עד שהוא מגיע לחלון שבמורחה שהוא רוצה לצאת בו כולל⁽³⁰⁾ במערב החמה, בתקופת תשרי⁽³¹⁾ ניסן ותמוז סובב בקרון צפונית⁽³²⁾ ובימי מימי אוקיאנוס בין לקצוות⁽³³⁾ השמים לקצוות⁽³⁴⁾ הארץ, שהhalbileה קצורה⁽³⁵⁾ והדרך קצר⁽³⁶⁾ עד⁽³⁷⁾ שהוא מגיע לחלון שבמורחה לחלון שהוא רוצה לצאת בו, שנ' הולך אל דרום וסובב אל צפון, הולך אל דרום בתקופת תשרי ובתקופת טבת, וסובב אל צפון בתקופת ניסן ובתקופת תמוז, סובב ששה חדשים בקרון דרוםית⁽³⁸⁾, ששה חדשים בקרון צפונית, ועל חרבתו⁽³⁹⁾ לחלון שבמורחה שב הרוח החמה, שלוש אותיות של השם כתוב על לבו, והמלכים מנהיגין⁽⁴⁰⁾ אותו, אלו⁽⁴¹⁾ שמנגנים אותן אין מנהיגין⁽⁴²⁾ אותו רוכב ר'לה, ואלו שמנגנים⁽⁴³⁾ אותו בלילה אין מנהיגין⁽⁴⁴⁾ אותו ביום, והחמה קרנותיו במודכבה⁽⁴⁵⁾ וועלה מעוטר כחתן, שנ' והוא כחן יוצא מחופתו⁽⁴⁶⁾, החמה קרנותיו ולויו המבירות למטה של אש, וקרנותיו ופנוי המבירות למיטה של ברד, ואילולי הברד שהוא מכבה שלhbותיו של אש היה⁽⁴⁷⁾ העולם נבער באור⁽⁴⁸⁾, שנ' ואין נסתן מחמתו, ובחורף הופך את פניו של מטה למטה, ואילולי האש שהוא מחם

(59) כן הוא בכ"י א'. ובכ"י ב': ליתא : אלא.

(60) בכ"י א': הגדל.

(61) בכ"י א': לקצוות.

(62) בכ"י א': יכול.

(63) בכ"י א': הצפונית.

(64) בכ"י א': קצotta.

(65) בכ"י א': לקצורה.

(66) בכ"י א': קדרה.

(67) בכ"י א': קדר.

(68) כן הוא בכ"י א'. ובכ"י ב': על.

(69) בכ"י א': [נסובב].

(70) בכ"י א': סביבותיו.

(71) בכ"י א': מנהיגים.

(72) כן הוא בכ"י א'. ובכ"י ב': את.

(73) בכ"י א': מנהיגין.

(74) בכ"י א': שמנגנים.

(75) בכ"י א': המרכבה.

(76) בכ"י א': מחופתו [ישיש בגבור לרוץ אורח].

(77) בכ"י א': באש.

בקור, בין ראש מולד⁴⁴) לראש⁴⁵) הבאה ארבעה ימים שמנה⁴⁶) שעות ותתעו"ו חלקיים⁴⁷), מחוזר⁴⁸) קטן⁴⁹) למחוזר הקטן⁵⁰) שלשה⁵¹) עשר יום ושני אלפיות ותרי"ט חלקיים, בזמן שהחמה⁵²) מהלכת בקרן דרוםית⁵³) הלבנה מהלכת בקרן צפונית⁵⁴), ובזמן שהחמה מהלכת בקרן צפונית הלבנה מהלכת בקרן דרוםית⁵⁵), וכל השעות משרותם בראש מולד לבנה לאחריהם למפרע שליך נחמן⁵⁶), בשעה⁵⁷ ראשונה תחולתليل רביעי ראש מולד לבנה בשעת שבתאי⁵⁸), ובשעה בשעה⁵⁹ שנייה⁶⁰) ראש מולד לבנה בשעת לבנה, ובשנה השלישי בשעה⁶¹) של אחריה חדש⁶²) הלבנה⁶³) שני ימים ושמנה⁶⁴) שעotta שלוש מילוטות ימיים, ובשנה גוגה, ובשנה החמישית בשעה של אחריה ראש מולד לבנה⁶⁵) בשעת חמיה, ובשנה הששית⁶⁶) ראש מולד לבנה⁶⁷) בשעת מדרדים, ובשנה השביעית בשעה של אחריה⁶⁸) ראש מולד לבנה בשעת צדק, בשעה של אחריה ושנה הששית וחתימת⁶⁹) כהשביעית⁷⁰), וכן עד שלשה פעמים השעות הללו משרותם⁷¹) לראש מולד לבנה לאחריה⁷²) עד אחד ועשרים⁷³) שנה של מחוזר, כל המולות

(48) בכ"י א' : [לבנה].
 (49) בכ"י א' ליתא.
 (50) בכ"י א' ודו' : ומשנתו.
 (51) בכ"י ד' ליתא : ותתעו"ו חלקיים.
 (52) בכ"י ד' : מחוזר.
 (53) בכ"י א' ודו' : הקטן.
 (54) בכ"י ד' : הגודל.
 (55) مكان עד המאמר لكمן, אין הלבנה חסורה מן הרקיע, חסר בכ"י ד'. ראה גםמו עשרה.
 (56) בכ"י א' : שחמה.
 (57) בכ"י א' : צפונית.
 (58) בכ"י א' : דרוםית.
 (59) בכ"י א' ליתא : ובזמן... דרוםית.
 (60) בכ"י א' ליתא : שליך נחמן⁵⁶.
 (61) בכ"י א' : לפיה שבונה.
 (62) בכ"י א' : שנייה.
 (63) בכ"י א' : בשנה.
 (64) בכ"י א' : [חמה].
 (65) בכ"י א' : הרביעית.
 (66) בכ"י א' : הלבנה.
 (67) בכ"י א' : השביעית.
 (68) בכ"י א' : שלאתיריה.
 (69) בכ"י א' : וחתימי.
 (70) בכ"י א' : כבשבעית.
 (71) בכ"י א' : משרותם.
 (72) בכ"י א' : עד לאחריהם.
 (73) בכ"י א' : עשרים וחתת.

לבנה בשעת גoga, ולאחר שלוש שנים של מחוזר הקטן יום של אחריו⁷⁴ תחולת⁷⁵ليل שבת⁷⁶ ראש מולד לבנה בשעת מאדים⁷⁷), ולאחר שלוש שנים של מחוזר הקטן יום של אחריו⁷⁸ תחולתليل שניי⁷⁹ ראש מולד של⁸⁰ לבנה בשעת לבנה⁸¹), ולאחר שלוש שנים של מחוזר קטן⁸² יום של אחריו⁸³ תחולתليل חמישית⁸⁴ ראש מולד לבנה בשעת שבתאי⁸⁵ שעotta שנברא⁸⁶), מחוזר הגadol של לבנה כ"א⁸⁷ שנה, זו מחוזרים קטנים יש בו מג' ג' שנים, וחשובו⁸⁸ ימות חדש לבנה כ"ט ימים וחצי ובי'⁸⁹ יDOT שעotta ועיג חלקיים⁹⁰, וכל⁹¹ מול מושרת את ימות חדש⁹² הלבנה⁹³ שני ימים ושמנה⁹⁴ שעotta שלוש מילוטות ימיים, והר מתיחיל בראש חדש לבנה הוא השם המשלים בסוף חדש לבנה, הלבנה⁹⁵ מתחדשת בכל מולד אחת בלילה אחת⁹⁶ ביום, וזה האות שליהם וייה ערב וכי

(24) בכ"י א' ודו' : שלאחריו.

(25) בכ"י ד' : לתחלה.

(26) בכ"י א' : ראשון.

(27) בכ"י ד' : צדק.

(28) בכ"י א' ודו' : שלאחריו.

(29) בכ"י א' : חמישין.

(30) בכ"י א' ליתא.

(31) בכ"י א' : חמיה.

(32) בכ"י א' : ג' שנה.

(33) בכ"י א' : הקטן.

(34) בכ"י א' : רביעי [חווזר].

(35) בכ"י א' : [שבת].

(36) בכ"י ד', במקום "תחולתليل שניי... שנברא", הנוסח : "להחולתليل אחד בשבוע מולד לבנה בשעת חמיה לאחר שחל שלוש שנים של מ... קטן יום של אחריו להחולתليل שעotta ראש מולד... עת מדרדים ולאחר שחל שלוש שנים של מחוזר... יום של אחריו להחולתليل שניי ראש מלוד... עת לבנה... עת לבנה ולאחר שחל שלוש שנים של מחוזר הקטן יום של... להחולתليل רביעי לשעת שבתאי שעotta". יש להגיה את המאמרים בכ"י ב' לפני הסימן שנ"ץ כמל'ת.

(37) בכ"י א' ודו' : עשרים וחתת.

(38) בכ"י ד' : לכל מחוזר חשבון.

(39) בכ"י א' ודו' : עשרים ותשעה ימים ומaza ושתאי.

(40) בכ"י ד' ליתא : ועיג חלקיים.

(41) בכ"י ד' : כל.

(42) בכ"י א' : החודש.

(43) בכ"י א' : מהלבנה ; בכ"י ד' : לבנה.

(44) בכ"י ד' : ...ע.

(45) בכ"י ד' : שלשה.

(46) בכ"י ד' : [הוא הפותח והוא הסוגר].

(47) בכ"י א' : ואחת ; בכ"י ד' : ואחד.

halbנה עד שמנה שעות גדולים, שהם שני⁹⁴ שעות בכל שעה ושעה⁹⁵, בין ראש⁹⁶ מולד⁹⁷ לבנה בין סוף⁹⁸ מולד⁹⁹ לבנה, וחשבון¹⁰⁰ ימות שנתhalbנה שני¹⁰¹ ימים ושליש يوم¹⁰⁰ ותתעוזו חלקים¹⁰¹, וכל¹⁰² השעות של חדש לבנה תשח¹⁰³ שעות ושני¹⁰³ יdot שעה, וכל השעות¹⁰⁴ של שנה¹⁰⁵ שמנה¹⁰⁶ אלףים תשעות ותשני¹⁰⁷ יdot שעה, וככל שעה משרות למולדhalbנה ולתולדות תקיד¹⁰⁸ שעות ותתעוזו חלקים¹⁰⁷, וככל¹⁰² המولات משרות למולדhalbנה ולתולדות בני אדם, ועליהם העולם עומד, וכל מי שהוא חכם ומבין¹⁰⁸ הוא מבין מולד לבנה ותולדות¹⁰⁹ בני אדם, ועליהם הכתוב¹⁰⁹ אומר והוא לאותות¹¹⁰, אותות אלו¹¹² השעות הללו, לא ימושו משרות ללחמה ביום וhalbנה בלילה, בשלשה מהירות של חמה ובארבעה¹¹³ מהירות של לבנה פ"ד שנה שהיא¹¹⁴ שעה אחת¹¹⁴ של הביה¹¹⁵, באים החמה והלבנה שווים בתקלת¹¹⁶ليل רביעי ובשעת שבתאי¹¹⁷ ניסן, החמה מהלך לפניו בתקופותיו, וטלת מתיחיל מלפניו¹¹⁸ ביום, וכל המولات משרותין אחוריו כדרכו¹¹⁹ וhalbנה מהלכת מאחריה¹¹⁹, וטלת מתיחיל לפניו לשרת¹¹⁹ בלילה, וכל המولات משרותין אחוריו כדרכו, עד שנת מחזר הקטן, עד שנות העבר בא העבר דוחה לראש¹¹⁴ מולד לבנה¹¹⁵, ועומד בראש חדש שבת, וכן¹¹⁶ י"ב עברים, החמה וhalbנה¹¹⁷ שווים בתקלת ליל רביעי ובשעת שבתאי¹¹⁸ בשעת¹¹⁸ שנבראו, אין בין מולד אללא שלשים יום¹¹⁹ ושש שעות וב' יdot שעה וע"ג חלקים, אין halבנה חסורה מן הרקיע¹¹⁹ אלא כהריפת¹¹⁹ עין אפילו יש בה¹¹⁹ כמלוא החוט¹²⁰ סובבת במזרח ובמערב, אין כה בעין לראות¹¹⁹

- (94) בכ"י אי : שמן שתים.
- (95) בכ"י ד' : ליתא : גולדים ... ושעה.
- (96) בכ"י ד' : מולד.
- (97) בכ"י אי : ובין סוף ; בכ"י ד' : בין בסוף.
- (98) בכ"י ד' ליתא.
- (99) בכ"י ד' : חשבון.
- (100) בכ"י אי : הימם.
- (101) בכ"י אי ודו' ליתא : ותתעוזו חלקים.
- (102) בכ"י ד' : כל.
- (103) בכ"י אי ודו' : ושתן.
- (104) בכ"י ד' : כל שעות.
- (105) בכ"י אי ודו' : שנות halבנה.
- (106) בכ"י אי : שמונת.
- (107) בכ"י אי ודו' ליתא : ותתעוזו חלקים.
- (108) בכ"י ד' : מהם.
- (109) בכ"י ד' : ולתולדות.
- (110) בכ"י ד' : הו.
- (111) בכ"י ד' : [גולם] ולימים ושנים.
- (112) בכ"י אי ודו' ליתא.
- (113) בכ"י אי ; וארבעה ; בכ"י ד' : בארכע.
- (114) בכ"י אי : [מיומו].
- (115) בכ"י אי : הקב"ה.
- (116) בכ"י ד' : ושבים לתקלת.
- (117) בכ"י אי ודו' : שבתי.
- (118) בכ"י אי : ושבעת ; בכ"י ד' : בשעת.
- (119) בכ"י ד' : halבנה.

משרתים halבנה בלילה מרבע פנות העולם, שלשה בצפון ושלשה בדרום ושלשה במזרח ושלשה במערב, וכל השעות משרות halבנה בלילה מרבע פנות העולם, שנים¹²¹ בדרום¹²² ושנים¹²³ בצפון¹²⁴ ובשנים¹²⁵ במזרח¹²⁶ ובשנים¹²⁷ במערב, ובשעת שהוא מתיחיל לשרת בדרום גומר במערב, וכן לכל סביבותיו, כל מאורי או רוקען נתונה בדרום חזן מן העולם¹²⁸ שהיה נתונה בצפון, והמייקין המהלים בקרקע, והמלאים שנפלו למקום קדושתן מן השם עלין לשמע דבר אחד מאחרוי הפגוד ומתרפין בשבט של ראש וחזרין למקוםן, עשרה ימים וכ"א שעת ור"ד חלקים יתרים ימות¹²⁹ halבנה, והעbor נכנס להשות ימות שנת החמה עם ימות שנת¹²⁹ halבנה, והחמה halבנה מתיחילן¹³⁰ מראש חדש ניסן, החמה מהלך לפניו בתקופותיו, וטלת מתיחיל מלפניו¹³¹, וטלת מתיחיל לפניו לשרת¹³¹ halבנה, וכל המولات משרותין אחוריו כדרכו¹³² וhalbנה מהלכת מאחריה¹³², עד שנות העבר בא העבר דוחה לראש¹³⁴ מולד לבנה¹³⁵, ועומד בראש חדש שבת, וכן¹³⁶ י"ב עברים, החמה וhalbנה¹³⁷ שווים בתקלת ליל רביעי ובשעת שבתאי¹³⁸ בשעת¹³⁸ שנבראו, אין בין מולד אללא שלשים יום¹³⁹ ושש שעות וב' יdot שעה וע"ג חלקים, אין halבנה חסורה מן הרקיע¹³⁹ אלא כהריפת¹³⁹ עין אפילו יש בה¹³⁹ כמלוא החוט¹⁴⁰ סובבת במזרח ובמערב, אין כה בעין לראות¹³⁹

- (74) בכ"י אי : שתים.
- (75) בכ"י אי : בדורון.
- (76) בכ"י אי : ושתנים.
- (77) בכ"י אי : העגולה.
- (78) בכ"י אי : [שנתן].
- (79) בכ"י אי : שנות.
- (80) בכ"י אי : התחלין.
- (81) בכ"י אי : לשרת לפניו.
- (82) בכ"י אי : כדרון.
- (83) בכ"י אי : לאחריה.
- (84) בכ"י אי : לרא ; ובכ"י ב' : לד"א.
- (85) בכ"י אי : halבנה.
- (86) בכ"י אי : [ען].
- (87) בכ"י אי : halבנה והחמה.
- (88) בכ"י אי : בשעת.
- (89) ע"ב חסר בכ"י ד'. ראה לעיל העלה 55.
- (90) בכ"י אי : כהרכ.
- (91) בכ"י אי : אפילו ישבה ; בכ"י ד' : אפילו בה.
- (92) בכ"י אי : כמלוא חוט השערה.
- (93) בכ"י ד' : [את].

וכן עד סוף החדש עד שהוא מתכסה¹⁴⁶ כליה, ומגין¹⁴⁷ שהוא נתון בו בין¹⁴⁸) שני עננים, שנ' בשומי ענן לבשו וערפל חתולתו¹⁴⁹), ומגין¹⁵⁰) שהוא מתכסה כלו¹⁵¹), שנ' תקעו בחודש שופר בכסא ליום הגנו¹⁵²), בכסא ביום שמתכסה¹⁵³ כלו תקעו¹⁵⁴) בחודש שופר.

פרק שביעי¹)

בשנה² ועשרים³ באלו³ נבראו חמה ולבנה, ומגין⁵ שנים וחמשים⁶) ימים ולילות וקצים⁷ ותקופות ומחוזות⁸ ועוברם היו לפני הב"ה⁹, והיה מעבר את השנה ואח"כ מסרם לאדם הראשון בגן עדן, שנ' זה ספר תולדות אדם, מגין עולין¹⁰ בו¹¹) תולדות בני אדם, וחוה¹²) מסר לחנוך ונכנס תוך¹³ העבר הוא מדה אחת, בלילה¹³⁵ השנית מדה שניה¹³⁶), וכן עד חציו של חדש¹³⁷ שהוא מתגלה כלו¹³⁸), ומהציו של חדש אותו¹³⁹ שני עננים הופכים את פניהם ברוח מערבית¹⁴⁰ פונה¹⁴¹ לבנה שהוא יוצא בו מתחלה¹⁴²), מתחילה ונכנס ומתכסה בו¹⁴³ שנייהם, בלילה הראשון מדה אחת, בשנית¹⁴⁴ מדה שנית¹⁴⁵).

(146) בכ"י ד': עד שמתכסה.

(147) בכ"י ד': מגין.

(148) בכ"י א': שהוא נתון בין ; בכ"י ד': שהוא מבין.

(149) בכ"י א': [גוג].

(150) בכ"י א'; ומגין ; בכ"י ד': מגין.

(151) בכ"י א': ליתה.

(152) בכ"י א': ודו : חגינו.

(153) בכ"י ד': "אייה יום טוב שהוא מתכסה", במקום : בכסא ביום שמתכסה.

(154) בכ"י ד': בתקעו.

(1) בכ"י א': ז' ; בכ"י ג': ודו : שמיינ.

(2) על הגלון : [כ"י ד'] חסר עד פרק י'.

(3) בכ"י א': בעשרים ושמנה ; בכ"י ג': בעשרים ושמונה ; בכ"י ד': בעשרים ...

(4) בכ"י ב': ואלו, והגתה לפני גי כ"י א' וג'.

(5) בכ"י א': ומגין ; בכ"י ג': ומגין [שהם].

(6) בכ"י ג': חדשם.

(7) בכ"י א' וג': וקיצים.

(8) בכ"י א': ומחזוריים.

(9) בכ"י א': הקב"ה.

(10) בכ"י א' וג': עולם.

(11) בכ"י א': ליתה ; ובכ"י ג': לכל.

(12) בכ"י א' וג': ואדם.

(13) בכ"י ג': בסוד.

(14) בכ"י א' וג': [ויתהלך חנוך את האלים, ויתהלך חנוך בדרך מגין עולם שמסר אליהם לאדם, וחנוך מסר לחת ונכנס בסוד העבר ויעבר את השנה שני]. ובכ"י ב': נשפט זה בט"ס מן "שנין" עד "שנין".

(15) בכ"י א': [וכו] ; בכ"י ג': [וקור וחותם וקץ ותרף ויום ולילה לא ישבתו].

(16) בכ"י א': וזה.

ששים²⁰) עבר בתוכה ומכהה את אورو²¹), ר' נהורי אומ' גוירת מלך הוא²²) כשיישרל חוטאין ואיבן מעברין את השנה כראוי הב"ה²³) עושה ברחמייו ומכהה את החמה ושולח רוגזו²⁴) על אומות העולם, שנ' כה אמר ה' אל דרך הגוים לא²⁵) תלמידו ומאותות השמים אל תחתו²⁶), כשם שאין אויר הלבנה מושל באור החמה²⁷), ולא אויר החמה מושל באור הלבנה בלילה, כד אינון²⁸) מושלים, לא מנין הלבנה ביום ולא מגין החמה בלילה, ולא ישיגו גבול רעהו, מדור הלבנה בין ענן לערפל עשויות שני²⁹) קערות כפויות³⁰) זו על³¹ זו, וכשהיה מולד לבנה³²) אלו שני עננים הופכים ברוח מורה³³), והוא יוצא מבין שנייהם כמו שפוד³⁴), בלילה הרראשון מדה אחת, בלילה¹³⁵ השנית מדה שניה¹³⁶), וכן עד חציו של חדש¹³⁷ שהוא מתגלה כלו¹³⁸), ומהציו של חדש אותו¹³⁹ שני עננים הופכים את פניהם ברוח מערבית¹⁴⁰ פונה¹⁴¹ לבנה שהוא יוצא בו מתחלה¹⁴²), מתחילה ונכנס ומתכסה בו¹⁴³ שנייהם, בלילה הראשון מדה אחת, בשנית¹⁴⁴ מדה שנית¹⁴⁵).

(120) בכ"י ב': שםום, והגתה לפני גי כ"י א' וד'.

(121) בכ"י א': [ובשעה שלשלבת חמה מגעת ללבנה במלות אובייטים עבר בתוכה ומכהה את אורה] ; בכ"י ד': [בשעה שלשלבת חמה מגעת ללבנה בל... מלות ארבעים עבר בתוכו ומכהה את אורה], ואפשר שכ"י ב': נשפט בט"ס מן "אورو" עד "אورو".

(122) בכ"י א': היא.

(123) בכ"י א' ודו : הקב"ה.

(124) בכ"י א': ושורף רוגזו.

(125) בכ"י א': ליתה : אל... לא. ובכ"י ד': "אל", במקום : לא.

(126) בכ"י א': [גוג] ; בכ"י ד': [בי' יחתו הגוים מהמה].

(127) בכ"י א': [בימים].

(128) בכ"י ד': כך איןן.

(129) בכ"י א': עשויות כמין שתי ; בכ"י ד': עשוין כמו שתי.

(130) בכ"י א': כסויות.

(131) בכ"י א': [גב].

(132) בכ"י א': וכשהיה מולד הלבנה ; בכ"י ד': והוא בז' שניהן שנולד לבנה.

(133) בכ"י ד': הופcin את פניה לרוח מערבית.

(134) בכ"י ד': "שפער". והשווה מס' סופרים, פרק י', סימן א' ב', הוציא מ. היגעה, ושינוי הנוסחים והעורות היגער שם.

(135) בכ"י א': בלילה.

(136) בכ"י ד': שני.

(137) בכ"י א': [עד].

(138) בכ"י א': כלו.

(139) בכ"י ד': ליתה : שהוא... אותו.

(140) בכ"י ד': מורה.

(141) בכ"י א': פנת ; בכ"י ד': פינת.

(142) בכ"י ד': "שיצא מעולה", במקום : שהוא... מתחלה.

(143) בכ"י ד': בין.

(144) בכ"י א': בלילה השני ; בכ"י ד': בלילה השני.

(145) בכ"י א': השנית.

העברים מישראל⁴²) במצרים, שנ' ימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, וכansom שנותמעטו העברים מישראל בארץ מצרים⁴³, כך⁴⁴ הם עתידיים לחתמעט⁴⁵) פסוף מלכות רבייעת⁴⁶), שנ' ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, פתו לאמר אמרו להם⁴⁷ עד עכשו היה לי⁴⁸ סוד העברות, מכאן ואילך שלthon⁴⁹) הוא, עבר לארץ⁵⁰ את השנה⁵¹ בארץ⁵² גלו ללבב והיו מעברים את השנה על ידי הנשאר בארץ... שגלו כלם ולא נשאר אחד מהם בארץ, היו⁵³ מעברים את השנה בבל, עליה עוזרא וכל הקהל עמו, ובקש יחזקאל לעבר את השנה בחוץ הארץ, אמר⁵⁴ לו הב"ה⁵⁵ יחזקאל אין לך רשות לעבר את השנה בחוץ לארץ, הרי ישראל אחיך⁵⁶ יעברו את השנה בארץ⁵⁷, מכאן אמרו⁵⁸ צדיקים וחכמים בחוץ לארץ רועה⁵⁹ צאן ובקר⁶⁰ בארץ⁶¹, אפי⁶² נבאים בחוץ לארץ והודיעות שהן⁶³ בארץ⁶⁴, שנ' בן אדם⁶⁵ בית ישראל יושבים על אדמתם, שליהם היא לעבר את השנה, על שלשה דברים⁶⁶ מעברים את השנה על האלנות

(42) בכ"י ג': לישראלי.

(43) בכ"י ג': ליתא: שנ'... מצרים.

(44) בכ"י ג': ברכ.

(45) בכ"י א': ליתא.

(46) בכ"י א': [עד שיבא אליו] ויל, וכשם שנגלה הקב"ה על משה ועל אהרן במצרים.

כך הוא עתיד להעלות עליהם בסוף מלכות רבייעת).

(47) בכ"י א': אליהם.

(48) בכ"י א' וג': אצלי היה.

(49) בכ"י א' וג': שלכם.

(50) בכ"י ג': [בר].

(51) בכ"י א' וג': [וכך היה ישראל גותגן לעבר את השנה].

(52) בכ"י ג': ליתא.

(53) בכ"י א': והוו.

(54) בכ"י א' וג': בבל.

(55) בכ"י א': הקב"ה.

(56) בכ"י ג': [באין].

(57) בכ"י א' וג': ליתא.

(58) בכ"י א' וג': [אפיק].

(59) בכ"י ג': ורווי.

(60) בכ"י ג': ליתא.

(61) בכ"י א': [אין מעברים את השנה אלא על ידי רועה צאן]; בכ"י ג': [אין מעברים את השנה אלא על ידי רועי צאן ובקר].

(62) בכ"י א': ואפיק.

(63) בכ"י ג': ליתא.

(64) בכ"י א': [אין מעברים את השנה אלא על ידי הריותות שבארץ ישראל]; בכ"י ג': אין מעברים את השנה אלא על פי הריותות שבארץ ישראל.

(65) בכ"י ג': ליתא: בן אדם.

(66) בכ"י ג': סימני.

לשם, ונכנס בסוד העבור, ועבר את השנה ונקרא כהן⁵⁷, שנ' ומלאי צדק מלך שלם⁵⁸), וכי שם בן נח כהן היה, אלא שהיה בכור והיה משרת לאלהיו⁵⁹ ביום ובليلת לפפי⁶⁰ נקרא כהן⁶¹, שנ' נשבע ה'⁶² ולא יבחן אתה כהן⁶³, ומגין שמסר שם לאברהם, שנ' על דברתמי מלכי צדק, ואברהם מסר ליצחק ונכנס בסוד העבור⁶⁴) ועבר את השנה לאחר⁶⁵ מיתתו של אברהם אבינו, שנ' ויהי אחריו מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, על⁶⁶ ידי שנכנס בסוד העבור ועבר את השנה וברכו⁶⁷ ברכת עולם, ונתן⁶⁸ ליעקב את כל הברכות, ומסר לו סוד⁶⁹ העבור, וכשיצא יעקב לחוצה לארץ בקש לעבר את השנה בחוץ לארץ, הרי יצחק⁷⁰ עבר את השנה, שנ' וירא⁷¹ אלהים אל⁷² יעקב עוד בבאו⁷³ מפדן ארם וכוכו⁷⁴, למה⁷⁵ עוד, אלא שפעם ראשונה נגלה עליו ומנעו מלוועבר את השנה בחוץ לארץ, וכשבא לארץ אמר⁷⁶ לו הב"ה יעקב קום עבר את השנה, שנ' וירא אלהים אל⁷⁷ יעקב עוד⁷⁸, על ידי שנכנס בו⁷⁹ סוד⁸⁰ העבור וברכו⁸¹ ברכת עולם, ויעקב מסר לישוף ולאחיו סוד העבור, והיו מעברים את השנה בארץ⁸², מות יוסף ואחיו ונתרמעטו

(17) בכ"י ג': [אתה כהן לעולם].

(18) בכ"י א': [וגו].

(19) בכ"י א': את השם [והיו].

(20) בכ"י א': לפיקר.

(21) בכ"י א': ונשפט בט"ס מן "כהן" עד "כהן".

(22) בכ"י א': ממי.

(23) בכ"י א': [וגו], ובכ"י ג': ליתא: שנ' ומלאי... אתה כהן.

(24) בכ"י ג': אחר.

(25) בכ"י א': ועל.

(26) בכ"י א': ובירכו; בכ"י ג': ברכו.

(27) בכ"י א': ויצחק נתן; בכ"י ג': ויצחק מסר.

(28) בכ"י א': יסוד; בכ"י ג': את סוד.

(29) בכ"י א': [אמ] לו הקב"ה אין לך רשות לעבר את השנה בחוץ לארץ; בכ"י ג':

(30) בכ"י א': [אמ] לו הקב"ה אין לך רשות לעבר את השנה בחוץ לארץ; בכ"י ג':

(31) בכ"י א': [אפיק בארץ]; בכ"י ג': [אפיק בארץ הו].

(32) בכ"י ג': וירא.

(33) בכ"י ג': את.

(34) בכ"י א' וג': בבואה.

(35) בכ"י א': וג': בכ"י ג': ויברך אותו.

(36) בכ"י ג': ולמה.

(37) בכ"י ג': [ויברך אותו].

(38) בכ"י א': וג': ליתא.

(39) בכ"י א': וג': בסוד.

(40) בכ"י ג': ברכו.

(41) בכ"י א': וג': [מצרים].

ועל אהרן⁽²⁾ בארץ⁽³⁾, והיה⁽⁴⁾ שנת חמיש עשרה שנה של מחוזר הגدول של לבנה ושנת שבעה שנה של מחוזר העבור, מכאן ואילך המנה⁽⁵⁾ יהיה לכם.

פרק שמיבין⁽⁶⁾

בחמישי השရץ מן המים כל מין⁽⁷⁾ עופ כנף זכרים ונקבות טהורים וטמאים⁽⁸⁾, ובשני סימנים מטהרין בזיפאך⁽⁹⁾ ובקרבן נקלף, ר' אליעזר אמר א' אף באכבע יתרה, ושני⁽¹⁰⁾ מיני עופות נבראו⁽¹¹⁾ לקרבן עללה, ואלו חן תור ובני⁽¹²⁾ יונה, והשရץ מן המים כל מין דגים זכרים ונקבות טהורים וטמאים⁽¹³⁾, ובשני סימניון הן⁽¹⁴⁾ מטהרין בסנפיר וקשחת, ואם⁽¹⁵⁾ אין להן חן⁽¹⁶⁾ טמאין, בחמישי השရץ מן המים⁽¹⁷⁾ כל מין⁽¹⁸⁾ הגבים זכרים ונקבות טהורים וטמאים, בשני⁽¹⁹⁾ סימנים הם⁽²⁰⁾ מטהרין, בכרעים ארכויים שהם מקפיצין על הארץ ובכונפים שהם מכסין⁽²¹⁾ הגוף הן מטהרין, ואלו⁽²²⁾ שشرطו מן המים דגים וחגבים بلا שחיטה, העוף איינו נאכל אלא בשחיטה, אבל⁽²³⁾ אלו שנבראו מן המים אין⁽²⁴⁾ דמן טעון⁽²⁵⁾ לכסות בעפר, ואלו שנבראו מן הארץ⁽²⁶⁾ דמן לשפוך כמים, ר' אליעזר אמר' לא על המים בלבד אמר' ישרצו המים⁽²⁷⁾, אלא⁽²⁸⁾ על⁽²⁹⁾

- (92) בכ"י א' : למשה ולאהרן :
 (93) בכ"י א' וגו' : [מצרים].
 (94) בכ"י ג' ליתא.
 (95) בכ"י א' : תמנה.
 (1) בכ"י א' : ח' ; בכ"י ג' : תשיעי.
 (2) בכ"י א' ליתא.
 (3) בכ"י ג' : טמאין וטהוריין.
 (4) בכ"י א' וגו' : בופק.
 (5) בכ"י א' : שני.
 (6) בכ"י א' ליתא.
 (7) בכ"י א' וגו' : נבחרו.
 (8) בכ"י א' : ובן.
 (9) בכ"י ג' ליתא : טהורים וטמאים.
 (10) בכ"י ג' ליתא.
 (11) בכ"י לי' : אם.
 (12) בכ"י א' : השמים.
 (13) בכ"י ג' : מיני.
 (14) בכ"י א' וגו' : ובשוני.
 (15) בכ"י א' וגו' : [את].
 (16) בכ"י ב' : אלא. ותגהת לפי גוי בכ"י א' וגו'.
 (17) בכ"י א' וגו' : אלא.
 (18) בכ"י א' וגו' : ליתא.
 (19) בכ"י ג' : המים.
 (20) בכ"י ג' : [אך].
 (21) בכ"י א' ליתא.

על העשבים ועל התקופה, הגיעו שנים ולא הגיע אחד מהן⁽³⁷⁾, אין מעברין את השנה לא על האילנות ולא על⁽³⁸⁾ העשבים, הגיע אחד מהן⁽³⁹⁾ ולא הגיעו שנים, מעברין את השנה על התקופה, אם נכנסת⁽⁴⁰⁾ תקופה טבת מעשרים יומם⁽⁴¹⁾ של חדש ולמעלה מעברין⁽⁴²⁾ את השנה, מחוזר העבור י"ט שנה זו מוחזרין קטנים⁽⁴³⁾ יש בו מהן⁽⁴⁴⁾ מג', מהן⁽⁴⁵⁾ מב', שלש של שתים, שלש של שלוש, גו"ח י"א י"ד י"ז י"ט, שתים משלשה⁽⁴⁶⁾, בשלשה מעברין את השנה, ר' אליעזר אמר' עורה, שני אליהם נצב בעדרת אל, ואם נתמעטו⁽⁴⁷⁾ מעשרה לפי שהן מועטין⁽⁴⁸⁾ מביאין ספר תורה לפניהם⁽⁴⁹⁾, ונעשים⁽⁵⁰⁾ גורן עגולה ויושבין הגודל לפני גדלו והקטן לפני קטנו, ונוטנין את פניהם למטה בארץ ועומדין⁽⁵¹⁾ ופורשין את כפיהם לפני אביהם שבשמיים, וראש ישיבה מזכיר את השם, ושותמעין בת קול בלשון⁽⁵²⁾ הווה, וידבר ה'⁽⁵³⁾ אל משה לאמר, ואם מעון הדור אין שומעין מואה בביבול איינו יכול לשוכן כבודו⁽⁵⁴⁾ ושכנתו⁽⁵⁵⁾ בינהם, ואשריהן⁽⁵⁶⁾ העומדים במקומות ההוא בשעה ההיא⁽⁵⁷⁾, שנ' אשרי העם יודעי תרואה ה'⁽⁵⁸⁾ באור פניך יהלכו⁽⁵⁹⁾, באור פניך⁽⁶⁰⁾ פניו של הב"ה הן מהלכו, בראש חדש ניסן נגלה הב"ה⁽⁶¹⁾ על משה

(67) בכ"י א' וגו' ליתא.
 (68) בכ"י א' ליתא.

(69) בכ"י א' ליתא : "אחד מהן" ; בכ"י ג' ליתא : מהן.

(70) בכ"י א' וגו' : [נכחה].

(71) בכ"י א' וגו' : ימים.

(72) בכ"י א' וגו' : של חדש טבת ולמטה אין מעברין.

(73) בכ"י ג' ליתא.

(74) בכ"י ג' : מהם.

(75) בכ"י א' : מהם ; בכ"י ג' : ומם.

(76) במקומות של שתים ... ושלשה", הנוסח בכ"י א' : שלש שתים של שלוש שתים של שתים ; ובכ"י ג' : שלש שתים של שלוש שתים ושלש שתים של שלוש.

(77) בכ"י א' : [מהן].

(78) בכ"י א' וגו' : שהם מועטין.

(79) בכ"י ג' : עמם [ופורשין אותו לפניהם].

(80) בכ"י ג' : [כמיין].

(81) בכ"י ג' : ליתא.

(82) בכ"י א' וגו' : כלשון.

(83) בכ"י א' וגו' : י"ג.

(84) בכ"י ג' ליתא.

(85) בכ"י א' ליתא ; בכ"י ג' : שכנתו.

(86) בכ"י א' : ואשריהם ; בכ"י ג' : ואשרי.

(87) בכ"י ג' : הוה.

(88) בכ"י ג' : י"ג.

(89) בכ"י א' : "וגו'" ; במקומות פניך יהלכו.

(90) בכ"י א' ליתא.

(91) בכ"י א' : הקב"ה.

ומרודין⁵¹), ואין בהם⁵²) הנאה לעולם, וכשם שבנימי⁵³) הנחרות מאכל מיני⁵⁴) הים, כך הם מאכל לאשה⁵⁵) של הגنم, וכל הגשמי היורדים⁵⁶) בים⁵⁷ ורעם כל אשר בהם⁵⁸), ומהם הדגים גוננים⁵⁹), בחמיishi נהפכו המים במצרים לדם, בחמיishi יצאו אבותינו מצרים⁶⁰), בו ביום⁶¹ עמדו מימי⁶² הירדן מפני ארון יratio ידיכם⁶³), בו ביום סתר⁶⁴ חזקיהו⁶⁵) את⁶⁶ המעינות שהיו בירושלים, ברית העולם⁶⁷), שנ' הוא חזקיהו⁶⁸) אשר סתום⁶⁹ מי גיחון העליון, בחמיishi השער על הארץ⁷⁰ ותובים ומתקים, ויש מהן הנאה⁷¹ לעולם, ירדנו לים הם רעים⁷² וגארים⁷³) ומרודים ואין בהם⁷⁴) הנאה לעולם, ולמה⁷⁵ הם דומים לישראל, כישראל⁷⁶) בטוחים אצל יוצרים ועושים רצונו של הביה⁷⁷ הם ברוכים ותובים ומתקים, ויש מהם הנאה לעולם, ובשבילן העולם עומדים, אנשים מישראל⁷⁸ שرون⁷⁹) מאחריו⁸⁰ יוצרם ובתחו⁸¹ בחקות הגויים, הם רעים⁸² ונארים⁸³) מן המים ופורה

(51) בכ"י א': ומאורים; בכ"י ג': ומרודים.

(52) בכ"י א': בהן; בכ"י ג': מהם.

(53) בכ"י א' וג': שמיימי.

(54) בכ"י א': למי; בכ"י ג': למימי.

(55) בכ"י א': לאש.

(56) בכ"י א' וג': ליתא.

(57) בכ"י א': ביהם.

(58) בכ"י ג': "למיימי הים", במקום: לכל אשר בהם.

(59) בכ"י א': נתונם; בכ"י ג': מוזוגים.

(60) בכ"י ג': ליתה: בחמיishi נהפכו... ממצרים.

(61) בכ"י ג': [נקרעם סוף כי ישאו ישראל מצרים, בו ביום].

(62) בכ"י ג': מי.

(63) בכ"י א' וג': יי'.

(64) בכ"י א' וג': סתום.

(65) בכ"י א' וג': חזקיהו.

(66) בכ"י א' וג': [כל].

(67) בכ"י א': חזקיהו.

(68) בכ"י ג': [את].

(69) בכ"י ג': ובין שתי סגירותיו.

(70) בכ"י ב': שנים. והגתה לפני גי' בכ"י א' וג':

(71) בכ"י ג': מונם.

(72) בכ"י א': וטס; בכ"י ג': ותש.

(73) בכ"י א': הקב"ה.

(74) בכ"י ג': ליתה: והתני... בו.

(75) בכ"י א': ר' מונה.

(76) בכ"י א': חזק כל מין עופך; בכ"י ג': חזק מכל מיני עופך.

(77) בכ"י ג': שברתו.

האומות²² שנמשלו כמים²³), שנ' הוי המון עמים רבים כהמות²⁴ הים²⁵ ימים²⁶ ימיון וכוי²⁷), וכשם שרצטו המים ביום החמיishi²⁸ כך עתידין אומות העולם להשריך בעולם החמיishi²⁹ ונלחמו אלו עם אלו להשחתה, שנ' וכתחו³⁰ גוי בגוי ועיר³¹ בעיר³², ומה³³ כתוב³⁴ אחריו ישועת³⁵ ישראל, שנ' ואתם חזקו ואל יratio ידיכם³⁶), כל הנחרות המהallocים על הארץ הם ברוכין³⁷ כשהם מהלכין על הארץ³⁸ ותובים ומתקים, ויש מהן הנאה³⁹ לעולם, ירדנו לים הם רעים⁴⁰ ונארים⁴¹ ומרודים ואין בהם⁴²) הנאה לעולם, והנאה לעולם, ולמה⁴³ הם דומים לישראל, כישראל⁴⁴) בטוחים אצל יוצרים ועושים רצונו של הביה⁴⁵ הם ברוכים ותובים ומתקים, ויש מהם הנאה לעולם, ובשבילן העולם עומדים, אנשים מישראל⁴⁶ שロン⁴⁷ מאחריו⁴⁸ יוצרם ובתחו⁴⁹ בחקות הגויים, הם רעים⁵⁰ ונארים⁵¹)

(22) בכ"י א': העופות.

(23) בכ"י ג': למים.

(24) בכ"י ג': כהמון.

(25) בכ"י א' וג': ליתא.

(26) בכ"י א': ליתא.

(27) בכ"י א': גורי; בכ"י ג': ושאון לאומים כשאין מהם כבירים ישאון.

(28) בכ"י א': ביום חמישין; בכ"י ג': בחמיishi.

(29) בכ"י ג': חמישין.

(30) בכ"י א': ונלחמו.

(31) בכ"י ג': עיר.

(32) בכ"י ג': [מלוכה במלוכה].

(33) בכ"י א': ליתא; בכ"י ג': מה.

(34) בכ"י ג': כתמי.

(35) בכ"י א': ישועות; בכ"י ג': תשועת.

(36) בכ"י א': ידיכם; בכ"י ג': כי יש שכר לפועלתכם, חוקו ויאמץ לבככם כל המיחלים לילין].

(37) בכ"י א' וג': ליתא: הם ברוכין.

(38) בכ"י א': [הם מבורךין]; בכ"י ג': [הם ברוכים].

(39) בכ"י א': ברכה.

(40) בכ"י ג': ליתא.

(41) בכ"י א': ומאורים; בכ"י ג': נאררים.

(42) בכ"י ג': מהם.

(43) בכ"י ג': למה.

(44) בכ"י א': כשםם.

(45) בכ"י א' וג': ליתה: של הביה.

(46) בכ"י א': אבל כישראל, במקום: אונשים מישראל.

(47) בכ"י א': סרים; בכ"י ג': שרו.

(48) בכ"י ג': אחראים.

(49) בכ"י א': והולכים; בכ"י ג': בוטחים.

(50) בכ"י ג': נאררים.

אומות העולם, הרי אני⁽²⁷⁾ בורה מלפני למקומות⁽²⁸⁾ שלא⁽²⁹⁾ נראה שם⁽³⁰⁾, אם אעללה לשמיים נאמר על השמיים כבודו, ועל⁽³¹⁾ הארץ מלא כל הארץ כבודה הרי אני⁽³²⁾ בורה מלפני⁽³³⁾ שלא⁽³⁴⁾ נראה שם⁽³⁵⁾, ירד לו יונה אל יפו⁽³⁶⁾, ולא מצא⁽³⁷⁾ מרכיב אניה לירד בה, והאניה שירד בה יונה הייתה רוחקה מיפו מהלך ב', ימים לנשות את יונגה, מה עשה הב'⁽³⁸⁾ הביא עלייה סער גדול', והחוירה אל יפו⁽³⁹⁾, וראה יונה ושם לבו⁽⁴⁰⁾, ואמר עכשו אני יודע שדרכי מישורת לפני אמר' להם אבوا⁽⁴¹⁾ עמכם באניה, אמרו לו הרי אנו הולכים⁽⁴²⁾ לאין ים תרשישת שלחו על נינה⁽⁴³⁾ להחריבה, דין דין יונה⁽⁴⁴⁾ בינו לבין עצמו ואמי⁽⁴⁵⁾ יודע אני שהגויים קרייבי⁽⁴⁶⁾ תשובה הוא עכשו הון עושין תשובה⁽⁴⁷⁾, והב'ה⁽⁴⁸⁾ שלוח רוגזו⁽⁴⁹⁾ על ישראל ולא עוד אלא⁽⁵⁰⁾ די⁽⁵¹⁾ שישראל קוריןotti נבייא שקר⁽⁵²⁾ אלא אף ושאר⁽⁵³⁾ כל האניות עוברות⁽⁵⁴⁾ ושבות בשלום⁽⁵⁵⁾ בשתייקת⁽⁵⁶⁾ הים, והאניה

ורבה בארץ⁽⁵⁷⁾, שני' והעוף יירב בארץ, ואלו ששרצו מן המים פרים ורבים בבייצים⁽⁵⁸⁾, ואלו שנבראו מן הארץ פרים ורבים בולד⁽⁵⁹⁾.

פרק תשיעי⁽⁶⁰⁾

בחמשי ברה יונה מפני אלהיו⁽⁶¹⁾, ולמה ברה מפני⁽⁶²⁾ שפעם אחת⁽⁶³⁾ שלחו⁽⁶⁴⁾ להשיב את⁽⁶⁵⁾ גבול ישראל ועמדו דבריו⁽⁶⁶⁾, שני' הוא השיב את⁽⁶⁷⁾ גבול ישראל⁽⁶⁸⁾ פעם שנייה שלחו לירושלים⁽⁶⁹⁾ להחריבה ועשה הב'⁽⁷⁰⁾ כרוב⁽⁷¹⁾ רחמי וניחם⁽⁷²⁾ על הרעה⁽⁷³⁾ ולא חרבנה⁽⁷⁴⁾, והוא קוראין⁽⁷⁵⁾ אותו נבייא שקר⁽⁷⁶⁾, פעם שלישי שלחו על נינה⁽⁷⁷⁾ להחריבה, דין דין יונה⁽⁷⁸⁾ בינו לבין עצמו ואמי⁽⁷⁹⁾ יודע אני שהגויים קרייבי⁽⁸⁰⁾ תשובה הוא עכשו הון עושין תשובה⁽⁸¹⁾, והב'ה⁽⁸²⁾ שלוח רוגזו⁽⁸³⁾ על ישראל ולא עוד אלא⁽⁸⁴⁾ די⁽⁸⁵⁾ שישראל קוריןotti נבייא שקר⁽⁸⁶⁾ אלא אף

(78) בכ"י א' : ופורה ורובה על הארץ.

(79) בכ"י ג' : כבצים.

(80) בכ"י א' : בboldotot.

(1) בכ"י א' : ט' ; בכ"י ג' : עשרין.

(2) בכ"י א' : אליהן.

(3) בכ"י א' ו' : אלא.

(4) בכ"י א' ו' : ראשונה.

(5) בכ"י א' : שליחון.

(6) בכ"י ג' : אל.

(7) בכ"י ג' : דברים.

(8) בכ"י א' ליתא.

(9) בכ"י ג' : אל דרוםם.

(10) בכ"י א' : הקב"ה.

(11) בכ"י א' : ברוב.

(12) בכ"י א' : ונחם.

(13) בכ"י ג' ליתא : וניחם על הרעה.

(14) בכ"י ג' : ולא ההחריבה.

(15) בכ"י ג' : קורין.

(16) בכ"י ג' : השקר.

(17) בכ"י א' : לנונה ; בכ"י ג' : אל נינה.

(18) בכ"י ג' : דין יונה דין.

(19) בכ"י א' ו' : אמן.

(20) בכ"י ג' : קרובין.

(21) בכ"י ג' ליתא : הן עכשו... תשובה. ואפשר שנשפט בט"ס מן "תשובה" עד "תשובה".

(22) בכ"י א' : והקב"ה.

(23) בכ"י ג' : רגון.

(24) בכ"י א' : [לאן].

(25) בכ"י ג' ליתא.

(26) בכ"י א' ו' : השק.

לבא עמתם תרשישת⁽⁵⁰⁾.

(50) בכ"י א' : יי' וגוי ; בכ"י ג' : יי'.

(51) בכ"י ג' : זורך.

(52) בכ"י ג' : שבאות.

(53) בכ"י ג' : בשתייקת.

שירד בה יונגה הייתה בזירה⁶⁴ גדרה וחשבה⁶⁵ להשבר, שנ' וה'⁶⁶ הטיל רוח גדרה אל הים⁶⁷, ר' חניבא אומ'⁶⁸ משבעים לשונות הוי⁶⁹ באניה⁷⁰ וכל אחד ואחד הוי⁷¹ אלהיו בידו, ואומ'⁷² והיה⁷³ האלהים אשר יענה ויציל אותנו מן הzcירה הזאת הוא האלהים ועמדו וקראו בשם 'אליהו⁷⁴' ולא הוועלו מאומה⁷⁵, יונגה⁷⁶ בצרת נפשו נרדם ושין לו, בא⁷⁷ אליו רב החובל אמר לך, הררי אנו עומדים בין מות לחיים ואתה נרדם ושין זה⁷⁸ עם אתה, אמר להם עברית אנכי אמרו לך ולא שמענו שאלהי העברים גדול⁷⁹, קום קרא אל אלהיך אולי יעשה לנו⁸⁰ ככל פלאותינו כמו⁸¹ שעשה לכם ביום סוף, אם' להם בשביי באה لكم⁸² הzcירה הזאת⁸³ עליכם, שאוני והטילוני אל הים⁸⁴ וישתק הים מעליכם, ר' שמעון אומ'⁸⁵ לא קבלו⁸⁶ האנשים עליהם⁸⁷ להשליך⁸⁸ יונגה לים והפלו גורלות⁸⁹ עליהם ונפל הגורל על יונגה, מה עשו⁹⁰ נטלו⁹¹ כל הכלים אשר באניה והשליכו אותם לים⁹² להקל מעליהם ולא הוועלו מאומה, בקשوا לחזור ליבשה⁹³ ולא יכולו, מה עשו נטלו את יונגה ועמדו⁹⁴ על גבי הספינה⁹⁵ ואמרו

(81) בכ"י א' וגו': י"י.

(82) בכ"י א' ליתא.

(83) בכ"י א': הוא בפיו אומ'; בכ"י ג': "שאומ'", במקום: הוא אומ' בפיו.

(84) בכ"י ג': בשבייל.

(85) בכ"י א' וגו': באה עלייכם.

(86) בכ"י ג': סוער.

(87) בכ"י ג': טיבורו.

(88) בכ"י ג': נטלו.

(89) בכ"י ג': והיה.

(90) בכ"י א': שהטילו אותו את כלו; בכ"י ג': הטילו אותו כולם.

(91) בכ"י א': ויטילו אל הים וגוי; בכ"י ג': ויטילו אותו את הים ויטמוד הים מזעפה.

(92) בכ"י א': [הdag הוה].

(93) בכ"י א': י"י.

(94) בכ"י א': "וגו'", במקום: "dag גדול". ובכ"י ג': ליתא: לבלו... גדול, ואפשר שנשפט בטס מן "גדול" עד "גדול".

(95) בכ"י א' וגו': שהוא נכנה.

(96) בכ"י א' וגו': לבית.

(97) בכ"י א' וגו': הגדולה.

(98) בכ"י א': אפומיות; בכ"י ג': אטומות.

(99) בכ"י ג': ליתא: הוה שהוא מאיר.

(100) בכ"י א': בגבירותיו; בכ"י ג': בגבורה.

(101) בכ"י א': והיה יונגה רואת.

(102) בכ"י א': כל מה שבשים ושבתומותו; בכ"י ג': כל מה שבים ושבתומות.

(103) בכ"י א': [וילישי לב שמחת].

(104) בכ"י ג': שבאת.

(105) בכ"י א': בתוך.

אלهي עולם ה'⁸¹ אל תנתן עליינו דם נקי שאין לנו יודעין מה טיבו של איש⁸² זה, הוא אומ' בפיו⁸³ בשביילו⁸⁴ באה⁸⁵ הzcירה הזאת עליינו⁸⁶, הטילו אותו עד ארוכותינו ועמד הים מזעפה לקחו אותו אצלן והם היה⁸⁷ הולך⁸⁸ וסוער⁸⁹ עליהם, הטילו אותו עד צוארו⁹⁰ ועמד הים⁹¹ מזעפה⁹² לקחו⁹³ אותו אצלן והם⁹⁴ הולך⁹⁵ וסוער עלייהם עד⁹⁶ שהטילו כלו⁹⁷ לים⁹⁸, ומיד שתק הים מזעפה, שני' וישאו את יונגה ויטילו אל הים⁹⁹, וימן ה' dag גדול לבלו עת יונגה, ר' טרפון אומ' ממונה היה¹⁰⁰ מששת ימי בראשית לבלו עת יונגה שני' יונגה, ר' יומאי¹⁰¹ מומנה היה¹⁰² בימי רחובת שוכנס¹⁰³ בבית¹⁰⁴ הכנסת גדרה¹⁰⁵ וימן ה'¹⁰⁶ dag גדול¹⁰⁷, ונכנס לתוכו פיו כאדם שנכנס¹⁰⁸ בדת¹⁰⁹ הכנסת גדרה¹⁰⁵ ועמד¹⁰⁵, והוא שתי עיניו של dag כחלונות אמפומיות¹⁰⁸ מאריות ליאונגה, ר' מאיר אומ' מרגלית אחת הzcירה¹⁰⁵ תלואה בעמו של dag והיתה מאירה ליאונגה כשמש הוה שהוא מאיר¹⁰⁹ בגבורתו¹¹⁰ בצהרים, והיה רואה יונגה¹¹¹ כל מה שבים וכתומות¹¹², שני' אור זרוע לצדיק¹¹³, אמי לו הדג ליאונגה¹¹⁴ אין אתה יודע שבא¹¹⁴ יומי¹¹⁵ להאכל לתוכו¹¹⁶ פיו של לוייתן, אמי לו הוליכני אצלנו ואני

(54) בכ"י ג': בה צרה.

(55) בכ"י א' ליתא; בכ"י ג': עד.

(56) בכ"י א' וגו': ויז'.

(57) בכ"י ג': [וגו'].

(58) בכ"י א': אמר.

(59) בכ"י א' וגו': [שם].

(60) בכ"י ג': בספינה.

(61) בכ"י א': ליתא; בכ"י ג': מהם.

(62) בכ"י ג': ואמרו.

(63) בכ"י א': "איש באלהיין", במקום "בשם ה' אלהיין"; בכ"י ג': איש בשם אלהיין.

(64) בכ"י א': וונגה.

(65) בכ"י ג': ויקרב.

(66) בכ"י א': מאייה.

(67) בכ"י א' וגו': [הוא].

(68) בכ"י א': ליתא; בכ"י ג': ישלה לנוג.

(69) בכ"י א' וגו': באה לכם.

(70) בכ"י ג': [באה].

(71) בכ"י ג': [שנ'] שאוני והטילוני אל הים.

(72) בכ"י א': [עליהם].

(73) בכ"י א' וגו': [את].

(74) בכ"י ג': [לו].

(75) בכ"י א': לחקור את.

(76) בכ"י א' וגו': בים.

(77) בכ"י א': היבשה; בכ"י ג': את היבשה.

(78) בכ"י א': ועמדותן.

(79) בכ"י א': ספינה.

(80) בכ"י א': ספינה.

- (90) בכ"י א': שהטילו אותו את כלו; בכ"י ג': הטילו אותו כולם.
- (91) בכ"י א': ויטילו אל הים וגוי; בכ"י ג': ויטילו אותו את הים ויטמוד הים מזעפה.
- (92) בכ"י א': [הdag הוה].
- (93) בכ"י א': י"י.
- (94) בכ"י א': "וגו'", במקום: "dag גדול". ובכ"י ג': ליתא: לבלו... גדול, ואפשר שנשפט בטס מן "גדול" עד "גדול".
- (95) בכ"י א' וגו': שהוא נכנה.
- (96) בכ"י א' וגו': לבית.
- (97) בכ"י א' וגו': הגדולה.
- (98) בכ"י א': אפומיות; בכ"י ג': אטומות.
- (99) בכ"י ג': ליתא: הוה שהוא מאיר.
- (100) בכ"י א': בגבירותיו; בכ"י ג': בגבורה.
- (101) בכ"י א': והיה יונגה רואת.
- (102) בכ"י א': כל מה שבשים ושבתומותו; בכ"י ג': כל מה שבים ושבתומות.
- (103) בכ"י א': [וילישי לב שמחת].
- (104) בכ"י ג': שבאת.
- (105) בכ"י א': בתוך.

מבקש תפלה להתפלל⁽³¹⁾, ועמד⁽³²⁾ הדג והתחילה יונה להתפלל⁽³³⁾ לפני הב"ה⁽³⁴⁾ ואם' רבון כל העולמים נקראת⁽³⁵⁾ ממית ומחיה הרי הגעה⁽³⁶⁾ נפשי למות⁽³⁷⁾ החיני⁽³⁸⁾, ולא גענה עד שיצא הדבר הזה מפיו⁽³⁹⁾, אשר נדרתי אשלמה אשר נדרתי להעלות את⁽⁴⁰⁾ לוייתן ולעשתו⁽⁴¹⁾ לפניך אשלם⁽⁴²⁾ ביום ישועות⁽⁴³⁾ ישראל, שנ' ואני בקהל תודה אונבה לך⁽⁴⁴⁾, מיד רמזו הב"ה⁽⁴⁵⁾ לדג והקיא את יונה⁽⁴⁶⁾ ליבשה, שנ' ויאמר ה' לדג ויקא את יונה⁽⁴⁷⁾, והמלחים ראו⁽⁴⁸⁾ את כל⁽⁴⁹⁾ אותן התאות והנסים והגופלאות הגדולין⁽⁵⁰⁾ שעשה הב"ה⁽⁵¹⁾ עם יונה ועמדו⁽⁵²⁾ והשליכו איש את⁽⁵³⁾ אלהיו, שנ' משمرיהם הבלוי שוא הסדם יעוזבו, והזרו ליפו ועלו לירושלים את⁽⁵⁴⁾ זבחו, וכוי זבח זבח⁽⁵⁵⁾. אלא זה⁽⁵⁶⁾ דם ברית מילה שהוא כדם זבח, ונדרו איש להביא את בניו ואת כל אשר לו לאלהי⁽⁵⁷⁾ יונה ונדרו ושלמו, ועליהם הוא אומר על הגרים⁽⁵⁸⁾ גרי צדק⁽⁵⁹⁾.

(131) בכ"י ג' : להתפלל תפלה.

(132) בכ"י ג' : עמד.

(133) בכ"י א' : מתפלל.

(134) בכ"י א' : הקב"ה.

(135) בכ"י א' : נקראתך [מוריד ומעלת הרי ירדתי העלי נקראת] ; בכ"י ג' : [מוריד

ומעלת הרי ירדתי העלי נקראת].

(136) בכ"י א' וג' : הגע.

(137) בכ"י ג' : לימותה.

(138) בכ"י א' : [את].

(139) בכ"י א' : ולעשות ; בכ"י ג' : ולתן סעודת.

(140) בכ"י ג' : אשלמה.

(141) בכ"י ג' : ישועת.

(142) בכ"י א' : [גוגו] ; בכ"י ג' : [אשר נדרתי אשלמה ישועתה לי"י].

(143) בכ"י ג' : «אותו», במקום : את יונה.

(144) בכ"י א' : [אל היבשה] ; ובכ"י ג' ליתא : שנ' ... יונה.

(145) בכ"י א' : וראו המלחים ; בכ"י ג' : מיד ויראו המלחים.

(146) בכ"י ג' : ויראו.

(147) בכ"י א' וג' : ל"י.

(148) בכ"י ג' : זבח זבחו.

(149) בכ"י א' : לאלהוי.

(150) בכ"י ג' : [זען].

(151) בכ"י ג' : הצדך.

מציל אותך ואת נפשי מפיו⁽⁶⁰⁾, והוליכו⁽⁶¹⁾ אצל לוייתן, אמר' לו, לוייתן בשביילך ירדתי⁽⁶²⁾ לראות את⁽⁶³⁾ מדורך בים, ולא עוד אלא שאני מוכן⁽⁶⁴⁾ לירד וליתן חבל בלשונך ולעלות⁽⁶⁵⁾ אותך⁽⁶⁶⁾ לסועה גדולה של צדיקים, הראהו חותמו של אברהם⁽⁶⁷⁾, הבית⁽⁶⁸⁾ לבירתך, וראה לוייתן יונה⁽⁶⁹⁾, וברחה מלפנינו⁽⁷⁰⁾ יונה מההלך שני ימים, אמר' לו הרי הצלתך מפיו של לוייתן, הרangi⁽⁷¹⁾ מה שבבים ובתהומות⁽⁷²⁾, והראתו נחר גдол של מיימי אוקיאנוס, שנ' ונחר⁽⁷³⁾ יסובני, והראתו שבילי ים⁽⁷⁴⁾ סוף שעברו ישראל בתוכם⁽⁷⁵⁾, שנ' סוף חבוש לראשי, וראחו⁽⁷⁶⁾ מקום שנשבררי⁽⁷⁷⁾ הים וגליו יוצאיין, שנ' כל משבריך גליך עלי עברו, והראתו עמודי⁽⁷⁸⁾ ארץ במכונה⁽⁷⁹⁾, שנ' הארץ⁽⁸⁰⁾ בrichtה⁽⁸¹⁾ בעדי לעולם, והראתו שאל תהית, שנ' ותעל משחת חמי, והראתו גיהנם שנ' מבטן שאל שועתי, והראתו⁽⁸²⁾ תחת היכל ה'⁽⁸³⁾, שנ' לказבי⁽⁸⁴⁾ הרים ירדתי, מכאן אנו למדים שירושלים על⁽⁸⁵⁾ שבעה הרים היא⁽⁸⁶⁾ עומדת, וראה שם אבן שתיה קבועה בתהומות, וראה שם⁽⁸⁷⁾ בני קrhoה עמידין ומתרפלין עליה⁽⁸⁸⁾, אמרו לו לוייתן הרי אתה עומד תחת היכל ה'⁽⁸⁹⁾ התפלל ואותה⁽⁹⁰⁾ גענה מיד⁽⁹¹⁾ אמר' לו⁽⁹²⁾ לדג עמוד במקום עמודך⁽⁹³⁾ שאני

(106) בכ"י א' : והוליכו לו ; בכ"י ג' : הוליכו.

(107) בכ"י ג' : באחתי.

(108) בכ"י א' וג' : עתיד.

(109) בכ"י ג' : ולהעלות.

(110) בכ"י א' : [לעשות אורתך].

(111) בכ"י א' : [אביינו ואמ'] ; בכ"י ג' : [אביינו].

(112) בכ"י א' : הבט.

(113) בכ"י א' : מפני.

(114) בכ"י ג' : [כל].

(115) בכ"י א' וג' : ושבתהומות.

(116) בכ"י א' : נהר.

(117) בכ"י א' : הים.

(118) בכ"י א' : בתוכה.

(119) בכ"י א' : והראתו.

(120) בכ"י א' וג' : שמשבר.

(121) בכ"י א' : [של].

(122) בכ"י א' : ומכוינה.

(123) בכ"י ג' : והארץ.

(124) בכ"י א' : בריחתך.

(125) בכ"י ג' : [ירושלם].

(126) בכ"י א' : י"י.

(127) בכ"י א' וג' : לקצזין.

(128) בכ"י ג' : תחת.

(129) בכ"י א' : ואות ; בכ"י ג' :omid אתה.

(130) בכ"י ג' : עמדך.

ר' ליב פרומקין סופר ומזכיר, הרב [הג' ר'] יהיאל מיכל פינס סוכן האוצר, הרב הג' ישראל הור[ויז] החותם, הר"ר חיים לפשיטץ רואה חשבון ושניהם

הר"ר דוד גוטמן והר"ר ר' משה סאלמאן יוצאים וחב[די] הפעולה.

ג) כל מעשה החברא נחתכים ברוב (ד') עות, וראוי לדעת ולהודיע שעל האנווייזונגען⁶ יהתום עצמו או הרב הגאון ר' שמואל סלאנט נ"י או הר' ר' יהיאל מיכל פינס סוכן [האו]צער, על כל המכתבים הפרטימ שישלחו מעתה [יהתום המזיכר] ר' אריה ליב פרומקין בשם כל אנשי הוועד, המכתבים יושלחו [על] שמו והוא יציעם לפני כל בעלי הוועד וכל דבר על מקומו יביא בשלום.

ד)... [הן] כל חפциינו שייהיו בידינו סך של תשע אלף רובי [מזו]מנין [ה] עומדים [לעבו]דרתון לקנות ולמכור ולחזור ולקנות بعد כל האנשים [הנמצאים אתנו] בזה, ואמרנו להשיג הסך ההוא בתור ד'ק⁷ משלש [מאות] א[נ]שים החפциים בקנין האדמה, אולם אם ימצאו מיומי נגידיביגו⁸ אשר יאמרו להפקיד הסך הזה מאד. כמה שורות בראש, באמצע ובסוף שני העמודים הראשוניים התכוות וקרוות, גם בשורות השלמות — פורחות האותיות באורי עד שבkowski רב עמדתי על כוונות המלים החסרים ומלאי אותן. להצללה משני הכליזון דבקו את המקומות הקבועים בניר דק, אולם גם הדבק לא הועיל לאחות את הקräumeם. ובהתו של תעודות היסטוריות אין שמייה אלא בהדפסה, הריני מפרסם אותה בכרוף תקוני והערותי.⁹

ה) מאי היו והירים בהאנשים אשר תבאו עמהם [ב]ברית זו לד'ק¹⁰ זה למכירה חלotta, לא מכל הבא לידם התקומם, אך באלה אשר תדעו בהם שאינם פורצי גדר ח'ז'ו, לא בעלי מדון ומשטה, לא קנאים ולא צבעים, כי-אם הולכי תום, ישרי לב, שומרי תורה, אהובי שלום ושונאי מדון מהם תקבלו לחב[י]רים.

ו) החב[י]רים משני סוגים, אלה אשר יאמרו להאחו [ב]האדמה מיד אחרי הלקחה, ולעשותה מקור לפנסתם, [ואלה אשר] חפצים רק שייהי להם חלק ונחלה בארץ אבותינו. במספר החברים ממיין הראשון לא ימננו בלתי אלה [אשר] רכושים עולה אחר נכוי הוצאה דרכם מביתם לכאנן ומהיר השדה [לא] פחות מאלף ושבע מאות רובי, אבל אין בודקים אחרי ר[כוש] החברים אשר ממיין השני. אומnim וחרשים יקובלו לחב[י]רים גם [אם רכושם עולה רק כדי אלף רובי].

6) המחאות.

7) דמייקידמה.

8) כי-אם.

9) וכל זה.

10) אם ירצה השם.

אגודות-סתור לגאות הארץ

מ א ת

א. ר. מלאכי

בין התעוזות השונות לתולדות היישוב שנמצאות אצל, ישנה אחת שבראה כתוב גרמנית: "Fertraulich", מה שמוסיף לתעודה השיבות מיהודה, היא נמסרה לידי לפני שנים רבות מת ר' חיים סאלמאן בירושלים בנו של ר' יואל משה סאלמאן, אחד החותמים על התעודה.

בת ששים שנה ואחת היא התעודה, ובעת שקיבלהה כבר הייתה במצב גרוע מאד. כמה שורות בראש, באמצע ובסוף שני העמודים הראשוניים התכוות וקרוות, וגם בשורות השלמות — פורחות האותיות באורי עד שבkowski רב עמדתי על כוונות המלים החסרים ומלאי אותן. להצללה משני הכליזון דבקו את המקומות הקבועים בניר דק, אולם גם הדבק לא הועיל לאחות את הקräumeם. ובהתו של תעודות היסטוריות אין שמייה אלא בהדפסה, הריני מפרסם אותה בכרוף תקוני והערותי.

בשני הסעיפים הראשוניים נאמר:

"הסכם בעלי") הועד שנאספו אוור ליום ג', ד' מרחשון התרמ"ג¹¹ בעניין יישוב [הארץ].

"שלוחה לבני בריתנו הנכבדים שייהיו אשר בחו"ל¹² למסור להם כלים נוחוצים בדבר [ענין] יישוב [ארצנו הקדושה].

ואחריהם באות תקנות האגודה, והן:

א) לצורך השעה התאחדנו אナン[נו] החותמים מטה] ל ח ב ר ה אשר שמה בתכילהה¹³ ע ו ס ק י ס בישוב הארץ ואך [מחפינו בצדינות כי לא ברעש [ה'] וחרבה קלוקל השאון והפרוסום עושה ע"כ¹⁴] לא אמרנו במכתבנו הגלי כי היינו לחברה.

ב) ראש חברנו הוא הרב הגאון וכוי מוי' שמואל סלאנט נ"י, הרב הו'

1) כתוב "תוצאות", אבל מלה זו נמחקה ובמקומה נכתב "בעל".

2) המלים ל"י יום ג', ד' מרחשון התרמ"ג בענין" הן בכתביו של פינס.

3) בחו"ל ארץ.

4) ככלומר: מטרתה, הבטו"י "תכליתה" חזר כמה פעמים בתקנות "תחיית ישראל".

5) על כן.

הישוב. ר' ייחיאל מיכל פינס היה בימים הם ראש וראשון בחברות עסקני חובי ציון, עד של עגנוני היישוב היו נחכמים על פיו. ר' דוד גוטמן ור' יואל משה פאלומאן היו מייסדי פתח תקווה ובוניה. ר' ישראל הלוי הורוויץ היה מייסרי ירושלים, עסקן חרוץ במוסדות היישוב הישן (ממונה כולל הורדנה). מייסדי חברת "עורות נדחים" ובית מושב זקנים¹⁸⁾. ר' אריה ליב פרומקין (בעל "תולדות חכמי ירושלים" ומיל"סדור רב עמרם גאון), כתב פרק מיוחד בתולדות פתח תקווה בימי שבתו שם כעשר שנים כפקיד נחלת לאכמאן מברלין ומנהל היישיבה במושבה, החתום הרבעיעי, חיים ליפשיץ, הוא שם זר לי ומבדח התימתו על תעודה זו לא מצאת זכרו בשום מקום.

בעלת חשבות יתרה היא העובדה שר' שמואל סלאנט עמד בראש החברה הרשות לא רק שלא הגה הבה לרעין יישוב ארץ ישראל, כי אם אפשר לומר שהתייחס אליו באיבה. בתרמ"ב, שנת העליה לארכ'-ישראל ויסוד ראשון לציון, וכדרון יעקב וראש פינה חתום הרשות¹⁹⁾ על מכתב לדוד גורדון, עורך "המגיד", נגד תנועת העליה, שבתוכו שאר דברים נאמר בו: "...חובתנו להודיע לכל כי וולת היחידים מושבי ירושלים שנקנו איזה שdot לעבודת האדמה, כמו נחלת פתח תקווה וכדומה, עוד לא נקנה שום שדה וככרם ע"י האנשים שבאו מחדש כל. ורק ע"י קול ההמולה רבו העולמים, ולהחרפת ישראל, כמה מהם עושים ור' מעשייהם. וחובה על כל מיל"ס"ע להזהיר שלא יעלתו על סמרק שמוועות שווא²⁰⁾. גם לתנועת היישוב החקלאי של היהודי ירושלים, אף לו שנוסדה "על טהרת הקודש", התנגד הרשות. בשורה של תנועה זו, בעת שדרעין עבדות האדמה הלהיב את רוחם של צעירים ירושלים והתארגנו, באמצעות השביעים, באגודה "גאות הארץ" לשם קניתת אדמה ויסוד מושבות, ועוד אותם ר' מאיר אוירבך וחיקוק את ידיהם, אבל הרשות התנגד להם והביע שעבודת האדמה חמורה בעבודה זרה, גילוי עיריות ושפיכות דמים. הוא עכבר את אחד מראשי האגודה שנבחר לצייר לחוץ-ארץ כדי לעשות שם תעモלה بعد רעיון היישוב, מעזוב את הארץ. פרומקין הגיע אז בחריפות על התנגדותו של

(18) ר' ישראל הורוויץ היה גם בתומכי ר' אליעזר ליפא אטמניץ לפתח את בית מלוןו בשנות תרמ"ג, ובאותה שנה עזր לר' ייחיאל בר"ל בקניית האדמה בעד האקרים שהעלה עמו מרוזינו. בריל מזכיר כמה פעמים לטובה בספרו "יסוד המעללה" (מאגנזה), ובעמוד 67 הוא כתוב: "והח' ר' הורוויץ, יודע גן ורקו, הגידל השאהה (בסעודה פורדים) במגינותו, רקדיו והלצתו עד חצות הלילה".

(19) עמו חתומים גם הראשון לויון ר' וסאל מאיר פאנזיל ור' משה גוזמן כהנוב, ראש ישיבת עץ חיים.

(20) "המגיד" שנה כ"ג, גליון 28 (ג' אב, תרמ"ג).

) הגורלו אשר יוטלו בין השלש מאות חב(י)רים אחת הוא לפניו אם יעשה כן או אצל סוכנינו וכל [קבוץ] העולים במספר אחד عشر בני שלשים ר' ר' (יכולים) להטיל גורל נומר[יהם] או לעשות בינם הסכמה שיסכימו על אחד מהם ואו נחש[בה] במספר השלשים הווכים בנחלה ועל דרכ[נו זה] יכולו להצטרף עיר אחת או כמה עיירות, וכך שאמנו.

(ח) אלה אשר יתחווו באלה האחוות שנקנה להם, מהויב[ים] קיבל על עצם לשמר²¹⁾ מוצות התלוויות בארץ, ול[הת]נהג בעיקרי²²⁾ היהדות כשאר²³⁾ שלומי אמוני ישראל, ועל מנת כן הכנסנו עצמנו בטרח נפש וعمل למענכם, ולנו הרשות להשגיח ע"ז²⁴⁾ שיישו בינם תקנות על זאת²⁵⁾.

(ט²⁶⁾) מוחות[כ]ם להציג לכת מאד בעשיהם מפני עין הרע, וכל [אליה] לא נתנו לפרסום בכתב בלתי אם ליחידי סגולה, מנמן לנאמן ומצנוע לאנווע, ומכח"כ²⁷⁾ שלא להדפיס מכל אלה במכתבי העתים לא דבר ולא חזי דבר כי כבר הורנו הנסיון מה הפרסום והשאון עשו, והחובה הזאת חותת השתקה תטלו גם על כל אחד מ[ה]חב(י)רים אשר יתחברו אל החברה, כו"ח²⁸⁾ שמותינו או ר' ליום ג' יום שהופכפל כי טוב שנת תרמ"ג באספה בעלי הוועד [פ]עה²⁹⁾ ירו' ת"ג.

נאם³⁰⁾

ונאום ישראל הלוי איש הורוויץ

ונאום אר' ליב פרומקין

ונאום חיים ליפשיץ

נאום ייחיאל מיכל פינס

ונאום דוד מאיר גוטמן

ונאום יואל משה בהר"מ³¹⁾ זיל [סאל]³²⁾ אמרן.

כל החותמים (מלבד חיים ליפשיץ), הם אנשי שם וידועים למדי בתולדות

(11) בנהמך: "כל".

(12) בנהמך: "בדרכיך".

(13) בנהמך: "כל".

(14) על זה.

(15) בנהמך: "שלא יבעטו ח'יו [בדת] משה ויהודית".

(16) במקור כתוב ח' במקומות ט'.

(16) מכל שכן.

(17) כתבנו וחתמנו.

(17) חתימת ר' שמואל סלאנט איננה.

(18) בן הרוב מרדכי.

ירושלים"²⁴) שלו תחת הכותרת "יובל שנים לחברת יושב הארץ"²⁵). וב להיות שמכتب זה הוא התעודה היחידה מפעולות האגודה, והחוברת "מגנו ירושלים" אינה מצויה, אני מודיע את המכתב שנית, ומשתי התעודות נקבע מושג ממהות האגודה. "מיניה ומיניה تستיעש שמעתתא".

בעזזה, י"ב לירח מרחשון שנת התרם"ג פעה"ק ירושלים טובב"²⁶ א). הגאון הנשגב עטרת ישראל וקדשו הצדיק המהיל נודע בשמו מוה"ר עוריאל הטוב ד"ר הילדה-הימער שליט"א בקמ"ר²⁷ ברלין יע"א²⁸.

מתכבדים אנחנו להגיש לפני כבוד מעלה הנשאה את אשר "השיבו לשואינו" בדבר יושב הארץ²⁹). ויען שהדבר הנשגב הוה דורש השתתפות של אנשים ראויים ומוכשרים לכך בישרת רוחם, חכם, והונם, יוכל לצאת לפועלו בשלמותו האמיתית בעזה³⁰ על ידי ישוב של עשרה קלאניות, וכן הננו שלוחים דברנו אלה רק לשידדים ייחודיים צנועים ואנשי סגולות אשר יבטיח בהם לבבנו. ובדעתינו את מעכ"ת³¹ כי הנהו אחד מחובבי ציון ומוקרי המטרה הקדושה הזאת ברגש עז לאורך תעלת לכל מצב ישראל היורד פלאים, בכל יום בעזה³², על כן נкова שיתאמץ כ' הדר"ג³³) נ"י בדבר הנשגב הוה בתרחתו ותבונתו להרחב ולהaddir העניין, להעיר ולעורר ככל לאל ידו, ולהי ישועה! א"ס³⁴).

בשם כל הוועד

ארוי ליב פרומקין.

יכול למצוות³⁵ להודיעו בשם כי איש אונגاري קנה פה כפר אב עשו ו'

(24) חברת מאה ושבע שמקדשת לזכר המודיעים אלעזר מג'נעם גולדברג (ירושלים, תרצ"ד).

(25) לא זך, גם מהתקנות וגם מהמכtab אנו רואים שהשם היה "עוד העוסקים בישוב הארץ".

(26) בראש המכtab — המספר 10, ובפטוף — "חותם ראשי הוועד העוסקים בישוב הארץ" בעיה"ק ירושלים טובב"א).

(27) בקרית מלך רב.

(28) יכונן עיר אלהים.

(29) הארץ הקדושה.

(30) מעלת כבוד תורה.

(31) בעוניותינו הרבנים.

(32) הדורות גולמו.

(33) אמן סלה.

(34) במקור הנדרפס כתוב יצית, אבל ברוך שציריך להיות למצות.

הרש"ס, וגם האשים אותו שהוא מפריע להתפתחות האגודה בפרט והתגשות רעיון גאולת הארץ בכלל, כאמור: "בכל נשך השחת והאבדון ילחמו [הרבניים]³⁶ נגד רעיון עובdot האדמה, ואחד מהם (הוא הרה"ג מוהר"ש סלאנט) השמייע דבריו, חכמו וצדקו" ברבים כאמור: כי עבودת האדמה מכיל בקרבה שלוש עבירות יותר המוראות, והן: עבודה זרה, גלי עיריות ושיפכות דמים!³⁷ בעריצות נרצה וכל רעם גבורותיהם — הוא רעם החרם — ילחמו במחוליו לבלע ולהשחת אתם ואת הרעיון הקדוש ההוא יחד, למען ישארו הם אדוני העיר ה' למושל על יושביה ממשלה בלתי מוגבלת על גיים, רוחם ונפשם גם ייחד"³⁸) — הנה בתעודה זו רואים בפעם הראשונה את הרש"ס לא רק מסביר פנים ליישוב החקלאי, כי אם כעומד בראש חברה כזו שמטטרת להגאל את הארץ ויסוד מושבות ליהודי הארץ והגולת יהוד. רוח הומן לא צדר את הרש"ס בכנפיו, כי אחר-כך אנו רואים אותו שוב מתנגד ליישוב החדש, מה שהחריד את חובבי ציון³⁹). אבל בהשפעת פיננס נאות לעמוד בראש החברה. הרש"ס ופיננס היו ידידים ואוהבים נאמנים זה לזו, ויש לשער שלבקשת פיננס נעהר לתת את שמו על החברה כדי לזרום את ערקה ולתת את חינה בענייני היהודים בחוץ לארץ ויתנו אימון בחברה כזו שהרש"ס עומד בראשה.

משמעותה עשתה את עבודתה בצדיעות ועל חבריה נאסר לפרש את פעולותיה בדף, אין זכר לה בספרות של אותו دور. אבל נשמרה עוד תעודה אחת שמעמידה על קיומה, והוא מכתב מאת הסופר והמוזכר ר' אריה ליב פרומקין לרבי עוריאל הילדה-הימער, שד"ר ב. מ. לוין ז"ל מכאן בארכינו של הילדה-הימער ומסרו לר' פינחס מרדיי גרייבסקי ז"ל, והלו פורסמו ב"מגנו"

(21) עוד בשנת תרל"ה הגיב פרומקין על התנדתו של הרשי לעבודת האדמה, אבל הגן על כבוד הרבניים שצדו בזכות היישוב החקלאי. במחברתו "להרמת קרן ירושלים ותושביה" (ירושלים, תרל"ה, עמוד 32) שכך היה תרגום של שמואל מונטגנו וד"ר אשר לוועד "מזכורת משה מונטיפורי", עיר על דברי בעלי התוכיר: "הרבניים לא ייחזו בעבודת הארץ מפחדם פן לא יקיים העובד את מצוות תחליות בארץ", בלשון זו: "אך, אתחdim' מהרבנן, כי ריבים המה רבניים וגדולים בעירנו אשר יתנו כבוד ויקר לחרעינו הנשגב הזה ולא ימצאוונו מגד לחוקי זהה; לא יאמרו עליו כי הוה שkol נגיד ע"א וגו"ע וש"ה, כאשר הגיד הרב ר' שמואל סלאנט נ"י". בראשית שנות השמונאים הוכיר פרומקין שוב (ב"חכילת", שנה יי, גליון 20; ח' אדר תר"מ) את התנדתו של הרשי'ס ליבורת הארץ אבל בגלויו 25 (כ"ז ניסן, תר"מ), הבהיר בשם ידידי הרש"ס את הדבה הזאת שהפיצו על הרש"ס, והודיעו רוק הוזיר את המתישבושים במושבות רוחקות מישוב, "שסכנה מרוחפת עליהם משודדים ואונסים, ויכולו לגלו עליהם אשמת שלוש העבירות האלה".

(22) "חברת עבודת הארץ באתק"ק", "חכילת" שנה יי, גליון 20 (כ' אדר תרל"ו).

(23) ראה ביחס את העratio של ייל"ג במכtabו לילנבלום מיד בניסן תרמ"ה, שנדרפס בדרך לעבור גולים" של מל"ל (ווארשה, תרנו"ט), עמוד 116.

ס ס ע³⁵) במחיר חמיש עשרה אלף ליטרא שטערלינג בעד אינט' בני ברית מלונדון שיקנו ואת הצורך בני ברית שישלו הקרן והריווח משך כ"ה שנה אין ספק לפניו שהקונים מהה בני "המעשנין-הויז"³⁶ בלונדון, ומאר שגו אחינו האצילים מלונדון שלא ישתחפו עם בדעה ועצה לבל חוץ מכשול ח'ז' מתי³⁷ א) כי קרוב מאד שאין זה אלא רשות אשר יפרשו לרוגאי בני עוני ח'ז', לפי הנשמע ע"י הסטודן של' היי שם כ"ה אלף דונאים קרקע כ"ה בתים ורפתות ק' שורדים גמלים פרדות חמוריים 24 סוסים ארבעים כבשים עשרים, שני דראעס מאשיגנון³⁸ שני שנייד מאשיגנון³⁹ שני אקער מאשיגנון⁴⁰, מעינות 7 ובלתי ידוע אם קנה כ"ז⁴¹.

הטעם והנימוק לעבודת החשאית של האגודה, מוסבר יפה בסעיף א' וסעיף ט' של התקנות. שנת תרמ"ב ידועה בתולדות היישוב כשנת העפלה ועלית בהלה. אחרי הפרעות ברוסיה בשנת 1881 נמלטו יהודים רבים על נפשותיהם ובאו במנוגים לארץ ישראל למצוא בה מקלט. בין העולים היו ציריך אגודות שונות ברוסיה ורומניה שבאו לתור את הארץ ולקנות אדמה بعد שלוחיהם. עלייה זו הקימה שאון רב, וגרמה גם להעלאת מחיר הקרקע על ידי סטודרים וספרדים שונים גם מבני ישראל וגם מהערבים ואיסטרו הכנסיה ליהודי רוסיה, רומניה ובולגריה. ראשי האגודה הוזאת, היו יושבי הארץ וידעו היטב את תנאייה, חיו העם היושב עליה ונימosis המישלה, וחפכו לעצור ברעה. מנסיניותיהם ידעו שהוהירות והמתינות הן תריס בפני כל תקלת ופורהנית. בעבודתם הצנואה והחשאית הפכו להган על מיסדי מושבות חדשות שלא ילכדו בראש סטודרים וספרדים מפקיע-יעדרים וגם שהמתישבים לא ינקרו את עין המששלת. יש רגלים להשערת שאגודה זו, שבראהה עמד ר' י"מ פיננס, נסודה כאופוציצה לודע "חולצי יסוד המעללה" שייסד ולמן דוד ליבונטין בשנת תרמ"ב ביפו, שעיל ידו נקנתה אדמות ראשון לציון. ועד זה שימוש בימי קיומו "סוכנות" להתישבות ומכאן לעבודות הובביזיון. העומדים בראשו לא

(35) ابو שוש, כפר על דרך יפו-ירושלים, בסביבת תל-ג'זר, בימים ההם אחזו המומר ברגהיהם.

(36) חברה פילאנתרופית נסודה אחרי הפרעות, בלונדון, לשם תמיכת גולי רוסיה.

(37) מכוורת-דידה.

(38) מכוורת-קזירה.

(39) מכוורת-חרישת.

(40) כל זה.

התנהגו במידה הוהירות ולא היו מן "הצענים והשתקנים". הם נתנו פרסום הרבה לפעולותיהם, וכל מעשה שעשה הועד שמש חומר תעומלה למלוא את חלל העתונות העברית והישראלית. אלום נסתבר הועד בעניינים שונים מה שגורם לחיסולו. אין שום ספק שהמלים "כי כבר הרכנו הנטיון מה הפרטום והשאון עוצה" — כלפי השאון שהקים ועד "חולצי יסוד המעללה" נאמרו. התנדבותו של פינס לוועד "חולצי יסוד המעללה" הובלטה עוד באספה המכוננת שהתקיימה בכ"ח אדר תרמ"ב בירושלים. פינס דרש שמקומ הועד יהיה בירושלים, אבל הכרעה דעתו של ליבונטין שהועד יקבע את מקומו ביפו. לחילוק-ידעות אלו נוספו גם סכסוכים אישיים, ופינס עזב את האספה וסרב גם להכנס אל הוועד אף על-פי שהרבו לפצור בו שיקבל עליו את העבודה הזאת⁴²).

פינס התרכזו אז בסוסים עמדתו הצבורית בירושלים ובhashbat כבודו שחולל בעטיו של החرم שהכריז עליו הר' דב-בריסק, ר' יהושע ליב דיסקין, והתקרב עוד יותר אל חוגי עסקני היישן מסוג ר' שמואל סלנט, ר' יוסף ריבליך, ר' ישראל הורוויץ ור' י"מ סאלומאן. את היישוב החדש שרת במאמריו בעיתונים העבריים ובכתביו לשואלו יונני היישוב. בסוף שנת תרמ"ב הוא עשה שוב פועל בעבודת בנין היישוב וגאות הארץ, ויש לשער שגם אגודה זו שקרה לה בשם "ועד העוסקים ביישוב הארץ" — יסיד באותו זמן.

אני אומר "יש לשער", כי בראש תקנות האגודה (או הוועד) כתוב: "אור ליום ג' ד' מרחשון תרמ"ג", אבל מזה אין לתביא ראייה שאגודה נוסדה באותו זמן ולא קודם. מתאריך זה נראה שבו נאפסו "בעלי הוועד" מתחת את

(41) ראה "ארץ אבותינו" הל. ג. ליבונטין, תל-אביב, תרמ"ד, עמוד 23 ובפרטיו כל של אספה הוועד מד' בניסן תרמ"ב, בספר זכרון ועד חולצי יסוד המעללה" הנפתח בספר זה (עמ' 122): "הר' דב-בריסק פינס, אחרי התצעקה של הוועד שיקח שם אחד בעבודות הוועד, כפי שסבירו בסעיף ד' מהאסיפה שערה, — ענה ואמר, כי לא יוכל לקבל עליו שום עבודה בהעיר, מפני שנשאר מקום הוועד ביפו". נגד קביעת המרוכז ביפו ולא בירושלים התנדדו גם ישראל דוב פרומקין וגם בזיהודה. האחורי ראה בה את ראשית חטאן הציונים להוניה את ירושלים ולעשות את יפו למרכז היישוב (ראה בוכרנוויו "החלום ושבורו". "התורן" שנה ה, גליון ל; "ב' חzon, תרע"ט). אבל פרומקין עוזר, אחר יסוד הוועד, את ליבונטין בעזה ובמצעשה. ב"ארץ אבותינו", עמוד 61, מספר ליבונטין: "ה' פרומקין מועל החבצלת באחבותו לרעיו ישב אי", שהוא עובד בו זה כמה שנים, חוץ בעצמו לראות את מעשי הוועד ויבוא ליפו וישב שם עד אשר נקנתה הקרקע של ראשון לאיין". (ראה גם מכתבי י. ד. פרומקין לlibonstein שנಡפסו בכתבים לתולדות חבת ציון), בדף ג', מספרים 1146, 1155 ו-1185).

ירא שהאודקים בירושלים יפריעו את הוועד בעבודתו וגם משום שהורגש צורך בייסוד הוועד בעירחות.

הסתמם על התקנות שנשלחו כחומר "לבני בריתנו הנכבדים", ומכוון שהן חברי לחברה מוכחה שהתקינה מזון. גם המשפט בסוף סעיף א': "לא אמרנו במכתנו הגלי כי היינו לחברה" הוא סיווג להשורתנו שהחברה נוסדה עוז בשנת תרמ"ב, כי אלמלא כן לא היה ספיק בידי ראשי האגודה לרכוש חברי בחו"ז לארץ ולהוציא "מכתבים גלויים".

מכיוון שלא בלבד שת התקנות שפורסמו למעלה אין שם חומר אחר לתולדות האגודה, קשה לקבוע בדיקות את שנת יסוד האגודה, אבל אני רוצה למצוא את שרשיה באגדות-סתור אורתודוקסיה — "תחדת ישראל" שיסודות פינס ובן" יהודה בשנת תרמ"ב. "תחדת ישראל" הייתה בעלת תכנית רחבה ומייסדיה הצביעו להם מטרה לאומית-מדינית ורוחנית ודאגו גם לאוולה חמרית וגם לגאולה נפשית — גאולת הארץ והכשרתה העם לתחייה הלאומית, והקימו בזה את "בני משה" של אחד העם. אבל באופן העבודה לנאות הארץ היהת תכנית אחת ומטרה אחת לשתי האגודות. אף בה-סודיות" והזהירה לחבריהם לבלי לפרסם מפעולות האגודה בעומניהם, דומה אגודה זו לחברת "תחדת ישראל" (42). תקנותיה שבתו יושם "תחדת ישראל" נוסדה במרחxon תרמ"ב⁽⁴³⁾. תקנותיה שבתו יושם סעיפים על דבר חקירת מקומות מוכשרים לקנית אדמה, יצירת חרותות ותעשייה, תחדת הדבר העברי וחקר דברי ימי ישראל נדפסו על גלון מיוחד⁽⁴⁴⁾, שייסדי החברה הפיצו אותו בaczrof מכתבי-חווור השאי בין הובני צין ברוסיה, שבו נאמר: "היה לא תהיה בימינו גאולה לארץ בalthי אם תוסד חברת-סתור אחת, אשר לא ידעו העربאים לא מהותה ולא כלילתה, אשר תהיה לא-ליתה לknות אדמה בכל עת ובכל מקום אשר תמצא, אם טוביה האדמה ואם רעה היא. אך תוכל להיות לתועלת עתה או אחריה כן. כי רק בזה נתיה אנחנו אדוני הארץ אם רוב אדמותה תהיה בידינו. — — — אך בדבר הוה בלבד, אם גדול מאד הוא לנו, עוד לא תהיה תחיתת ישראל. הן היה היו הינו הינו והסרבים והבולגarians והרומנים בארץם ורוב אדמותה היהת בידיהם, ועוד לא נחשבו לאומיות חיות. הלשון והרוח היא-היא עיקר גדול ותנאי מוכחה לעם חי"⁽⁴⁵⁾.

(42) ראה הסעיף "דרך פעולות החברה" בתקנות "תחדת ישראל": "כל פעולות החברה harus תהיינה ולא תהפסמנה בגלוינו החדשו ולא ידעו לאיש אשר בסוד החברה לא בא".

(43) כך רשום בסוף התקנות: "ירושלם בחוש השמיי שנות התרמ"ב".

(44) בראשם נאמר: "בשם ה' וישראל עמו. זה ספר הברית אשר כרתו מתי מספר מבני ישראל אהובי וומתם ווחפצים בהחיתה אשר היו לחברה ויקראו שמה תחדת ישראל". "בשם ה' וישראל עמו" מובא גם בראש הקראיה לאחינו אשר בגילה", וזה שמש, כפי הנראה, סיסמה ל"תחדת ישראל".

(45) ראה "תולדות חבת ציון" לש. ל. ציטרון. אודיסאה, טרע"ד, עמ' 209. מעין

בשורות אלו אנו רואים שמייסדי "תחדת ישראל" חפזו שעבודת היישוב תעשה בסתור כדי שיעלה בידי הובני ציון לגאלן בראשונה את האדמה מידי הערבים, אולם ה-"סודיות" שבחברה והתקנות שנכתבו ברמן, עד שאפשר היה לה"שוד" שטורה ריבולוציונית לחברה, וגם סגנון המכתב, שבו אנו מוצאים את עיקרי החותמי של בני-יהודה במאמנו "שאלת נכדיה"⁽⁴⁶⁾ גרמו "תחדת ישראל" לא מצאה הד בין "חובבי-ציון". ובינתיים באה העליה המבוהלת, ומגורת מייסדי "תחדת ישראל" נתקימה במלואה.

באב תרמ"ב⁽⁴⁷⁾, החדש שבו נאסרה הכנסה לארץ-ישראל ו"עוד חוצי הארץ"⁽⁴⁸⁾ שבאה הפתיחה, שבסגוניה ניכר שחוברה בידי פינס, רואים בעליל שמייסדי מדברי הפתיחה, שמסגוניה ניכר שחוברה בידי פינס, רואים בעליל שמייסדי "תחדת ישראל" רוצחים לתקן את אשר עוטו "הסואנים והרווערים" ולקדם את פני הרעה בעtid. בשובה ונחת יספרו: "אנחנו החותמים למטה היושבים בארץ ישראל ימים רבים ויודיעים את טיב הארץ וטבע העם היושב בה ומשפטיו המושלת עלייה, שמו לב לתחולות דבר "הישוב" מיום החל הרעיון לעפעם בלבבות אחינו בארץות פוריהם עד היום, ונראה את המסה אשר נסו ריבים לעשות ואת המכשולים אשר מצאו בדרכם זיכשו בהם ונוכת, כי הצלחת המושלה תביט עליינו ברעה גם אם חיללה לנו מחשבת מרד ומעל, עם הארץ לא נצליח בדבר הווה אם בסופה ובסערה נעל ובקול גדול נעשה מעשינו. כי המושלה תביט עליינו ברעה גם אם חיללה לנו מחשבת מרד ומעל, עם הארץ עונינים אותן באמרם כי לגרשם מן הארץ באנו, ושיממו מכשולים על כל דרכינו, מלבד המכשולים המונחים מאו בדרך מקנה השdotot בארץ הווה. כתוב "במשנת ארץ ישראל" בפרק "משפט האחותה" הנפתח למכתנו הוה. והוא כי יבואו אנשים מארץ לארכחה ולוחבה ימים רבים ולא ימצאו, ועלה בסוף בתהו ועמלם לירק והתקצפו וקללו את הארץ והוציאו דבתה רעה ללא אמרת. על כן אמרנו כמעשה הנחפוזים האלה לא נעשה, כי לאטנו נתנהלה ונעשה לאומיות חיות. הלשון והרוח היא-היא עיקר גדול ותנאי מוכחה לעם חי"⁽⁴⁹⁾.

(46) מ"ז בחשוון, תרמ"ג, שנופס ב"כתבים לתולדות חבת ציון" כרך א' (מספר 46).

(47) כרשותם בסוף התקנות: "גנשטיין ט, עמודים 359-366".

(48) "החרור" שנה ט, עמ' 359-366. כתובם בסוף "קראייה": "געשה בירושלם, ביום העשורים וארבע לחודש החמשי שנת ישראל חי היה וכי יהיה לפ"ק". ה"לפ"ק" עליה תרמ"ב.

(49) "ספר הזכרונות לחברה, תחדת ישראל" ("כתבים לתולדות חבת ציון" כרך ג' (מספר 45) מ-1173).

שפרסתי למעלה, אמם נראה שאספה "בעלי הוועד" התקיימה ב-אור ליום ג' מרכזון תרמ"ג⁵⁰, אבל מהתועדה מוכחה שזו לא הייתה אספה-היסודה, כי החברה כבר התקיימה מזמן. ואולי התקיים מוקדם ועד של עסקנים, ובאספה זו החליטו להקרא בשם חברה.

לחשערתי זו אמם אני מוצא סתירה בזה שהרא"ל פרומקין החתום על התעודה כסופר החברה ומזכירה עלה לירושלים בשנת תרמ"ג⁵¹. אבל יתכן שעילתו היא-היא שהבסבה ל"בעלי הוועד" לחתוך בחברה, ומתΚבל על הדעת שזה היה "צורך השעה" האמור בראש התקנות. ר' אריה ליב פרומקין בא לארץ-ישראלocab כבא-כוחם של העשיר עובדיה (AMIL) לאכמאן ור' עזריאל הילדי-הימד מברלין לknoot אחזות בארץ-ישראל. עוד בהיותו באשכנז, שם עשה תעומלה בין היהודים החדרים למען היישוב, טרח ויגע לסדר ועד לשם יסוד מושבות בארץ-ישראל בשבייל פלייטי הפרעות ברוסיה וממנה את ר' עזריאל הילדי-הימד לגורבר⁵²). הוא גם הגה או בריעין יסוד ועד מרכזוי לעבודת היישוב בירושלים, ובמצאו, בבואו לארץ, ועד מעין זה, הסתפק אליו ולשם תועלת מ ע ש י ת הציע שהועד יהיה לאגודה והוא גם נתמנה לסתורה ומזכירה. אולם, כפי הנראת, לא הייתה השעה מוכשרת אז לפועלות גדולות והאגודה נתקבלה בטרם שהספיקה לעשות איזה דבר ממש. ראל פרומקין, שמכתבו לר"ע הילדי-הימד המובא למעלה, אנו רואים שהיה "הרוח החיה" באגודה, אינו מזכיר במכתבו מאותו זמן לא את האגודה ולא את ר' ים פינס, אם-כ"י יתאר בהם את חייו בארץ-ישראל ומספר בפרוטרוט את נסיעותיו בארץ לשם קנית הנחלה⁵³). מכתבו של יהיאל בר"ל לפינס ומכתבו של ר' אש הרשברג ליעקב הנמצאים בידי, אני למד שבאותם הימים נתהוו איזו סכסוכים בין פינס ופרומקין, ואולי גרמו אלה לבטול החברה.

בטולה של אגודה זו הביאה לפינס לנסota שוב להחיות את "תחדת ישראל", והפעם האZH לאספה תחת דגליה חברי אחדים מהובבי-ציוון ברוסיה, ואף בעניין רשי פין ישרא מטרת החברה ונפתח עליה לחבר וגם שלח שלש

(50) ראה תולדותינו מאת אליעזר ריבלין בראש הכרך הראשון של "תולדות חמי ירושלים". זו הייתה עלייתו השנהה של ראל פרומקין. עלייתו הראשונה הייתה בתור"א, ואז הדפס בירושלים את מחברתו "מסע ابن שמואל" וחיבר את ספרו "תולדות חמי ירושלים", שחלקו הראשון בשם "בן שמואל" יצא בשנת תרל"ד בחוילנה (חלק זה בzipf שני החלקים האחרונים יצאו בירושלים (תרפ"ח-תר"ץ) בערךת המנוח ר' אליעזר ריבלין דיל בזכרוף תולדות המחבר, הערות והוספות, מלאים ומפתחות מאות העורך).

(51) ראה מכתבו מברלין ב"המגיד" שנה כ"ו, גלוין 32 (אי-אלול, תרמ"ב).

(52) נודפס ב"כתבבים לתולדות חבת ציון" כרך ג'.

שדה או כרם אשר בעליו יתورو אחרי קונים ונקנוו אנתנו". הם גם עשו شيئاוים בנוסח התקנות. בסעיף הראשון, למשל, כתוב: "תכלית החברה: לככובש ארץ אבותינו לפניינו לא בחיל ולא בכח נשך ומלחמה, אך ברוח אמונה שלשלון הארץ ובכח הכסף, וקורא לה שם חברת גואלי הארץ", במקום הנוסח במחודשת הראשונה: "תכלית החברה להחיה את אומה ישראל ולהרימה משפלותה ולבצער רוחה ולהשיב לה כבודה כבראשונה, וכל זה ברוח אמונה שלשלון הארץ".

אנו רואים כאן לא רק שינוי לשון ונוסח, כי אם גם שינוי-מגמה ומטרה. מייסדי החברה העמידו עתה את ג' ו ל ת ה א ר ז, הכרשת העם לעבודת האדמה ולקשר את היהודי הגולת לארץ, לעיקר עבדותם. הם התרכו עתה בתעומלה לערעון "תחדת הארץ", בין חובבי ציון בחוץ-ארץ, וכי שיתנו אמון בחברה הציעו שבית הארץ, כלומר: כסף הנדבות והתמכחות לחברה, יופקד באחד הבאנקים באנגליה או באשכנז, אבל את מקום מושב הוועד הפועל קבוע בירושלים. בזה חפכו פינס ובנ' יהודה להטוט את הורם שוב לירושלים לעשותה מרכזו ראשי לעבודת היישוב במקום יפו. "וועד הפועל" של "תחדת הארץ" היה צריך לשמש מעין "סוכנות כללית" לעבודת היישוב גם בארץ וגם בחוילנה.

אלמלא עלה בידי פינס לבסס את "תחדת הארץ" היה מביא ברכה רבה לישוב, אבל ל מ ע ש ה לא התקיימה החברה ולא היה שום ערך לוועד הפועל. אבל מכיוון שבלאו הabi היה פינס פעיל בענייני היישוב, יצא ההפסד בשכר פעולותיו של פינס. אולם כדי לעשות גדולות וליצור מפעלים כבירים, היה צורך במוסד קבוע או ועד אחראי שייצג אותו, ואני חשב שלשם זה יסד את חברה (או וועד) "העסקים בישוב הארץ" שהיה יכול לצרף אליה מעסוקני היישוב הישן, שאף-על-פי שהמטרה הלאומית-מדינית של "תחדת הארץ" הייתה זהה לרווחם, אבל כישובי ארץ-ישראל היו צמימי-דעה עמו שעבודת גאות הארץ צריכה להיעשות בסתר, בחישאי ובאנגיוט. סיוע להשערתי זו יש למצוא בה שבסעיף הראשון של תקנות "העסקים בישוב הארץ" נאמר: "לצורך השעה התאחדרנו אנחנו החותמים מטה לחברה". ובסוף שנות תרמ"ב, אמם היה המשום "צורך השעה" לייסוד חברה במטרה כזו, ויש איפוא מקום להשערתי הקודמת שהחברה נוסדה כאופוזיציה ל"וועד חוצי יסוד המעללה"⁵⁴). מהתועודה

(49) אני חומר ואומר שכזאת נראה לי רק בגדר השערה, כי מחוسر חומר לא נוכל להוציאו שום מסקנות.

מאות ר"ב לשם גאות הארץ על-ידי "תחיית ישראל". לרעון "תחיית ישראל" עשה או תעמולה ברוסיה א ב ר ה מ ק ו פ ל מ א נ, מחלוצי פתחתקה שליחת יהודי הגולה לגاء את אדמתה. בראשית תרמ"ג, יצא בהסכמה פינס, לחוץ-לאירן כדי למכור חלקות מדמתה לתחיית פינס. ובדרךו מלא גם את שליחותו של פינס לעשות נפשות לתחיית ישראל. מכתבם של פינס ובנ' יהודה לרשי פין⁽⁵³⁾, נראה שкопלמאן, הוא שענין את פין בת'תיה ישראל". והספר של פין חבר באגודה, כל-כך עודד את מיסדים, עד שבכתבו לפין⁽⁵⁴⁾ יאמר פינס: "מכתבו היקר היהת את רוחנו ונארנו כי לא אך דבר שפטים הוא הרעיון אשר אליו יוצאים ואינו יוציא אחריהם". על כבודו וסיעתו הנני אומר מי רואה אלו יוצאים ואינו יוציא אחריהם". חברי לדעה מצאו גם בהרבנים ר' עזריאל הילדהheimer וד"ר סלונדי מזרני קהים, שקיבלו על עצם לאסוף נדבות بعد "תחיית ישראל" ולהפקיד את הכספי בכספי החסכו באשכנו עד אשר יאוסף סכום הגון להפקיד בבנק⁽⁵⁵⁾. מכתבו של פינס לפין עורך בא' תרמ"ג, שבו יודיעו גם ש"בקרוב נשלח לכם קונטרס מודפס המככל בתוכו ספר הזכרונות לחברת תחיית ישראל לכל סעיפיהם לכל משפטיהם וחוקותם וזכרון כל אשר קרה לה. בו תמצאו שלשה פרקים ממשנת הארץ ישראלי המכללים בתוכם ידיעות נחותות מאד על האדמה ועל משפטיה אהוזה ועל עבודה אדמה בארץ זאת". הקונטרס אמן הופיע באותו חודש, ועל שערו כתוב: "ספר הזכרונות לחרת תחיית הארץ ירושלים שנאה יסיד פינס בשבייל בני ביל"ו שהתיישבו בירושלים".

כפי הנראה התחיל פינס לדגול שוב ברעון "תחיית ישראל" בעת שהתקרב אל בני ביל"ו ונעשה למדריכם. הוא ראה בהם את האלמנט לצירת תנועה

ארץ-ישראל". רואה "משנותו" של פין, שנעשה גם לה שמייה בספרנו", ונעלם מעיניו שהמשנה חורה ונדפסה ב"ירושלים" של יעבן (חלק ב', תרנ"ב, עמודים 28-37). א"ע-על-פי שאו נפלט הרבה מערכה האקטואלי ומשום זה צרע יעבן הערת שמדובר בשבחה, ומפתעת ערכה אני מבאה כאן: "משנה זו שונתה לנו חכם וסופר, ה' ייחיאל מיכל פינס היי", זה כשםונה שנים (צ"ל: עשר שנים, כי המשנה הלא חוברה בשנת תרמ"ב. — א. ר. מ), נוגגת היתה לשעתה, ונוגגת היא בזמן זהה. מפני שקצת הלכוטה בגון "הלכות התלוויות באדמה", על אלמאן נ"י". סמל למטרת "תחיית ישראל" הצביעו את הפסוק: "למען תחיה לדעתה ולדבר אותה". בסוף דבר" אנו קוראים על תכנית שנייה, והיא יסוד ישובים בני ישראל בעיר הארץ שחיו עזובות מישוב היהודי.

תכנית זו כההחלת התקומת, הן מתודת חברותה שהי"ו ("шибת החרש והמסגר") שבאותה שנה יסיד פין בשבייל בני ביל"ו שהתיישבו בירושלים⁽⁵⁶⁾.

כפי הנראה התחיל פינס לדגול שוב ברעון "תחיית ישראל" בעת שהתקרב

אל בני ביל"ו ונעשה למדריכם. הוא ראה את האלמנט לצירת תנועה

ארץ-ישראל". רואה "משנותו" של פין, שנעשה גם לה שמייה בספרנו". ונעלם מעיניו שהמשנה חורה ונדפסה ב"ירושלים" של יעבן (חלק ב', תרנ"ב, עמודים 28-37). א"ע-על-פי שאו נפלט הרבה מערכה האקטואלי ומשום זה צרע יעבן הערת שמדובר בשבחה, ומפתעת ערכה אני מבאה כאן: "משנה זו שונתה לנו חכם וסופר, ה' ייחיאל מיכל פינס היי", זה כשםונה שנים (צ"ל: עשר שנים, כי המשנה הלא חוברה בשנת תרמ"ב. — א. ר. מ), נוגגת היתה לשעתה, ונוגגת היא בזמן זהה. מפני שקצת הלכוטה בגון "הלכות התלוויות באדמה", על אלמאן נ"י". סמל למטרת "תחיית ישראל" הצביעו את הפסוק: "למען תחיה וירושת הארץ אשר ה' אלהיך גותנו לך" (דברים י"ו), לмотוג.

החברת⁽⁵⁷⁾ היא בת כ"ד עמודים קטנים ומכליה את "ספר הברית" של

53) כתבים לתולדות חבת ציון" כרך א' (מספר 46). מסגנון המכתב והליריותו נראה

שכתב בימי בזיהודה, א"ע-על-פי שחתיימת פינס בא בראש.

37) שם, מספר.

54) ראה בספר הזכרונות" לחברת תחיית ישראל.

55) תרמ"ג.

56) את המחברת "ספר הזכרונות" חור והרפס המנוח א. דריינוב בספרו "כתבים לתולדות חבת ציון" כרך ג', עמודים 550-530, ובהעתרו יאמר: " מפני יקרת מציאותה וחשיבותה האמיתית אנו מודפים כאן את כל ה ואין אנו מחשירים מתחוכה גם את משנת

57) ראה מאמרו של דוד יודולוביין: "ביל"ו שבירושלים" ב"ימים הראשונים" כרך א', חוברת ה' (אוקטובר 1934), עמודים 103-116. בעל המאמר היה מנגני "חברות שהי"ו". וגם הוא מקשר את יסוד שהי"ו לתחיית ישראל".

חודשי מילים של ר' סעדיה גאון

מ א ת

ע. בן-עוזרא

עbero יותר מאשר אלף שנה מיום מותו של רס"ג זיל, ועד היום עדין אין לנו מחקר שלם על לשונו והידושיו בלשון והשפעתו הלשונית על בני דורו והבאים אחריו. כי השפעתו ניכרת בלשונים של גדולי המשוררים מיימי הבינים. וראוי לציין שהידושי לשונו חדרו לא רק לתוך דברי הרבנים, כי אם גם מתנגדיו לציין שהידושים נראו חדרו לא רק לתוך דברי הרבנים, כי אם גם מתנגדיו הקרים זכו בהם. ועד היום אנו משתמשים בכמה מהידושים. אבל רוב הידושים הלשוני שלו מצפים לגואל, כדי שיישעו לknין הרבים. בזה הנני עושה את הנסינן, ואולי הראשון, בסדור הידושי הלשון של רס"ג עפסי א"ב. וממי יתן שלולוני זה יוסיף להרחבת לשונו הקמה לתchia בפי העם.

* * *

א.

אבח (אל"ף סגולת, ביה"ת פתוחה). טבח: חרב יד תסיר אבח (סדור, רפג). עפסי אבחת חרב (יחז" כא, כ). ע"מ טבח—טבחה. והשם אבח נכנס לכמה פיטוטים, כגון "עקדת" לרשב"ג בנעילה לאביתור, בקינה "אמרתי שעו מנוי" לקלוגנים הקטן, ביוצר לחנוכה, "אודיך כי אנטת בי" ליסוף בר' שלמה מקרקשונה ועוד. **אביונה** (אל"ף סגולת, ביה"ת שוואית, יוז"ד חלומה). ת. עניה: ועדת זו סגלה אל תהאי אביונה (סדור, טג). השם אביון לנכח אינו מצוי.

אבר, פיעל, הבא מהומה: ולא יתהר מאבר (תשובות רס"ג לחוי, בית 18).

בתנ"ך נמצא פעול זה בהתפעל במשמעות התטרום (יש" ט, יז). פועל, השраф: כי

אדוניך נאכל ונשתה ונשרף וייאבד (שם, 54).

אבכה (אל"ף חרואה, ביה"ת שוואית, כ"ף קמוץ). שרפה: אבקת עצים

בהאייפף (דויד. א"מ, כג). ע"מ בטחה. במקור כתוב "עצם", אבל אין לו שום מובן, ולפיכך אני מציע לקרוא עצים.

אבקיה (אל"ף פתוחה, ביה"ת שוואית, קו"ף חרואה, יוז"ד קמוץ). ת. חזקה:

ויגرس מלטעותי בחימה אבקיה (סדור, תטו). מן הפועל אבק המשמש למלחמה.

כי כאשר שני נשים נלחמים זה בזו הם מעלים אבק. ומשקל המלה ע"ד מאפליה,

וסיום "יה" משמש להגדלה.

ל"תchia ישראל". אבל שאייפתה העיקרית של "תchia ישראל" — לגואל את האדמה ולכבות לאט-לאט את הארץ בתהישבות יהודית עד שנחיה לרוב מכריע בארץ, לא נתגשנה. במכתבו הנזכר לפין, אומר פיבס: "אין ידינו לעשות דבר בטרם נדע כי כסף מוכן למענו ובידים ריקניות אין כדי אפילו לשוב בעשות מעשה, ولكن אל תחכו לראותות אותן לטובה מאננו עד אשר עשיתם אתם כל אשר יש לאל ידכם". והמדובר — על קנית אדמה. ליוהדי הגלות היה רעיון "תchia ישראל" מעורפל ולא ברור כל צרכו⁵⁸ א), ואף בארץ ישראל הלהיבת האגדה רק מתי-ספר, ויתכן שהמייסדים המהם היו החברים הייחודיים⁵⁹ מדברי יעקב גולדמאן נראה שלא התקימה כלל. בתולדות בני-יהודה⁶⁰, יכתוב: "בעת ההיא"¹ עללה במחשבה לפני פינס ובנ"יהודה לכונן חברה ל"תchia ישראל", אך מנסבות שונות לא יצא הדבר לפועל². אולם אם גם התקימה, לא השפיעה על היישוב. לא הצליח דרא ומהשบทם הטובה של פינס ובנ"יהודה לא הביאה למעשים.

(58) לדוגמה, אני מביא את דברי ר' מרדכי גימפל יפה מרויינוי ב麥תבו לפינס (מה' בניסן תרמ"ד), שנמצא בידי: "ומאו שנותים אשר ראייתי ביד קופלמאן קוונטסו בשם 'תchia הארץ' בכתי לא ישר בעניינו וזה, ואף כי בראותי בו: תכילת החברה יכבות ארץ אבותינו, לבני הכלוי על זה כמו העולם פעם, ואמרתי גם לאחיזו הרפ"פ (ר' פישל פינס. א. ד. מ.) ש"י, דבריו אלו מי ידוע אם לא הגיעו למקום גבולה, כי בזמן זהה אין דבר נעלם מוחלטינו אשר נדבר בחדרי משבינו ואף כי בדבר הכתוב נדפס ושלוח לרבים, ומה נקל לרשעי ופלטי האומה למצוות בונה מקום להבאיםו ביישבי הארץ, וענינים אלו אויל רק הרהור מותר ודבורה אסור. ובראותי ושמי כי הפה מירו [=שלימן] עופר למחות ומינח מכשולים על דרכינו פל לב עלי".

(59) הקראיה לאחינו אשר בגולה" הנזכרת למללה, מתחילה "אנחנו החחותים למטה". ועל זה כבר העיר דורייאנו: "למעשנה אין איש חתום", בתולדות נסם בכיר ב"אנזיקלופדייה יודאיית" כרך ד, עמודות 6-5, מבוא שהוא יסוד יחיד עם פינס ובנ"יהודה את הסתדרות האי-לייגאלית תchia ישראל". עד כמה שידוע לי, והוא המקור היחידי להשטייכותו של בכיר ל"תchia ישראל" ומכוון שבעל התולדות (ד"ר יוסף הילר) לא הודיע את המקור שמננו שאב את הידעה זאת, יש לפקס בזה. במקום "תchia ישראל" היה בעל התולדות צריך להזכיר את "עורת נוחים", שנוסדה בשנות תרמ"ג על ידי פינס, בנ"יהודה ובכארה.

(60) ספר זכרון לסופרי ישראל וורשות, תרמ"ט, מזרע חכמי ירושלים, עמוד 191.

(61) ככלומר: בעת שבנ"יהודה התוווע לפינס, וזה היה בראשית תרמ"ב.

אבר, פועל, היה חזק: סלה ממשתי אוברה (סדור, רטו). הפועל הוה נמצא במבנה פיעל: «אבייט שאייבר את עצמו מעשות השובה» (סנה' קט: ב'). אברות (אל"ף צרויה, ב"ית קמוצה, ר"יש חלומה). כינוי לידים: ובל תאמץ לב ותקפוץ איברות (סדור, רד). עדה"כ «ולא תפץ את ידר» (דב' טז). הגאון עשה את הרובי של השם הארמי אבר ע"מ היכל — היכלות. ב"י נסה אוברות, ע"מ ארחה — ארחות. מול"י הסדור ניקדו את האל"ף בחטףفتح. אם כן מה היו"ד אחר האל"ף? אלא היו"ד היא לסימן הציר"ה.

אגרון (אל"ף סגולת, גימ"ל שוואית, ר"יש חלומה), ספר מילים ושורשים: ספר האגנון לשון הקודש אשר בחור בו אלהינו (אגרון, נב). ע"מ חבורן עפרון. נקוד השם הזה שניי במחולקה. יש גורסים: אגרון, אגרון, וגם אגרון (עין הרכבי, זיל, מ"ה, מבוא, עמ' ג, ד, והערה ב, ז; שם י, יא; שם כא, הערכה ג, ה; ש"ל, בית האוצר יא; שם, ייחית; היקב ב, עמ' 44—43). במונח אגרון השתמש גם הראוי דוד בן אברהם אלפסי (ראה Skoss, The Hebrew Arabic Dictionary of the Bible).

אותיה (אל"ף חלומה, תי"ו חרוקה, יו"ד קמוצה), תקופה: בכל דור ודור ואותיה (לוין, א"מ, 159). עפ"י האותיות (יש' מא, נג, מד, ז; מה, יא).

אטד, נפ. מכוסה קוצים: ראה שושנת עמק בין חROL נאטדה (סדור שבד). ההפק של «סoga בשושנים». פועל נגור מן שם.

אטום (אל"ף חרוקה, טי"ת בשורוק), סתימה: באטום אונינו (סדור, שמה). עדה"כ אטום אונו (יש' לג, טו).

אטט, קל, להש: בין ההשגות של دونש על רס"ג יש כי גור הגאון אוטט מן אט (دونש, 88). גם צוין מציין את החදש בין ההשגות של הגאון (ס"פ 385). אבל אני לא מצאתי שם את החידוש הזה. מצאתי את הפעל בתתפעל: טרן להטאוטט (דoid. א"מ, כב). וגם «לכן התאטט» (שם, יט). צורה מוזרה. סב"י כתוב «אטטיי» במשמעות נתית (מלוחמות, 72).

אכזר, הת. היה אכזר: ראה צרת נפש בהתחננו ואל תחאזר וככדי תהשבו (סדור, רא), פועל זה ישנו אצל הקליר בפייעל («איכזה אשפטו»). בנין התתפעל שכיה MADE בימיינו.

אלם, קל, שתק: לאלים ולהלום ויועם קדה יהלום (סדור, שבד). בתנ"ך אין בנין קל. והפיטן שמעוון ב"ר יצחק השתמש בחידושו של הגאון («אותן אדרושׁ» ליל יו"כ). הפעיל: מה אדרבר ומה אומר כי האלים פצח (סדור, תי). הפיטן אליה בר שמעיה השתמש במבנה הפעיל («אנא חטא», סליחה לשחרית ש"כ).

אמנות (אל"ף בח"פ, מי"ם קמוצה, נו"ן חלומה), אמונה: חרבו לטש לשחת

מתי אמנות (סדור, שלו). בתלמוד יש «בעל אמנה» (תענ' ח). ע"מ נדבה—נדבות, ש"ע מפשט.

אמת, הפעיל, הוכח את האמת: ודמי עבדים להאמת (סדור, רא). פעמים תשעה עשר האמת (בראדי, א"מ, 56).

אנסה (אל"ף בח"פ, נו"ן קמוצה, סמ"ך קמוצה), אונס: הוшибונו לבטה מכל מוקש ואנסה (בראדי עמ' 56). ע"מ אמן—אמנה.

ענק, הפעיל, צעק: פרעון אלתי עפה להאניקה (סדור, שכב). הפועל אכן רגיל במבנה קל ונפעל.

אסף (אל"ף חלומה, סמ"ך סגולת), כינוי לתורה: אני נתקי מוסרת, הדדי אוסף (סדור, תיד).

אפק, נפ. מוקף: אבקת עצים בהאייפּ (דoid. א"מ, כב). בתנ"ך אין בנין נפעל בפועל זה.

הפעיל: יעקב שאלת למה הופק (دونש, 70). מל' אפק עלי רעות (תה' מ, יג). בבניין פיעל נמצא וזה בפיוטי הקליר.

אשה (אל"ף חרוקה, שי"ן קמוצה), אש: ממרום שלח בקציני אשת לבתו (סדור, תיד). בתנ"ך נמצא הצורה אשה (שי"ן סגולת). בתלמוד נמצא ריבים אשות (יומא כא. ב).

אשל, הפעיל נטע: בבר דשא האשיל (סדור, רפא). הפועל נגור מן השם אשיל. בפיוטים נמצא בגעעל.

אשם (אל"ף סגולת, שי"ן סגולת). אשמה: טבעו אונים שומעות מרוב אשם (סדור, שבד). ע"ד עולה — עול, לצורך החירות.

אssh, קל, שרוף: סביבות סם אווש (דoid. א"מ, כד). פיעל: בקרן המזבח יאשם (סדור, רפז). ובמשמעות זו פרש رب האי גאון "והתאוששו" (יש' מו, ח). עיין "שפת יתר", מספר מה. הפעיל, חזק: גדע גוע אשר נטע והאישיש (סדור, שבד). הפועל אווש—אשש מצוי באגדה בפועל והתפעל במובן זה.

אשתם (אל"ף סגולת, שי"ן שוואית, תי"ו פתואה), אש של קדחת: מליטינו מפה ומאשthem (סדור, שצד). רס"ג השתמש בכתב נחר מפה מאשthem עפרט" (יר' ו, כת), ושנה את הקרי של המלה מפה. במרקם מפה הוא כתב מפה, מל' פחים, ואשthem תפס עפ"י אשtheta, שמשמעותה בארכמית קדחת. ודברי רס"ג הם עפ"י המאמר התלמודי: "הכל בידי שמי, חזן מנגנים ופחים" (כתובות ל).

אתה, קל, נתן אותן. בין ההשגות של دونש הוא מוכיר, כי גור הגאון אודרושׁ" ליל יו"כ. הפעיל: מה אדרבר ומה אומר כי האלים פצח (סדור, תי). הפיטן אליה בר שמעיה השתמש במבנה הפעיל («אנא חטא», סליחה לשחרית ש"כ).

אמנות (אל"ף בח"פ, מי"ם קמוצה, נו"ן חלומה), אמונה: חרבו לטש לשחת

השם אותן הוא מהפועל את, כמו בור — ברר. בبنינים פועל ופועל השתמשו הפיינטנים הראשונים: «אַף בָּרֵי אֲתָת שֵׁם שֵׁר מְטָר» (גשם לקליר). בימינו התחילו להשתמש בא"י במבנה פועל («מאותת»).

ב

בָּהוֹרָה (ב"ת שוואית, ה"א חלומה, ר"ש קמווצה), בהירה: צאנן וצלצל עוד מבחרה (סדור, רטו). תואר נגור מן בהר, כגן תורה מן טהר.

בָּהַט, הת. היה צח כבתה: גודתי את המלה תבתה (ספר הגלי עט' קפה). **בָּהָן**, קל, כף שיש לה בותה: טובים משוחין קנה וקדחה בכף בהונגה (סדור, שכן). בינויו פועל מהשם בהן.

בָּוֹדָא (ב"ת חלומה, דליית צרואה), מחשבה: בודאי לבוי (אגנון, נז). בתנ"ך יש לפועל בדא שימושות של הוצאה רעיון חדש או דבר שאינו במצבות (מ"א יב, לג; נחמן ז, ח).

בָּוּךְ, הת. תעה: כאבק דך יתבוכך (דוויד. א"מ, כב). בתנ"ך ישבו פועל זה בנפעל (יואל, א, יח).

בָּוֹזֵן, קל, בקש: בצים צדים לדוגג (דוויד. א"מ, כא). פועל ארמי בצורה עברית. תר. חפש — בציא (משליל ב, כד).

בָּטָה, פועל, דבר: בראותם כי כוב ביתה (לוון, א"מ, 158). בתנ"ך ובתלמוד ישבו רק بكل בטלון (ב"ת חרואה, טי"ת קמווצה, למ"ד חלומה), בטלה: ותמד בטלוננו (סדור, שלב).

בָּכָר, הפ. הוציא את הפירות בהקדם: מים גיא להבכיר ולהלקיש (סדור, שצה). בתנ"ך ובתלמוד ישבו בנין והבש מושעות ילוד בכור (יר' ד, לא; בכוי כד). בתלמוד ישבו פועל זה בהתפעל באוותה המשמעות שהשתמש בה רס"ג (עיין ילק"ש ב"ר כסא).

בָּלָה, הת. התפחד: חרדיו הצורים והיצורים מתבלחים (סדור, שפט). פועל בלה בבניין זה ישבו במשמעות הركב (ב"מ פז). באותה המשמעות, שהשתמש רס"ג, ישבו בפועל בכתיב (עורא ד, ד). והוא נגור מן השם בללה. הקליר גור מן השם זהה פועל (מרקוטס, עט' 49).

בָּלָה (ב"ת סגוליה, למ"ד פתואה ומפיק בה"א), בללה, פחד: שמור מצותי וחיה מבלחים (סדור, קסה). או תחל לבלחים (שם, קטט). (מולדי הסדור ניקדו את הב"ת בפתח, שלא כדין. רס"ג יצר צורת זכר מן המלה בללה, שהיא שם

מבנה פועל. צורתה הוכר היא ע"מ קלס — קלסה. ולכן הב"ת של בלחים צריכה להיות שוואית).

בָּעָר, נפה, נשרף: נבערה ונשרפה באש (סדור, תא). בתו"ך אין נפועל בער, ממשמות שוף, כי הוראת הנפועל שם היא חסר דעת (ירמ' י, יד). בקה, פועל, בטא: תדע כי על כל דבר אשר פיך מבקה (סדור, שכב). כפי הנראה חדש רס"ג פועל לה' מן בקק. כי לפעלים הגוראות לה' וע"ע יש הוראה משותפת, כמו חפה — חפה, חזה — חזץ, רבה — רבב ושובן כאלה.

בָּרָר, הפעיל, בחר: נוגטי בחמד עת הבירה (סדור, רטו). בתר, פועל, נחתק: פגרים בותרו והורד הציפור עליהם (תשיבות לחויי מג). כאן יש חדש של בניית, גם בחיי השתמש במבנה זה (עיין בפירוש חייני, פ' לך, ד"ה "ביום שהוא קרת").

ג

గָבָא, קל, אסף מים: געו מעגולות ואשתם אליו ביצה גבואה (סדור, שכן). בינויו פועל נגור מן השם גבא.

גָּבְלִי (גימ"ל חרואה, ב"ת שוואית, למ"ד חרואה). כינוי לעשו: פדע גבלי מבדק (סדור, תא). עפ"י תר' יונתן לשער — גובל. ובשם מבדק הוא מכון לבימה"ק. (עיין להלן ע' מבדק).

גָּבוֹלִים (גימ"ל שוואית, ב"ת שרווקה, למ"ד פתוחה, יומ"ד חרואה), גבולות: קבץ נפוצים מכל גבולים (סדור, שכב). הפיינטנים חדשו לצורך החירוז את סימן הרבוי הזוגי, כעין הדומים, מעגלים, מורים ודומים. גם כאן השתמש רס"ג בחופש זה וחידש את הצורה האמורה. השם גבולים ישבו בפיוט אונוני מהתקופה הביאנטית (עיין דר' ש. ברנסטайн, פיטוטים ופייטנות חדשים מהתקופה הביאנטית, "חוּרְבָּ" ה', חוב' טי', עט' 86, ש. 35).

גָּבָשׂ, קל, היה כמו גביש: טוהר ברקתם גבש (סדור, רפ"ד). רס"ג גור את הפעול הזה מן גביש (איוב כה, יח). הפעול גבש בתוספתה הוא במשמעות מלא מקום בעדרות עפר (אהל', יפ, ט).

גָּדְשׁוֹן (גימ"ל חרואה, דליית שוואית, שי"ן חלומה), גודש: ולא הבינו והסיפו מהיר בגදשון (מאן, א"מ, 390). ולא כגרסת לוין רגשונו, שאין לה שום מובן. **גָּדְלִילָה** (גימ"ל שוואית, דליית חרואה, למ"ד חרואה, יומ"ד קמווצה), חילק במבנה בורות גדייל: ופרק עבות גדייליה מס' גדייליה (סדור, תא). עפ"י "גדיילים מעשה שרשות" (מ"א, ג, יג). והצורה הזאת היא עד' פילילית. החדש בא כאן לזרוך החירוז והחידוד המלולי.

גדף (גימ"ל חרוקה, דל"ת סגולה). גדוֹף: צבי עדיו בגדוֹף (אהל מכון, יד). השם הוה ישנו בפיוט מאוחר (ס"פ 387).

גההּ, פועל, היה בצער: יום עברה יום זה גוהתי (סדור שכ.). בפעיל ישנו באחד הפיטוטים של הקליר (מרקוט, 53). הפעול, היה כהה: הלת שחר וכטילין לא הגהו (סדור, שיט). ה"א אחת מיתורת היא. הפעיל נמצא בב"ס מג. ית. ורבבה מילים ישנן שהה"א והגימ"ל מתחלפות, כמו כבל — גבל.

גיהּר, הפעיל, השתחה: אשך על פי מורי להגהיר (סדור, שצ). בתנ"ך גיהּר, הפעיל, השתחה: שפטיה השתמש בבניין זה בפיומו «אראים ומלאכים» יונזר לשמע"צ.

גועון (גימ"ל חרוקה, וא"ז שוואית, עי"ז חולמה), מות: ואומר מי יתן לי גועון כחרבה גבעון (סדור, שכב). שם נגור מן הפעיל גוע.

גישׁ (גימ"ל חרוקה). גישה: בփח בין הבדים בגישו (סדור, רפו). הוא עפ"י יומא לב. ב. רס"ג חידש את השם הזה ע"מ שיא מן נשא, ביב מן נבב ועוד. אלבּ, הפה. הליקות בכלי חד: הח' יורה ולא יכול להשיבה להגלב (סדור, שצ). בנדרפס יש «לשלב», וזה הנוסח הנדרפס: «ח' יורה ולא יכול לשלב, טפי מים הניגרים ארצה לא יאספו להגלב». המוליכים לא הבינו את פירוש המלים המתרוזות ולא ניקודן. לי נראה שחליף כאן המעתיק את שתי המלים האחרינוות וכל הבית יצא מטוושטש. לדעתינו צרייך להיות: «ח' יורה ולא יכול להשיבה להגלב, טפי מים הניגרים ארצה לא אספו לשלב». פרוש הדברים: אם זורקת את הח' — לא תוכל להשיבו להגלב, כלומר, להליקות בו עוד פעם. ופירוש החלק השני של הבית המקביל הוא כך: וטפי המים הניגרים ארצה אי-אפשר לאסף אותם אל השלב. מקום הנקב שנכנסת בו המגופה (עיין ערוץ השלם, ע' שלב—שלבא). והמשפט האחרון הזה הוא עפ"י ש"ב יד, יד.

גללה, קל, נאף: גולי עריות אשית לגידופים (או הרות). הפעיל גלה במשמעות נאוף נמצא רק בפעיל. וכן השתמש הגאון באותה המשמעות بكل.

גמעון (גימ"ל חרוקה, מי"ם שוואית, עי"ז חולמה), בליטת משקה: צמאה וצחחה ואין שקי גמעון (סדור, שכב). מן הפעיל גמע.

גניה (גימ"ל שוואית, נו"ן קМОזה, יו"ד קמוזה), מגונה: טוב לא נמצא כי כל פעולתי גניה (סדור, מטר). תאר ע"ד רויה.

גרשׁ, הפעיל, הוציא: לב השמר מבשרנו הגריש (סדור, ת). בתנ"ך ובתלמוד אין הפעיל. הפיטון שלמה הקטן השתמש בבניין זה ביווצר לשבת בראשית אל נשא".

גשמה (גימ"ל חרוקה, שי"ז שוואית, מי"ם קמוזה), גשם: ליער צומה

גושמתו לא דשאה (סדור, שיט). עפ"י זרם — זרמה, זמר — זמרה, פרע — פרצה וזרמיות.

גשמוני (גימ"ל חרוקה, שי"ז שוואית, מי"ם חולמה), גשם: שחורה זוכתה תארה ככפרת גשמוני (סדור, קרפ). ע"ד חסר — חסרון, ועוד. גתיה (גימ"ל חרוקה, תי"ז חרוקה, יו"ד קמוזה), גת גדולה: נחפה שרשוי כרם דרכך בגתיה (סדור, תנז). בתנ"ך ובתלמוד יש גת. במדרש השם גתיה הוא תואר לאשה העובדת בגת (מד"ר בד' פ"א). הוספה יה היא לסימן ההגדלה, פנוו שלhalbתייה, מרוחבה ועוד.

ד

דאג (دل"ת פתוחה, אל"ף פתוחה), דאגה: סעדיי ואושעה ואנווח מדאנים (סדור, תב). עפ"י סער — סערה, רעד — רעדת. השם הנ"ל יש באחד הפיטוטים של יהודת הכהן (ס"פ, 390).

דאגון (דל"ת שוואית, אל"ף קמוזה, גימ"ל חולמה), דאגה: תנינו קצה הקורות והdagון (סדור, שכא). ע"ד דאהה — דאbone.

דgal, קל, חלק לדגלים: וינגאמ ויד gal (סדור, רפואי). בתנ"ך ובתלמוד משמעות הפועל הזה הוא אסת. דהה, כל, דaab: בהתהלך בישימון דוחב (סדור, קצט). במשמעות זו מצוי הדבב.

הפועל הזה בהפעיל (מד"ר וקרא טו).

דהם (دل"ת פתוחה, ה"א פתוחה), תמהון: וטוטפות שמונה לתכימים נתק בדיהם (סדור, שכה). נגור מן הפועל דהם. בספרותנו החדש יש מי שהשתמש ב"דהמוני" (י. הורויין, "ככשוני בימה", תקופתנו א').

דיהר, הפעיל, קפץ: בל אגס בהוריה להדהר (סדור, שצ). בפיוטים מצוי הפועל הזה בפעיל. וכוכנת הפיטון הוא כך: דעתך לא היתה גסה בהוראה כדי להיות קופץ בראש.

דירהה (دل"ת שוואית, ה"א קמוזה, ריו"ש קמוזה), קול: דירתה הנבאים לא לעולם ייחיו (סדור, רטז). עפ"י הלשון העברית. ומן השם הזה גרוו הפיטוטים טועל. ויש «דיהרתו בבית דגילה» («אפאיד גוֹר אַיּוֹם» לקליר).

דוֹג, פיעל, שלה דגמים: ב齊ים צידים לדוגג (דוֹגִי. א"מ, כא). בתנ"ך ישנו הפועל הזה בצורת «דוֹגִים» (יר' טה, ט).

דוֹיה (دل"ת שוואית, וא"ז קמוזה, יו"ד קמוזה), כאב: דוה לבנו בדוחה (סדור, שלט). במחוז רומי א', ר'ה, אסופים, יש דויה (וא"ז חרוקה).

דוֹך, קל, היה עני: דכתה במוועצה (סדור, תיט). הגאון נתן הוראה חדשה

לפועל דורך התנכ"י, שמשמעותו שם היא שבר. והוא פרוש המשפט הזה שהוא שריד מן קרובה לי"ז בתומו: היתי עני בתורה. כי בי"ז בתומו נשתבררו הלוחות.

דורר (دل"ת חלומה, ר"ש צרואה). דרור: לחופש בני תמות ודורר (דוד).

א"מ, כד). לצורך הח糸ן חדש הגאון דורר במקום דרור.

דחל, קל, פח: דחלתי שלא תבלום רגלי (סדור, שצ). צורה עברית לפועל ארמי. במקור כתוב "דחלתי", אבל אין לו שום מובן. בודאי החליף המעתיק את האותיות. בפועל הארכמי-עברי הזה השתמשו פיטנים אחדים (עיין "עת מעמד", א' דשבועות; "אודך", יוצר שבת א' דהנוכה).

דליה (دل"ת שוואית, למ"ד קמושה). מורה: בלה ירך ושוק מנוי דליה (סדור, טטו). עפ"י דלי שוקים (משלוי כו.).

דליה (دل"ת שוואית, למ"ד חרואה, יoid קמושה). יצאה: ואין לי דליה (סדור, טטו). עפ"י תה' ל, ב.

דלק (دل"ת סגולה, למ"ד סגולה). רדיפה: ומשם דלק בדלק אמרוי ח' אליהיך דין (סדור, שצ). בתלמוד יש לשם זה משמעות של שרפה (מדות א, ד). **דמעון** (دل"ת חרואה, מי"ם קמושה, עי"ז חלומה). דמעה: גلتת מגוללת בנזולי דמעון (סדור, שצ). משכתי מעינינו דמעון (לפי תקונו של מאן, א"מ).

למ"ד בטחה — בטחון, שממה — שממון ועוד כאלה.

דפה, קל, נתן דופי: הולתי זולתו ודפתי (סדור, קפט). נגור מן דפי, כמו חלי — חלה, יפי — יפה ודמייהם. ולא כמו שסובר בספר לvais שהשם הזה נגור מן הפעול דוף (עיין "אוצר חכמת הלשון"). הפועל החדש הזה מצוי מאד בכתבי הראמים (עיין יהודה הדסי, האשכול, רנ"א).

דרש, קל, בעל ומנים מרכבים: דרשתי למגן תורה ה' תמיימה (סדור, קפה). כלומר דרשתי מוקדם, וגם עכשו אני דרשתי. הפועל המרכיב הזה הוא כמו "וילודת בן" (בר' טז, יא). ישבתי לבנון (יר' כב, כג), מKENNTNI BAAROZIM (שם, שם). המדקדקים הראשונים התעכבו על התהupeה הזאת ואמרנו, שיש כאן שני זמינים, עבר והווה. (עיין ראב"ע, צחות, שער המרכיבים; רד"ק, שער דקדוק הפעלים, טור ג'; ר"פ דוראן ב"מעשה אפוד"). וא. בז' יהודה הטיף לשימוש הצורה הזאת (עיין "ההרכמה בשמות ובפעלים בלשון העברית", ספר היובל לכבוד סוקולוב, עמ' 210). **דרשותן** (دل"ת חרואה, ר"ש שוואית, שי"ז חלומה). מדרש: תגרע זרע וקצר בשביית ובסנייהם ביבול מדרשון (סדור, קסטט).

דשנה (دل"ת חרואה, שי"ז שוואית, נו"ז קמושה). שפע: דשנת טוב למתחמי פעמים (סדור, תא). במשמעות הנדונה ישנו השם דושן (ספר, בהעלותך, מד). השם החדש הנ"ל הוא עד זוקן — זקנה ועוד כאלה.

דחת, פיעל חקק: בהשגותו על החידושים הורים של רס"ג מזכיר דונש את הצורה דותה מן דת (תשבות, 88). צונץ מצין כי הפועל המחדש הזה נמצא בתוך החשונות לוס"ג (ס"פ, 385). לדאובני לא מצאתי את הפועל הזה. אבל לפי השערתי ישנו במקום אחר, אבל בכתב משובש "דוטט" (דוד. א"מ). אליבא דامت אין כל ורות בפועל זה. כי השמות ממשקל פל (דת) נגورو מן הפעלים ע"ז כמו מך מן מוק. ולפיכך הצורה דותה תהיה במבנה פיעל בעבר.

ה

הביב, קל, בער: נפח מנשחת פיו הבובה (סדור, שצ). בתלמוד יש הבהיר במשמעות זו. הגאון גור את הקל מן הכלולים, ע"ד גלגל — מן גל, מלמל — מל ודמייהם.

הבל, נפ, היה לפטי: ובבלאי העולם נהבלתי (סדור, טט). בתנ"ך ישנו פועל זה בkel ובהפעיל.

הגד, קל, אמר: בהשגותו של דונש הוא מזכיר את החדש הזה (دونש, 88). צונץ מצין את הפעול המחדש הזה בחשונות לוס"ג (ס"פ, 385). אבל לא מצאתי.

הגאון (ה"א קמושה, גימ"ל חלומה), מחשבה: תקפו משער ומהשייח' ומהגון (סדור, שצ). ע"ד חזות — חזון.

הגות (ה"א קמושה, גימ"ל בשורוק), הוצאה מלים בכל' הדבור: נעדר מפניו הגות קדש מעוזינו (הק' עברית לאגרון, עמ' נה). בתנ"ך הוראת המלה הגות היא מחשבה.

הՃך, הפעיל, קרא הידד: את החדש הזה לא מצאתי בכתב רס"ג, אבל הוא נזכר בהשגות דונש (תשבות, 88). ל"ג שגור את הפעול הזה מן ייד. כי המלה הידד מקורה בפועל ייד. ולפיכך היצירה הזאת היא עפ"י רוח הלשון העברית. ויש לפניו מקור בהפעיל מז פ"י, או צווי מאותו הבניין, כמו הורד (שם, ה). **הזרורים** (ה"א חרואה, דלא' בשורוק, ר"ש פתיחה, יoid חרואה), עדי: גם כליה תעדה בהדורים (סדור, תא). רבי זוגי לצורך הח糸ן.

הציגה (ה"א בח"פ, דלא' חרואה, פ"א קמושה), דציגה: הדיפתנו — — ויעתנו — — וניחתנו (סדור, שמה). מן הפעול הדף. שם חדש זה ישנו בפרש ישראלי לסת' יצירה, ה, ג.

היר, קל, היה גבוהה רוח: אגור מגחלתן ואל אהיר (סדור שצ). בתלמוד יש במשמעות זו הפעול הארכמי ייר. כפי הנראה השם ייר הוא מן הפעול היר, כמו ייריב מן ריב.

הַל (ה"א צרויה), זוהר: הַל הַל גוֹתָה (דודיד. א"מ, כא). מן הַל, כמו חוץ מ'חץ. ודoidzon טעה בנקדו את הה"א בפתחה. חדש זה יש בפיוט "אהבוך" לשבת חותם פ' לשמעון בר יצחק.

הַלָּה (ה"א חרואה), למד' קמוֹצהָ, זוהר: הַלָּה שַׁחַק וְכִסְילֵיו לְאַגְהָה (סדור, שיט). ע"ד סבה מן סבב, גזה — גזה זמה — זם וְדוּמִיהם.

הַלָּךְ (ה"א סגוליה, למד' סגוליה), הליכה דרך: וְקִדְשֵׁשׁ שְׁמוֹ בְּכָל הַלָּךְ (סדור).

קָצָב. ע"ד הריטה — הרט, זמירה — זמר, פלאיה — פלא, פתיחה — פתח וכוכ'.

הַמּוֹם (ה"א חרואה, מיימ' בשורוק), מבוכה: צוֹנָה סְכִם תּוֹכְחוֹת הַמּוֹם (סדור, שצ'). מן הַפּוּלָם המם.

הַמְלָל, קל, רעש: המלה שיקי רשף למנת (סדור, קפה). פועל מן השם המולה, כמו אמונה מן אמן, אסופה — אסף, גוליה — גאל.

הַמְרָסָה (ה"א פתואה, מיימ' שוואית, ריש' קמוֹצהָ, סמ"ך קמוֹצהָ), ערובה: אם תוך אם תכל להרסה (דודיד. א"מ, יט). מן הַפּוּלָם מס'.

הַסָּה, קל, שתוק: שתקו והסו דרי ארקים (סדור, שפה). בתנ"ך ישנו הַפּוּל הוה רק בהפעיל.

הַעֲזָה (ה"א סגוליה, עין קמוֹצהָ, זיינ' סגוליה), חזפה: לתלות המגדפים יומם וביל תליין נבלתם לילה בהעה (סדור, רז). עפ"י כללי הדקדוק צריך להיות נקוד השם הוה העזה, כמו הנחה (אסתר ב, ייח). אבל הניקוד המשוננה הוה הוא מפנוי דוחק החרות. השם המחדש הוה יש בפרוש אלישיך, איוב י. ב.

הַפּוֹכָה (ה"א בח'פ, פ"א בשורוק, כ"ף קמוֹצהָ), אותן שימושית לפני השורש: הייסודות וההפוכה המה בשלו כ"ה (אגרון, נז). בכר מפרש הפוכה — פועל, וזה לא נכון. (נצחני הדקדוק, עמ' 54, הערכה 3).

הַצָּן, קל, מהר: כל' הזנת לחפש בה עבדים (סדור, רג). הַפּוּל נגור מן השם הצן (יזחו', כג, כד). בפרש השם הוה מחולקות הדעות. רשי' מפרש הקפת מהנות. יש מפרשים המון עם, כליז' זיין. ב"י מפרש סוס עפ"י הלשון העברית. וכונת המשפט של רס'ג הוא: את מההרת להוציא את העבדים לחפש.

הַשָּׁאָה (ה"א חרואה, שיין קמוֹצהָ, אל"ף סגוליה), שגגה, שכחה: וכל עדת ישראל בהשאה (סדור, ריג). השם הוה נגור מן הַפּוּל נשא, שפירשו שכח. כמו הרשאה מן רשה, הכהה — נכה וככומה. עפ"י כללי הניקוד צריך לנתקד השאה (ה"א פתואה, שיין קמוֹצהָ ואל"ף קמוֹצהָ). אבל הניקוד הנ"ל הוא מפנוי דוחק החרות. בפיוטים יש השאה במשמעות הסתה (עין "אותותיך ראיינו"), יוצר לזר של פסה; "אמיץ כה", מוסף ליו'כ).

ו

וְעַת (ואיז' פָּתּוּחָה, עיינ' פָּתּוּחָה), עותה, השחתה: מועת אַדְם וְיִשְׁמְעָלִים וּוֹלְדִיהם (סדור, רג מג'). לשם הזה אין מקור בתנ"ך ובתלמוד, מלבד הספרות הפיטנית. בפיוט "דְּבָרֵי אֲהַבְתָּךְ אַיִבְנָו" לִינָאִי יש "וּדְבָרִי וּוַיְכוֹתָנוּ וּוַיְעַתָּנוּ" (פ"י, רצ'ג). אצל ינאי יש גם "וְתַכְפֵּר וְיַעֲתֵנוּ" (שם, שכד). גם רס'ג השתמש בפעול של הַפּוּל הזה (עין סדור, שלה; שם, שפה). כמו כן השתמש גם בשם וועות (סדור, שפה). זולאי מנסה עותה (פ"י, שכד, הערכה). אבל לי גראה כי אין צורך לעות את הַוּוּוּת. כי הַפּוּל המחדש הזה הוא ע"ד הפעלים הללו — להם, עיר — יעף שיש להם גראה אתה.

פִּירּוֹשׁ הַמְלָה וְעַת הַוּלָךְ שׁוֹלֵל את המפרשים ואת מעתיקי הפיוט חנ"ל. קאהוט אמר שאינו יודע את פירוש המלה האמורה (מננט, עמ' 556, 1893). בטופס "הַמְוֹנְטְשְׁרִיפְתָּ" מספרי שוז'ה הנמצא בספריה ע"ש שchter הערכה 8). הערה מ"מ שוז'ה בעפרון: "בְּפִירּוֹשׁ הַכִּי" כתוב: לשון זימון, ועוד. כמו לדעת לעות, העיר שוז'ה בעפרון: "וְהַפְּרֹוֹשׁ שְׁלִיעָן חַיִים" (תכלאל, ב, סז). ואולי הפרוש ור'ל מתווועדים עלינו". והוא הפרוש של "עַז חַיִים" (תכלאל, ב, סז). המוגומג הזה מבוסס על נוסח מהוחר אוּר אָרָם צוֹבָה שם יש ועד במקומ וועת (עמ' תרמה).

ז

זָדָה, קל, פרץ: השבעתי כל מקראי לשמי פגוע בבה אל נבר זדיה (סדור, רז). בתנ"ך אין פועל זה. רק בכתובות השלווה ישנו פועל זה במשמעות סדק. וכך יש לפועל זדה הורה משאלת.

זָהָב, קל, כסה בזזה: ונטל מהטה וזזה (סדור, רעה). הַפּוּל הזה הוא עד' הנחש, כסה בנהוחות (פסק' ר' איכה). גם ב"יד החזקה" מצוי הַפּוּל זה ובמשמעות האמורה (מלולה ולודה, ב, ז).

זָהָרָה (זיינ' שוואית, ה"א חלומה ריש' קמוֹצהָ), מוארת כני לכנסת ישראל: השמיינני גול נעשה כאו לזהורה (סדור, רטז). ע"ד טהורה.

זָהָם (זיינ' פתואה, ה"א פתואה) זזהמה: חלאתו זהמו בונצטו (תוכחה). יש כאן שם עברי עפ"י השם הארמי זזהמה. השם הזה ישנו גם בפיוט אחד של יוסף ברבי ניסון (מכון ה', עמ' קסן).

זָהָר, פִּיעָל, השמר: יונתי זהרי בזב (סדור, קצח). הַפּוּל הזה יש ממשמעות של פועל עומד, כמו זנק. הבניין האמור באותה ממשמעות יש בפיוט "אַפְּאָרָר", יוצר לשבת חותם מ"ס ליהודה חזק.

זוחה (ז"נ חלומה, חי"ת קמווצה), השרה: זוחת כגפן בkok (אהל מכון, יג). השם הזה נגור מן הפועל זוח שפירשו העתק מקום. ומשקל השם הזה הוא עד שוכה מן שכך.

זול (ז"נ סגולה, וא"ז פתווחה), זועה, חרדה: ועל הזועים והם נהנים (סדור, שעת). שם בצורת זכר עפ"י צדק — צדקה, קצף — קצפה.

זועע (ז"נ חלומה, עי"ן ראשונה צרואה, עי"ן פתווחה), חרד: ערוב לטוב וועע (דוד. א"מ, כג). שם מן הפועל זוע, כמו שורר מן שור.

זור, קל, שם מזור: זור והצרי וחבוש ועטר (סדור, ח). בתנ"ך ישנו פועל זה אבל במשמעות אחרת. הagan גור את הפועל הזה מן השם מזור, כמו מקום מן קומ, מכון — כון, מלון — לון ודומיהם.

זיר (ז"נ חרואה, יונ"ד בשורוק), לחיצה: כבודי קדר והודי נשחר מזיר (סדור, תיח). כפי הנראה גור הagan את השם הזה מן הפועל הארמי זיר (עיין ערדך השלם, ע' זיר).

זינים (ז"נ צרואה, נו"ן פתווחה, יונ"ד חרואה), כליזין: מבני מורה עיטה זינים (סדור, קפט). רבוי זוגי מפני דוחק החירות.

זכור (ז"נ חרואה, כ"פ בשורוק), זכר: ונם יש דמי לזכור זכור (סדור, בטן). השם נגור מן הפועל לצורך החדרו זוכרו" הוא אחד מבני אסף (דחי"א כה, ב). ויש "אם קרבתי תחפazon לזכורים" (סדור, קפח).

זול, הפעיל, מאס: بواسר המול ולא הזוליל (סדור, רפב). מהה"כ הייתה זוללה (איכה א, יא). הבניין הזה במשמעות זו יש גם אצל שלמה בן ירוחם (מלחמות ה, 64).

זניחה (ז"נ שוואית, נו"ן חרואה, חי"ת קמווצה), עזיבה: הדיפנו — — ויעותנו, זנחתנו (סדור, שמה). מן הפעל זנת.

זעך קל, שלפל: כמסון לא זעוכה (אהל מכון, יג). זעכים אף בלחשם (סדור, שלח). בתנ"ך ישנו פועל זה בנפעל (איוב יז, א). הבניין קל ישנו גם בסיליחה "אני אמנה".

זער, נפ. היה פחוט: ובקע גלגולת לא גזערה (סדור, קצד). פועל ארמי בצורה עברית. תרגום ואם ימעט הבית (שמות יב, ד) — ואם יזעיר. בניין פיעל של פועל זה יש בפיוטי יגא (פ"ג, ריג).

זקק, קל, נהג: ענה זוקקי זמני חנים (סדור, ר מג). פועל ארמי בצורה עברית. תרגום יונתן ומלכיהם נהוגים (יש', ס, יא) — ומלכיהן זקיין.

זרב, הפעיל, הטע: תזריב גשמי עוז לבונן במ נחלתק (סדור, שעז). משמעות הפועל הזה במשפט הנدون היא עפ"י ערבית (ב"ג, כ"ג, 1393, הערכה 3).

אבל בפרש רס"ג לאיוב (איוב ז, ז) הוא מפרש הצטנן (עיין רד"ק, ס' שרשים, ערך' זרב). הפועל זרב בצלב במשמעות הערבית יש בפות אנונימי מתוקפת הפיטנים הראשוניים (מרקוס, 82).

זרבון (ז"נ שוואית, רי"ש קמווצה, בי"ת חלומה), פלג: צמחיה עלי זרבון (אהל מכון, יג). אשר אנשיל מנקד זרבון (ז"נ פתווחה, רי"ש שוואית, בי"ת חלומה בדgesch), והוא מפרש את השם הנדון מל' יזרבו נצמו (איוב ה, יז). הבוחר מנקד כמו אשר אנשיל (מסורת המסורת, דפוס 1538). אבל לפי השערתי, יש לנקד זרבון ע"ד רעבון. ורס"ג הגנה את השם הזה עפ"י חרבן (טה' לב, ד).

זרימה (ז"נ שוואית, רי"ש חרואה, מי"ם קמווצה), דמעה: סכמתה תשאות והולתה بلا עת וריםות (סדור, בטן). רס"ג נתן לשם הזה הוראה שאלת, כי במשמעות זרם יש במד"ר בר' כה (מהדורות תאודר), וגם בפיוט אנוןימי (מרקוס 8).

זורק (ז"נ סגולה, רי"ש סגולה), זריקה: זורק וקטורת זגר ישבול (סדור, רפד). השם המוחדש הזה נכנס בזמן האחרון לתוך החאים, והונח לספרופואה הנורק בגוף.

זונק, קל, קפץ: זכרו זוררכם לתחי לונוק (לוין, א"מ, 155). בפועל יש בתורה (דב' לג, כב). והagan עשה קל לצורך החרנו.

וشتדלנים בעלי השפעה, שהעמידה, אביו זקנו, ר' יחזקאל לנדו, היה דיין בקהילות אפטא וקראקו. זקנו ר' צבי הירש לנדו, היה פרנס קהילת אפטא משנת תמ"ז, ואربעת בניו נתפרסמו כל אחד בקהלתו. ביחוד יצאו מוניטין לבנו השלישי, הקצין היהודי, שהיה פרנס בקהילה אפטא ומהיג בוועד ארבע ארצות, שבו "תורה וגדרולה ביהיד נצמד". הקצין היהודי היה אביו ר' יחזקאל לנדו, בעל נ"ב והצל"ח³. אביו ר' יחזקאל הפליא את לב רבותו בכשרונו ובהתמדתו בתורה. אביו הכניסו לים התלמוד בהיותו נער והעניקו שפע רב בתורה ובחכמה, ור' יחזקאל הוסיף הרבה משלו בשקיתו העצומה. בעודו טלייא כבר התפלל עם הגאון ר' משה יעקב דק"⁴ אפטא בעגין חמור בקדושים⁵. בן י"ג שנה קיים ר' יחזקאל עצמו את אמר חז"ל "זה גולה למקום תורה". הוא עזב את בית אביו ועיר מולדתו ובא ללמד תורה בברודי, שהיתה אז עיר ואם בישראלי. וכעבור שנים אחדות יצאשמו לתחלה בקרוב העיר כ"קנקן חדש מלא ישן". ר' יחזקאל לא הניח את ידו מכל חכמה ומדע ובשעותיו הפנווות השלים בתנ"ך ומפרשיו, בחכמת הדוק ובלשון הגרמנית, בפילוסופיה ובחקרות חכמי ימי הבינים וגם ירד לעומקה של תורה הקבלה והיה בקי בספרי האר"י ובזהר וספריו קבלה סמוך על שולחן חותנו, ועסק בתורה בביתו. כעבור זמן העתק ר' יעקב את דירתו לברודי, מקום תורתו מיימי נצורי. ששת ימי המעשה התבודד עם רעוינו ותתעמק בתורה ופעד את נזהו רק משבת לשבת. אשתו הצעריה, למרות היotta גלויה בברוד, לא מגעה מהפכו הבהיר להשתלים בתורה ותמיד יכול עם ישראל לחתקים בארץ פזורי. הוא נלחם את מלחתה הקודש בעוז ועל משמרתו עמד להגן על היהדות נגד האויבים, שקרו עלייה מבפנים. ואמנם

בנ"ה שנה התהן הריל"ע עם ליבא, בת הגבר ר' יעקב מדובנא והיה סמוך על שולחן חותנו, ועסק בתורה בביתו. כעבור זמן העתק ר' יעקב את דירתו לברודי, מקום תורתו מיימי נצורי. ששת ימי המעשה התבודד עם רעוינו ותתעמק בתורה ופעד את נזהו רק משבת לשבת. אשתו הצעריה, למרות היotta גלויה בברוד, לא מגעה מהפכו הבהיר להשתלים בתורה ותמיד יכול עם ישראל לחתקים בארץ פזורי. הוא נלחם את מלחתה הקודש בעוז ועל משמרתו עמד להגן על היהדות נגד האויבים, שקרו עלייה מבפנים. ואמנם אחד מ"ד ב"ד בקהלת ברוד. עשר שנים שרת במשרה זו בלי קבלת פרנס ומגמת פניו — להגדיל תורה ולהדריך ולהזכיר משפט צדק בעלי משוא פנים בדיין. שמוא הטוב הלק למרוחק והרבה תלמידים נהרו אליו למד תורה מפיו, והרבה

1) דברי ידידות מאת יעקב בן המחבר. פרידברג — בני לנדו. פרק א-ה.

2) צל"ח פסחים ע.

3) דברי ידידות. הקומת המחבר לשוו"ת נ"ב. צל"ח פסחים ב, נ"ח צ"ה. שו"ת נ"ב אה"ע פ"ת, הו"ט ל"ח, יו"ד ע"ד. א. ה. וויס — ורונונט.

4) שו"ת נ"ב יו"ד קי"ג ועוד בכמה מקומות.

5) הקדמת המחבר לנדו. פרידברג בני לנדו. אהבת ציון דרשה ז.

פרק קצרים

لتולדות הרב יחזקאל לנדו בעל הנ"ב והצל"ה

מ א ת

שלמה ווינד

הגאון ר' יחזקאל לנדו חי במאה ה"ה, תקופה מעבר בתולדות העולם ובדברי ימי ישראל. הוא היה בן דורו של הגאון מוילנה, הייעב"ץ, ר' יהושע פאלק (בעל פני יהושע), ורבנים גאנונים אחרים, אשר הטביעו את חותם על חקרי תורתנו. אולם ר' יחזקאל לנדו שונת מהם בזה, שהשפיע גם על חייו תקופתו. התקופה הייתה תקופה הרת זורמים ותונאות בעולם הכללי ובוחים הפנימיים של עם ישראל. במאה ה"ה נוצרה השאייה לחירות עמים ומדינות ולשוניון זכויות ובמחננו התחוללו תנועות מessianיות ומסטוריות. תורה הסוד לבשה צורה בעלת גוונים רבים. החסידות הופיעה והכניתה אנשים וקהלות תחת השפעתה. השבותות קמה לתחיה וחולכה שולל רבים ושלמים, והפרנסיטים יצאו ובעטו בעם מודרך גיסא התעוררה תנועת ההשכלה, אשר מגמתה העיקרית הייתה להנוך את הנוצר יהודית בתרבויות הכלליות, שבה ראתה את תשועתו של עם ישראל ויציאתו מעוני ומשפלוות לחירות אורחות. נשקפה הסכנה שהיסוד החלוני בחרן יתגבר ולמדו תורה יתמעט וחיה היהודי התרבותו. התקופה דרשאה אישיות מוצקה לעמד בפרק ולהגן על קדשי ישראל. הרב יחזקאל לנדו היה מנהיג הדור במובן השלם. היה גאון תורני, בקי בכל חדרי התורה, בעל השכלה וידע, וביחסו בעל השקפה מוצקה, שהتورה היא נשמת ישראל, ומלבעד לא יכול עם ישראל לחתקים בארץ פזורי. הוא נלחם את מלחתה הקודש בעוז ועל משמרתו עמד להגן על היהדות נגד האויבים, שקרו עלייה מבפנים. ואמנם גודלה היה השפעתו בתפקידו הגולת ווגם בחוגי המשלחת.

תולדותיו היו של הרב גדול זה לא נכתבו עדין. מלבד מאמרם בודדים במכתבי עתים שונים, ומלאך ספרו של קאמעל האהר "מוסת הדור" לא מצאתי העריכה שלמה על הגאון הריל"ע. הנני עוסק עתה בחקירה שלמה ומלאה בחיו של החכם הדגול מרובה הזה. במאמר זה הנני מתכוון למסר ראשי פרקים בפרשת חייו.

הרבי יחזקאל בן יהודה הלוי לנדו נולד בח"י חשוון שנת דע"ת בעיר אפטא בפולניה, משפחתו, משפחת לנדו, ידועה הייתה במדינות אשכנז וביהם, ברבים

מבתי הכנסיות החשובים. בגאנונטו הכהירה נעשה לבעל השפעה כבירת. מעריציו רבו ורבים שמו בו את עיניהם על מלא מקום ר"ד אופנהיים. שנפטר בשנת 1736. אבל מקרי הזמן גרם, שהרי"א לא יכהן בפראג.

הימים ימי מלחמה בין מלכות אוסטריה ובאוואריה וצראפת, והעיר פראג נכבשה והובאה תחת השלטון הצבאי של שתי המלוכות האחרונות משך ג' שנים משנת 1743—1740. ובעת ממשלה הצרפתית בפראג עזב הר"א את מקום מגוריו ומשרתו והלך לכהן ברבנותות מיוחד צברפת. יציאתו את העיר עשתה רושם. חדשו, שהיהודים מסיעים לשונא וסכנות מרבות נשקפו להם. כשהמלךה טריהה גרש את צבאות הצרפתים מפראג בשנת 1744 וספחה מדינתם בהם ובאווארייה אוסטריה הייתה ראשית מעשיה לגורו גורש על היהודים במדינתם בהם ובאווארייה במשך שישה חדשים ומהעיר פראג המשך חדש אחד. מצב היהודים היה רע מאד. אמנים במשך הזמן נתגלה האמת שהם נקיים מעון בגידה והורשו לשוב למקומותיהם, אבל מצבם לא הוטב. חוקים קשים וגורות מעיקות הוטלו עליהם. היהודים הושפלו ונדרלו מאד והוא תלוי בחסדי אחיהם במדינות אחרות. הר"א בארכף חש לעזרת אחיו הנענים ביביהם וחזר על כמה קהילות לטובתם וגם פנה במקבת אל האפיירור ברומא למענמ⁸.

כמובן, בזכות העתים הוסרה מעל הפרק שאלת המינוי של רב הראשי וענני הקהלה נחתכו ע"י הרבניים המקומיים ודיני העיר. בשנת 1751 עלהה השאלה שוב על הפרק. מנהלי הקהלה חפצו להחיש את מינויו של ר' ארוי ליב, בעל אחוזתו של הייעב"ץ שהי"א בא"ד של הקהלה האשכנזית באמסטרדם. אבל השתדלותם לא העוילה. מעריצי הר"א בפראג כתבו מכתב לפרנסי ק"ק אמסטרדם והאשימו את רבקם, ר' ארוי ליב, שבזה את הג' איבישיך ודרשו, שרבם יבקש סליחה מהרי"א, טרם יכנס לעירם. ר' ארוי ליב נעלם מזרביהם וכותב מכתב לפרנסי ק"ק פראג ודרש מהם שייענישו את אלה שפגוו בכבודו. מתנגדיו לא נרתעו לאחר. הם ערדעו לפני הממשל, שביאת ר' ארוי ליב לפראג ת harness את שלום העיר. הממשלה נענתה לדרישת המקטרגים ואסורה את מינויו של ר' ארוי ליב⁹.

באמת קשה היה למנותו רב בפראג, אשר ישבע את רצון כל המפלגות בעיר. רבניים גאנונים היו למכביר, אבל רובם נסתבכו בחלוקת של הייעב"ץ והרי"א. בפראג רבים גם אוובי הר"א וגם מעריציו ורב שיפיק את רצון שני הצדדים טרם נמצא עד שורחה שימושו של הר"ל. הוא היה אז מפורטם בגאנונטו ובקננותו

(8) פרופ' הייש — יחזקאל לנדו. כרך חמ"ג.

(9) S. H. Lieben, Zur Geschichte der Juden in Prag (1748-54). (תרגום הגרמני)
דפקנס הקהיל דקהילת פראג בתקופה ההיא.

קהילות פנו אליו בשאלותיהם, הן בענייני תורה והן בסודור חי הקהילות. הר"ל השיב לכל שואלו דבר דבר על אףנו. הר"ל היה תקין בדעתו ולא זו כל שהוא מן האמת⁶.

בחיותו בן שלשים שנה נתקבל הר"ל לרבי ור"מ ביאמפול בפולניה. תלמידים נהרו לישיבו מתחפוזות הגולה. כתוב הדושים רבים בgef"ת ותשיבות רבות בהלכה. למרות צערתו נחשב לגאון תלמודי, ובועל תורה סרו למשמעות כלפוסק אחרון⁷). אחר עשר שנים נקרא הר"ל בשנת תקצ"ו (1755) לכהן ברבנותות בעיר פראג. משרות רבנות השובה זו הייתה פגיעה שנים ובות ממות רבה, ר' דוד אופנהיים בשנת 1736. מסיבות שונות, כמו שתיבאר להלן, לא יכול קהילת פראג לבחור רב ראשי עד שיצא שם הר"ל לתחלה בקרב הארץ, וקהילת פרג הזמיןתו לבא אחר כבוד לכהן בתוכו.

ה רב נוֹת בְּ פָרָאָג.

פראג הייתה עיר ואם בישראל במשך מאות שנים. ומיישוביה יצא הוראה לתפוצות הגולה. היהודים אשר בתוכה שכנו בלבד, וסדדו את חייהם על פי משפטיה התורاه. במאה ה"ח נעתשתה העיר לסלע המחלקת בין מלוכות אוסטריה באורי וצראפת, ומקרי הזמן גרמו לשנים רבים במהלך המלחמת האנגלית וול ומוסר. והיהודים, שכנו בלבד גם כן הושפטו מהרוחות, שנשבו מהחוץ. הר"ל נכנס למשמרתו החדשנית בשעת משבר ומעבר בהי המדינות וב��ים הפנימיים של היהודים. הוא היה בא כה היהדות, בעל ההשכמה המוצקה, שהتورה נתנת חיים ותקומה לעם ישראל. עליו הוטל התקpid הגדול להרביץ תורה שלמה ברבים ולהגשמה בחיים וגם להלחם כנגד הורמים החדשניים. שנראו במחנות ישראל אשר תתרו חתירות תחת יסודות המסורת. הר"ל היה נועד מעת ההשכמה העילונה למלא את תפקידו במלואו.

הר' דוד אופנהיים כהן ברבנות פראג וביהם לפניו באית הר"ל, אבל לבו לא הלך אחריו הרבניות ותפקידו. לבו היה נתון לכנים ספרים ויסוד הספריה הגדולה שלו, אשר כעת משמשת אכסניה לחכמי ישראל באוקספורד. וכן נסקרה התנהלה המעשית של רבנות פראג בידי עורי ודיני העיר. ר' יהונתן אייבישיך היה בימיו בפראג. הוא יסד ישיבה בשנת 1711 והרביץ תורה ברבים והוא עודנו או צער לימים, בן כ"א שנה. ובשנת 1728 נתמנה הר"א לר' ודרשן באחד

(6) דברי ידידות. שווית נו"ב אה"ע ב', קנה.

(7) דברי ידידות. שווית נו"ב ע"ה ב', קנייה.

לאמת ואהבתו לשלו. הוא פרסם את אגרת השלום שלו בסיוון משנת תק"ב (1752) והציג שיערכו משפט שלום ואמת כדי לשים קץ לדריב ולהרים את קרן התורה ולומדייה. מצד אחד הגין על כבוד הר"א והחרים את כל מלשינו, ומצד שני דן את הקמיות לנזינה ואסר על הר"א להוציא קמיות חדשות. עצתו מצאה חן בעיני רב העם, שהשתוקק לשלו במחנה ישראל, ויהודי פראג השבו, שהר"ל ביכילתו לאחות את הקרע, שנטהוה בעקב המחלוקת הממושכת. אחר משא ומתן ארוך בהרו בו יהודי פראג לרוב ודורשי השלום שמו לבואו. אמנים שת הי' הקצונות — אהבי הר"א ושונאיו — לא שמו לבואו. הראשונים השבו את הר"ל לשונא הר"א והאהרוניים אהבוו⁽³⁾.

כתב רבנות, מלא תהלה לכבודו, נשלח להר"ל בכסלו שנת תק"ט. תפקידיו בתור מרア דאתרא נאמרו בתפארת מליצה ונשגבת. עליו להיות ראש הב"ד, לדון דין מונות ולתקון תקנות שונות לטובת הקהלה. עליו ג"כ להיות ראש מתיבותא, להרביץ תורה ברבים, להסמין רבנים ולתת סמכות חברים ותאריכי כבוד שונים לנכבדי הקהלה ולדרש בשבת שובה ושבת הגדול. ובצל ההכחה צל הכהה. שכחו, מקופת הקהלה, הוא שנים עשר פל. לשבוע, ובאם יתקבל לרוב המדינה יגיע שכחו רך להשעה פל. לשבוע. גם קיבל דירה ובימ"ד על חשבון הקהלה ואחיזו אחד ממאה מנין כלות וחצי אחיזו מנין שהגיע למעלה ממאה, וגם מתנות שונות לכל עת מצא. הוא מתබל לעשר שנים וממשלו תהא מוגבלת לעיר פראג וסביבותה. הבאים על החתום היו מנהלי הקהלה וכל בא יושבה⁽⁴⁾.

הר"ל הגיע לפראג בקץ של שנות תק"ט והוא או צעריר לימי, בשנות הארבעים לחייו. אף ששמו הגדל הלך לפניו בכל זאת לא נתקבל בשמה יתרה מהלומדים הוטיקים ומעריצי הר"א. אלה השבוחו לצעריר ביותר ובלתי ראוי לאצטלת הרבנות בפראג. הם קוו, שרב קשיש מגילו ושער קומו של ר' יונתן אייבשיץ יכהן במקומם וע"כ התיחסו בחשד ובמעט איבה גלויה לרבי צעריר זה. הם השתדלו לקփו בהלהה ולהשפל את כבודו בעיני העם. ר' רוח אידליץ, אחד הרבנים החשובים בפראג, הצביעו מאד בשנים הראשונות. ר' רוח אידליץ היה אמנים גאון ידוע ומרביבץ תורה, עניין וצנוע ובעל מדות טרומיות וחייב מאד על תלמידיו ואנשי קהלו, אבל את הר"ל היה עזיו, משומ שגדל בビתו של הר"א בפראג והעריך מאד את רבו וחשבו לאב ופטרון ולרבן של בני הגללה⁽¹²⁾. פעים רבות קפחו בהלהה. גם אפרים וועהלי, עשיר ותקיף, גודל בתורה ובקי

ברמב"ם, חתר מתחת להר"ל והעציב את נפשו. אבל הר"ל היה בעל ארך רוח וגוזה לבריות וחונן מטבעו להתגבר על כל מכשול, ולגהל את עדתו בטוב בינה וודעת ולרוכש לבבות למשמעתו אפילו ממחנה מתנגדיו. מבكري שעורי רבו תלמידים נהרו לישיבתו שנתרחבה מאד במשך זמן קצר⁽⁵⁾.

בשנה השנייה למשמרתו, שנת 1756, פוצצה מלחת שבע השנים, אשר חבאה בעקבותיה לחץ ועוני מדכא ליהודים. הממשלה החדשה, שמספר סוחרים יהודים מספיקים עזרה לשונא ושנאת ישראל עלתה למעלה ראש. השעה תבעה מעשים כבירים ומסירות נפש بعد המולדת כדי להרים קרן ישראל. והר"ל היה בעל מעשים. כשהובאה פראג במצור הוא לא נמלט על נפשו כרבים מנכבדי הקהלה. אלא נשאר בעיר, כדי לשאת בעול הממשלה בצר לה ולהחיש עזרה לעוניים בעת דחקם. הוא גיס אנשיים מעמו להגן על החומה ולכבות את האש, שהאויב המטיר אל תוך העיר, העלה את המסים بعد הממשלה ובعد קופת הקהלה; מנע הפקעת שערים ופרנס עניים שרבו מיום ליום; סדר תפנות בכל בתיהם נסויות לטובת הממשלה ולהליב את העם למסירות נפש בעודה, והחרים בח"ח את כל ממציא עזרה לשונא⁽⁶⁾.

מלחמות שבע השנים והתקופה שלאחריה היו שעת משבר לי'הודי פראג וביהם. בעקב מהחשור נתרופפו עמודי המוסר ונזודעו יסודות הקהילה וכל אחד דאג רק לעצמו וכמעט פשע על פת לחם. בעיני הר"ל אמנים היה המשבר כנסיון מעועל. בכל תקפו עורר את העם לתשובה להתחזק במוסר ובתורה ולבסס את מוסדות הקהלה ולשאת בעולה. הוא תקן תקנות שונות לטובת הכלל, אסר מותרות וחיז תענוג, אסר כל הדור בהלבשה ובקשוטים ומשתאות של רשות, והגביל את מספר הקרואים והמאכליים בשמה של מצוה. בעלי היכולת שחפצו להרבות על המדה הקטובה במנות ובמספר האורחים בשמה של מצוה הוכרחו מטעם הב"ד לשלים לקופת הקהלה לפי המנה הנוסף ולפי כל אורח שנוסף על המניין. הוא מנה ועד מיוחד להשגת על שמירת התקנות ויפח את כתו לענוש את העבריינים. הדרישת לצמצום ולהסתפקות במעט המציאה מסים לקופת הקהלה והספיקה אוכל לפרט עניים וגם הרימה את כבוד ישראל בעיני שכיניהם⁽⁷⁾.

Dr. Klein, Rabbinische Autoritäten, in Orient, p. 524; Löw, Gessammelte (13) Schriften, Vol. II, p. 277 ff.

(14) דברי ידויות. פרופ' הריש — יחזקאל לנדו. קאמעלהאר — מופת הדור (החרם וההפללה מודפסים שמה).

M. Hurwitz, Frankfurter Rabbiner, p. 65 ff.; Wölf, Leben und Wirken der (15) Prager Rabbiner

(10) Löw, Gessammelte Schriften, Vol. II, p. 227 ff.

(11) כתב רבנות, נדפס באסיפה חוב' ה' גם בגנו"ב מהדורא תנינא.

(12) ר' רוח אידליץ — אויר לישרים.

פעונשים קלים וחמורים את העבריים השונים עד כמה שכחו היה יפה ועמד איתון על משמרתו שיסוד המסורת של היי העם לא יתמותט¹⁹.

הוא למד לעמ את המדה היפה של הספקות במעט ובקר קשה את המשתחאות וקלות הראש הנהוגה בהם. הוא דרש על שמירת יום השבת כהכלתו והפעים ששמירת שבת אינה מכוונת בעיקר למנוחת הגוף כי אם ביותר להחיאת נسمת ישראל ע"י תורה ותפלה. גם בזכות העתים אין למוד התורה רשי אי להפסיק. הוא יסד קרן לככלת בתים ספר והישיבות ולהסתפקת צרכי התלמידים ובני תורה. הוא דרש מההורים לבב יעסיקו את ילדיהם במלאכות או מසחר טרם שיתחנכו פראוי בתורה ומוסר ויר"ש. הוא מתח בקרת קשה על העשידים, שאינם קבועים עתים לתורה והמנועים תמייה בני תורה, והזהיר קשה את הלומדים לבב יכנע לעשירים ולבל ישפלו את כבודם בעז כסף ומנתנות. כבוד התורה דורש, שהחכם יעשה את תורה אומנתו ויתפרנס בכבוד מאת מחזיקיו²⁰.

מקור ההשחתה היה כת הש"ץ, שῆמה לתחיה בימי הריל. משפחות חשובות בפראג גמשו לתוכ רשות הכת השבתאית. בני הכת בנו בית הכנסת שלהם. התעמקו בלמוד הזהר ובמدة ידועה בתנ"ד והשליכו אחר גoom לגמר את לימודי התלמוד ומפרשיו. הם הטיפו לפיריקת עול מוסר והציגו את הרגש. המשלחת הגינה עליהם מפני שראתה בהשफותם הדתיות קרבת-דרוח לדת הנוצרית. אמנים הריל רדוף בלי חמל אפליו בחוגי המשלחת, וקנאוות הקשה נגד הכת הכרירה את בני הכת לעשות במחש מעשיהם. הם לא יכולו להרים ראש בימי, הוא החרים בפומבי בבית הכנסת בכלليل יי"כ, ואסר את החיתון בהם ודין אותם במסיתים וכמידחים. הוא בדק בסודרים והוציא שם כל תפלה, אפילו פרק נוספת מטהילים, אם הוא מצא בה רמז לכת זו. בגלל שנותו לכת התיחס ג"כ באופן שלילי לספר הזהר עע"פ שהיה בקי בו. בהשתדלותו הנמרצה נגד הכת שנמשכה בעלי הרף גורה המשלחת בימי יוסף השני ובימי פראנץ יוסף השני לבلت הכנס ספרי קבלה בכל גבולות אוסטריה²¹.

גם החסידים גדו על ידו ברוחותיהם. הוא ראה בחסידים מעין קרבת רוח לכת השבתאית. ואף על פי שהחסידות נתה לשיטת הקבלה של הארי, שהיתה יהרידיה במחנה ישראל. הוא הלהיב את העם להבין אמונה צרופה, וגם ענש

מהרבה מדרשותיו נראה, שבעת המשבר התקוממו אקרים באדוניהם וסכנה גדולה נשקפה ליהודים בכל מקומותיהם. הסכנה התגברה ביחס בעת שנפוצה השמואה, שתוחרים יהודים נושאים ונותנים בבזיזה והשלל. הריל החרים את המעשים המוגנים האלה וגורר להשיב את הרוכש הנקנה לאדוניהם. הוא ג"כ תקן תקנות רבות בתקופת הבניין לאחר המלחמה. הרבה בתים נחרטו בעת המלחמה ובעת בניית הריםות הטיגו תקיפים אחדים גבולים אחרים, גם השתמשו באבניים והעצים של הבתים הנחרסים לבנות את בתיהם. הריל דרש להשיב את הגזילה במקום שאפשר או לשלם תמורתה בהתאם עם תקנות השבים²².

קשה היה אמן לעצור בעם בשעת מעבר ובהתקאות שנויים כבירים. המשבר החיש את רוח הכפירה, שפרה בחוגי ההשכלה בברלין, ומושגי אמונה ומוסר הועמדו לנסיון קשה. רוח הכפירה ע"פ מובן ההמון גרמה לפיריקת עול, להזנחה חי עולם וחזרה אחורי חי שעיה ולאסף הון ללא משפט. גם שלום הקהלה נהרס לפעמים וכח הב"ד נחלש. רבים מבערלי היכולת השתמשו מתשולם מסים לקהלה והוטל עול כבד על העניים. נראו נטויות להלול שבת, לשבועות שווא לשנתה חנן, ולקיים ריבית נפרזה. גם המצב הכלכלי הקשה, שהעם היה נתון בו, היה בעוכרו בעלי דרישות תורה ומוסר. השנהה ליהودים מצד המשלחת לא שקבעה. היא הוסיפה בהגבלה במסחר ובכל משלוח יד וborgoshim מקומות רבים, והרבתה במסים מעיקם. הלוחץ החזוני הוליד נטיה להתחפרות מבפניהם. ובאיין חזון יפרע עם. כוחות ההרס נtagbarו, והיו, שהשיבו שנטעדער מקום של תורה ומוסר ומשפט צדק. כל איש יdag רק לאהלו²³.

או כמו הריל ולמד את העם שرك בקיום התורה עצמה תרופה לעם ולמכאובי כי שמרות התורה במלואה ונטירת החיים בקדושה עתידות, למרות החריסות מבית ומחו"ז, להרים את קרן ישראל ולתken גם את בדק מצבם הכלכלי²⁴.

לשקפה כזו לא היו הרבה אזנים חשובות. בקרת נגד דרישותיו המוסריות נשמעה בסתר ובפומבי. לפעמים חוץ הריל להחריש בעת שדבריו לא נשמעו. אבל רוח הנבואה הייתה כאש עצורה בעצמותיו והשקט לא יכול בראותו את הירidea במחנה ישראל. הוא הלהיב את העם להבין אמונה צרופה, וגם ענש

(19) דרשי הצל"ח — דרוש ד' ח' כ"ב.

(20) דרשי הצל"ח — דרוש א' ד' ו' ט"ו כ"ה ל"ז מ"א. אהבת ציון — דרוש י"ט.
Dr. Klein, Rabbinische Autoritäten in "Orient;" Löw, Gessammelte Schriften, (21)

פ"ג. הirsch — יחזקאל לנדו. ר"א פלעלקיליש — תשובה מהאהבה. פתיחה — ציון — דרוש ח.

(21) דרשי הצל"ח — דרוש ד' ו' ח' י"ט כ"ז ל"ז. אהבת ציון — דרוש ח.

ישראל ללימוד שפת המדינה ולעסוק במלאה או במשלח יד. מטרת החנוך הילובי הייתה לאחד את כל יושבי הארץ בברית אחת ובוחק אחד כדי לתביא תועלות לפרט ולכלל⁽²⁶⁾. הממשלה הפעילה ראשונה את זה בתה הדין של הקהילות בענייני מומנות ודרשה שכל משפט יובא לערכאות של הממשלה⁽²⁷⁾. בשנת 1783 הוסיף יוסף השני לצaud צעד קידמה וקבע חוק מדיני חדש בענייני גיטין וקידושין, שהיה החל על כל האזרחים. «זכויות» אזרח אלה העמידו בסכנה את חייו הדת, שנשמר ויהא כרוך אחריהם. ע"פ מסורת חסידיים הביע הבעש"ט, בן דודו הערצה להריל'ן והעריך את גודל תורתו ואהבת האמת שלו. ע"פ אגדת חסידיים הצליח אחד מתלמידי הבעש"ט למשך את לב הריל'ן אל החסידיים והוא נחפר מאוביב לאוהב⁽²⁸⁾.

חבר בגרמניה חוברת אשר תהיה לו לעיגנים בעניין זהה. החוברת «חוק האישות ע"פ התלמוד» מכילה שני חלקים. בחולק א' מוסר המחבר את תמצית דין ההלמוד בגין וקידושין במספר כלליים, ובחלק הב' הוא מושא כל סעיף של חוק המלך לכללי התלמוד ומראה במה הם שוים ובמה הם שונים. הוא מציע לרשوت שבכל מקום שהחוק התלמודי בעניין אישות מתנגד לחוק הממשלה יהא הדין עם החוק התלמודי כדי שישודות המשפהה בישראל והוכחות הדתיות של היהודים, אשר הממשלה האוסטרית אישרה ממשנים קדמוניות לא יפגעו. עובdotו מסיסים בתפלת, שהמלך ימשיך להראות את הסדו אל היהודים כמקודם. עובdotו עשתה פרי. בשנת 1785 אישר המלך את חוק היהודים בעניין אישות ע"פ הצעתו הריל'ן במחברתו⁽²⁹⁾.

בשנת 1789 הטילה הממשלה חובת עבדות הצבא על כל יושבי ארצותיה, יהודים רבים נתגיסו בפרג. התגיסות זו שמשה מקור ל.nihoma ולמboveca קליטתה. כדי להשיק רוחות נרגשות הלווי הריל'ן ופרנסי הקהלה אל מחנה הגויים. הוא נאם בגרמניה לפני המגויסים בנוכחות של פקידי הצבא. הוא הדגיש את חובתם גם הטעים את הדרישות הדתיות של החיילים בני הדתות השונות. ירא את ה', ומלאך. הוא הבטיח למגויסים היהודים בשם המלך שתנתן להם היכלה לשمر את השבת ולהזהר ממאכליות אסורות. הוא בקש מהם שייתפללו בכל יום, ובעת הדוחק לקרוא לכל הפחות שם. הוא הסביר שמלוי חובה הצבאיית ינחיל כבוד לעם וירבה את זכויותיהם האזרחיות. הוא ברך את החיילים בברכת כהנים ומסר לכ"א חבילה מכילה תפילין, ציצית, סדור וסכום כסף. עמדתו הוציאה את העם מן המבויכה שהיא נתן בה⁽³⁰⁾.

(26) אסף — תולדות החנוך א' ק"ב. א. ה. וויס — זכרונות.

(27) Dr. Klein, Rabbinische Autoritäten in "Orient" (27)

(28) ר' יוחאַל לנדו — חוק האישות. (מתורגם מגרמנית ע"ג. שענבלום).

(29) מאסף תקמ"ט רנ"ב.

נסתרות בתפלות ומצוות, התנוועות החזוניות לעורר התלהבות, הערצת הצדיק של החסדים ומנחם להרבות שמל מצוה, עוררו בו חסדים והתנגד להם. הוא אסר להשתמש בנוסח התפללה שלהם, ועל התפלות המזוחדות גור להוציאן מהסדר⁽²²⁾.

אמנם החסדים שהיו בני תורה, לא נטרו שנה לא הריל'ן, והשתוקקו מאד לרכש את לבו. הם האמינו, שאחרי התבוננות בשיטתם, גם הוא יכיר את האמת ויהא כרוך אחריהם. ע"פ מסורת חסידיים הביע הבעש"ט, בן דודו הערצה להריל'ן והעריך את גודל תורתו ואהבת האמת שלו. ע"פ אגדת חסידיים הצליח אחד מתלמידי הבעש"ט למשך את לב הריל'ן אל החסידיים והוא נחפר מאוביב לאוהב⁽²³⁾.

כל ימי חייו היה הריל'ן נאמן לממשלה האוסטרית ועמד בקשר תמידי עם הצר המלוכות בוינה ופעמים רבות הצליח להטוט לב מושליה לטובות היהודים במדינתה. כבר נאמר כיצד عمل לשם הגנת העיר פראג בעת שהובאה במצבם במהלך שבע השנים. מסירתו לממשלה הרימה קרנו וקרן ישראל בענייני שרי המלוכה ופקידה. מריה טרזה בברקודה לאחר שנספהה העיר למלוכותה העריכה את מעשייה בפומבי וגם נאותה לקבל ברכה ממנה לעוני העם. בעת מלחמתה בשנת 1767 גור הריל'ן תענית צבור על כל היהודים וסדר תלות בקביעות בכל בתיהם להחפלה לשולמה. ובשובה לאיתנה קבע הריל'ן יום תהלה ותודה בכל תפוזות בהם ולחולק צדקה לכל עוני הארץ⁽²⁴⁾.

בעת חלוקת פולניה נספח חלק גדול מארצתו למדינות אוסטריה. הממשלה הווינאית בקשה פתרון לשאלת היהודים אשר בארץ הנספות והוציאה אחר עיון ממושך את החוק «יודענסארדונג» (1772) ומגמת החוק — ליצור אוטונומיה יהודית במחוזות גאליציה ופודוליה והזמין את הריל'ן לסייע בשכלה. הריל'ן הכנן לנסוע טמה אבל השבדותם של יהודיו פראג עשתה פרי והוא נעה לדרישתם ונשאר במקומו⁽²⁵⁾. אמן תכנית הממשלה בדבר האוטונומיה של הקהילות לא יצא לפועל מסיבות שונות, והממשלה החליטה לפתר את שאלת היהודים בכל מדינותו על פי תכנית חדשה. היא הכריזה שוויון זכויות לכל יושבי ארצותיה ודרשה מכל אורה להשר ולקיים את חוק המדינה. וכך הבהיר את היהודים למשטר החדש פתחה הממשלה בתי ספר חולניים וגורה שעיל בחורי

(22) ר"א פלעקליש — עולת חדש י"ג. צ"ח רכות כח : שווית נו"ב יו"ד צ"ג.

(23) קאמעלהאר — מופת הדור. הורדצקי — החסדים והחסדיות חלק א' דף קל"ב.

(24) קאמעלהאר — מוה"ד. דברי ידiotot. דרושי הצליח — מ"א.

Ezekiel Landau, Gebeth

(25) קאמעלהאר — מוה"ד. שווית נו"ב ב' אה"ע פ"ח, או"ח ב' ל"ג

יציאת מצרים

מ א ת

ש. רובין

הסיפורים בתורה אודות אשר קרה בצאת ישראל ממצרים המה מקרים חוכמים ביד צורדי ישראל לבנות תורה באמרם כי התורה תורה לנו רמותה לرمות את העמים ולבבו מモンם. ולא זאת בלבד כי גם עצם ברירת האומה נשתנה בرمאות ובגנבת דעת.

משה שאל מאת פרעה מלך מצרים לחת רשות לעבדיו העברים ללבת שלשה ימים במדבר לחוג לה; פרעה מאן לעשות את רצונו ואלוקי העברים הכה אותו במכות שונות עד כי לאחרונה כאשר מתו כל בכורי מצרים נכוו לבבו ואמר: קומו צאו מתחן עמי גם אתם גם בני ישראל ולבבו עבדו את ה' כדברכם. והעברים, לפניו צאתם, שאלו מן המצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות כבדיהם. והעברים, לא שבו ולא החזרו את אשר שאלו. וכאשר שמע פרעה, שברחו, דרכ' אחיהם ואו השיליכו אלוקי העברים לתוך הים ומשה והעברים אמרו שירה. אין זו "רמות וגנבת דעת"?

והנה אף kali תלונת האזררים הדבר יפלא מאד. וכי היה נחוץ לאלוקי אלוקים ואדוני האדונים, אשר בראשם וארא, ואשר בידו נפש כל חי ורוח כלبشر איש, לבוא אל פרעה בرمאות ולצאות להעברים לرمות את המצרים לשאל מהם כלי כסף וכלי זהב ולברוח? ומדוע לא שלח אל פרעה לאמר: שלח את עמי להרות עולם ושלים להם שכר עבודתם! ואםinan אתה לשמע דבריacha אתך בדבר ותכחן מון הארץ? כי התשובות, שנאמרו בעניין זה, אין מניחות את הדעת. אומרים: כי בעבור זה לא שאל משה מטה פרעה רק לחת רשות להעברים ללבת שלשת ימים במדבר, למען להראות להעמים את רוע לב פרעה, שאחרי מאות שנים של עבודה פרך לא רצה לחת להעברים חופש שלשת ימים. תשובה זאת מתעלמת מן המשפטים והנמוסים של העמים הקדומים. כי כל המכיר משפט העמים הקדומים ובפרט משפט העבדים יודע, כי לפני המשפטים האלו העבד היה חלק מנכסי אדונו כמו שרו ושיו ולא היה לו משפט אנושי ומותר העבד מן הבהמה אין. ואם במצרים או ברומא העתקה עבר היה אומר לרבו תן לי חופש يوم אחד היה אחת דתו למות. ולכן התשובה הזאת נשארה מעל.

באותה השנה נחל יוסף השני נצחון גדול על אויביו. הנצחון הוחג בפראג בברב פאר והדר. הרייל דרש מענין היום והוכחה בהגינוי הבחירה של יוסף השני הוא רחוק מרוץ וסתם כובש ארצות לא לו. אדרבה הוא מעין שליח מאת ההשגה העילונית להביא אוור ותקווה ויכולות שות לעמים נבקשים המבוקשים חופש ודדור⁽³⁰⁾.

במרכזו פעולותיו הצבוריות עדמה הישיבה. הרבצת תורה לתלמידים ולבוגרים הייתה מגמת חי. הוא המשיע ד' שעורים ביום לארבע כתות תלמידים בארכובעה ענייני גפת וביום הששי למד חומש עם רשי עד הצהרים. בפרס הרجل למד דעת את העם בענייני דיום וגם עודם לעזורה הדדית, כדי ששמחת החג תשמע בכל בית. הוא הרבה לכתב תשובות לשואליו המרובים בכל קצוי תפוזות הגולה. לשואליו ענה בכתב ידו, ובעדנא דחיקא כתוב את תשובותיו בפרק השכם, בין שעור לשעורה, בשעה מאוחרת בלילה או ביום שני אח"צ. ויען שהיה שר התורה ושבילי התלמוד נהירין לו לנכן כל תשובותיו נחתמו בחתום אמת והגיוון בהיר. היה מתמיד גדול בתורה והוסיף למד מעצמו יותר مما שלמד לאחרים. הוא חקר על בוריהם את דרכי התלמוד ושיטת הרמב"ם במשנה תורה. תלמידיו המובהק, הראי⁽³¹⁾, מעיד עליו, שרבו הרבץ תורה במשך 60 שנה בחיו והעמיד תלמידים לאלפים ורבבים מהם מואץ בקהלות, היה מופת הדור, בעל צדקה ויראה וב יכול דברו השיב רבים מעoon⁽³²⁾.

(30) מאסף תק"ז.

(31) שו"ת נו"ב י"ד ב' סימן 12 130 114 99 27 18 ; חו"מ אי 29 60 57 ; או"ח א' — 38 18 או"ח ב' 25 ; י"ד א' — 74, אע"ה ב' — 42, ועוד בכמה מקומות.
ר"א פלעקליש — עולת חדש.

הعبد חלק מנכסי אדונו כמו שור ושה ולא היה לו משפט אנושי ולא הייתה לו רשות להשתתף בבית התפלה, כי לא היה לו אדון אחר בלבתי אדונו. ועתה אם פרעה יתן לעבדיו העברים רשות לילכת לובזה ולא זאת בלבד אף גם יתן להם מקנהו עולות וובחים, כאשר אמר משה, גם אתה תנתן בידינו שישוב כמו שלוח המרגלים, שהוראותו על מנת לשוב ולכך בתחום שלח לך אנשים, אבל שלח מבניין הכבב, פתרונה לשלה שלא על מנת לשוב, כמו שתכתב באיש שרווצה לגרש את אשתו ושלחה מביתו. מכיוון שהוא אמר לפרק מה עמי הלא היה כונתו לשלחם לחפשו להרים עולם, ואם כן איך סיים בתוך כדי יטען הטוען: הלא שפתרנו שיתן להם רק רשות לילכת לעבוד לאלהיהם ? ואולי טען הטען: הלא התורה אינה מנוקדת ואולי צריך באמת קרות שלח עמי ? על זה אשיב הנה בפרשה ה' פסוק יי', כתוב כי אם אין משלח את עמי וזאת המלא היא בלי תפונה מבניין מכבד.

והנה טרם נבווא ליישב את התמיהות האלה אציג לפניו הקורא כלל אחד אשר נחוץ לדעת לכל דורש תורה. והכלל הוא, כי כל הרוצה ליריד לעומקה של גומת התורה עליו לנצח עיניו את הנמוסים והחווקים, שנגעו בעמיס ביוםיהם רשי' : כאשר דברתם כמו שאמרתם גם אתה תנתן בידינו עולות וובחים, כי בזה יצאו להרות. והנה מבקריה התורה ומהרשיה מצאו בכאן סתירה בין שני חלקי הכתוב. כי בחולק הראשון אמר פרעה קומו צאו מתחוק עמי, והיינו להרות עולם, ובחלק השני אמר לך עבדו את ה', אם כן לא נתן להם רק רשות לעבוד לאלהיהם ולשוב אליו. על כן יצאו ואמרו, שני חלקי הכתוב נלקחו משני "מקורות", הסותרים זה את זה. בספור האחד היה כתוב, כי משה שאל מאי פרעה לשלה את ישראל להרות עולם ופרעה מאן לשלהם. אך כאשר מתוך הבכורים אמר, קומו צאו מתחוק עמי. במקור שני היה כתוב כי משה לא שאל רק לחתת רשות לילכת לובזה וכאשר מתוך הבכורים אמר לך עבדו את ה', ובאו ודבקו את הנפרדים וקבעו בפסקוק אחד !

אך מי ישמע דברים זרים כאלה. איה איפה האיש בריא החושים שיעשה דבר זר כזה לקחת שני חלקים משני ספרורים שונים הסותרים זה את זה ולאסתם יחד להיות לאגדה אחת ויהיו לאחדים בידי ?!

אך האמת היא כמו שכתבנו, שאין כאן שום סתירה בין שני חלקי הכתוב ואין כאן שום רמות. ולא די שכן כאן שום סתירה אף גם יש כאן ראה ברורה לא שלח את העברים לחפשי רק נתן להם רשות לילכת שלשה ימים במדבר לובזה (קידושין א, ג). אך גם להאOPEN השני נמצא דוגמא אם הרבה הניח לעבדו طفلין יצא להרות (גיטין מ, א).

והנה אין לנו כל הנמוסים, אשר נגעו במצרים. אבל גם במצרים היה להרים העתקה היו כמה אופנים שונים אשר על ידם יכול העבד להשיג حرות ואנחנו נעתיק מה רק שניים, אשר יש להם שייכות לענינו. האחד הוא החירות על ידי שטר שחזור homumussio perejustolam כי רצונו החירות בבית התפלה. אם האדון אמר לעבד בזה להרות ורשות לאדון לתפשו בכל עת ולהחזירו לעבדות. וכי להוציא עבד להרות נחוץ היה מעשה נמוסי, אשר תקנו מחוקי המשפט להוציא על ידו עבד להרות.

והנה מלבד התלונות אשר הבאתי יש עוד שאלה אחת גדולה בעניין זה. משה אמר לפרק מה עמי ויעבדני והנה ידוע ההבדל שבין שלח (שין רפהיה לשלה) (שין פתואה). כי המלה שלח היא מבניין הקל ופרטונה לשלה איש על מנת שישוב כמו שלוח המרגלים, שהוראותו על מנת לשוב ולכך בתחום שלח לך אנשים, שישוב כמו שלוח המרגלים, שהוראותו על מנת לשוב, כמו שתכתב באיש שרווצה לגרש את אשתו ושלחה מביתו. מכיוון שהוא אמר לפרק מה עמי הלא היה כונתו לשלחם לחפשו להרים עולם, ואם כן איך סיים בתוך כדי יטען הטוען: הלא שפתרנו שיתן להם רק רשות לילכת לעבוד לאלהיהם ? ואולי טען הטען: הלא התורה אינה מנוקדת ואולי צריך באמת קרות שלח עמי ? על זה אשיב הנה בפרשה ה' פסוק יי', כתוב כי אם אין משלח את עמי וזאת המלא היא בלי תפונה מבניין מכבד.

והנה טרם נבווא ליישב את התמיהות האלה אציג לפניו הקורא כלל אחד אשר נחוץ לדעת לכל דורש תורה. והכלל הוא, כי כל הרוצה ליריד לעומקה של גומת התורה עליו לנצח עיניו את הנמוסים והחווקים, שנגעו בעמיס ביוםיהם רשי' : כי חולק גדול מחוקי התורה מתנגדים לחוקי העמים ומזהיריהם את בני ישראל שלא ילכו בחוקות הגויים ואינם מובנים בלי ידיעת החוקים האלה. לעיתים תספר לנו התורה מעשה אשר נעשה בין בני ישראל ובין העמים וגם זה עשוי להבין בלי ידיעת הנמוסים אשר נגעו בעמיסם ההם.

הנה כל המכיר משפטי העמים הקדמוניים, ובפרט משפטי העבדים יודע, כי בדברו בלבד לא יצא עבד לחפשי. למשל אם האדון לעבדו צא מביתו אני נחוץ בך, לא יצא העבד בזה להרות ורשות לאדון לתפשו בכל עת ולהחזירו לעבדות. וכי להוציא עבד להרות נחוץ היה מעשה נמוסי, אשר תקנו מחוקי המשפט להוציא על ידו עבד להרות.

והנה ברומא העתקה היו כמה אופנים שונים אשר על ידם יכול העבד להשיג حرות ואנחנו נעתיק מה רק שניים, אשר יש להם שייכות לענינו. האחד הוא החירות על ידי שטר שחזור homumussio perejustolam כי רצונו החירות בית התפלה. אם האדון אמר לעבד בזה להרות ורשות על ידי שטר לשלה את עבדו להרות יצא להרות. והנה האOPEN הראשוני, החירות על ידי שטר שחזור, היה נמוס כללי לכל העמים ונמצא גם אצלנו, וקונה את עצמו בשטר (קידושין א, ג). אך גם להאOPEN השני נמצא דוגמא אם הרבה הניח לעבדו طفلין יצא להרות (גיטין מ, א).

והנה אין לנו כל הנמוסים, אשר נגעו במצרים. אבל גם במצרים היה

לעכודת הפרך בחומר ובלבנים ? ומה טעם לזאת הברכה ? אבל אם הפרוש הוא כמו שכתבנו, שפרעה שלח אותו לחפשו, או ידרשו מובנים, כי עתה המה בני חורין, עם עצום, החולק קוממיות לרשות נחלת אבותיו ארץ זבת הלב ודבש, וכי יודע אולי העת לא רוחקה אשר המצריים יהיו זוקרים לבקש את קרבתם, היינו כי תקריאנה מלחמה. ועתה על כרחך צריך אתה לפреш את הדברים, שאמר ולכו עבדו את השם בתורה אותן להורות.

אולי יטען הטוען אם כך, אם שאלת משה היתה שפרעה ישלח את העברים להרות עולם, מה טעם היה לפרש להגד פעם אתה : לכו זבחו לאלהיכם בארץ. וכאשר משה השיב בתואנה לא נכון לעשות כן, אמר פרעה : אנכי אשלח אתכם רק הרחק לא תרחקו ללבת העתירו בעדי. ומשה כנראה נתרצה ואמר הנה אנכי יוצא מעיך והעתרתני ... אך אל יוסף פרעה התול לבתי שלח את העם. ואם משה שאל לעם חרות עולם, מדוע לא ירחקו ללבת, הלא לא ישובו אליו ? ושוב אמר : לא כן, לכו נא הגברים ועבדו את השם, ובאחרונה אמר : לכו עבדו את השם רק צאנכם ובקרכם יצא. ומה טעם לאלה הדברים, אם משה שאל חרות עולם ? על זה אשיב, שמשה בא כמה פעמים אל פרעה ואמר שלח עמי ויעבדני ולא נשובה אליכם. ואם לא שאל משה רק רשות ללבת ולבוד את השם ולשוב אחרי כן, מדוע לא אמר אף פעם אחת דרך שלשת ימים נלכה במדבר ובחנו לאלווקינו ואחר כן נשובה אליו. הלא זה התנאי, אשר בעבורו יתרצה פרעה למלא את שאלתו. ובנגע לפרש מהראוי להבין, שפרעה היה איש קשה ורע מעללים איש נוכל ומרמה, המסתול בעבديו וחפץ בכל עוז לעכבים לעבודות עולם וכל דבריו קרבן חשוב כזה יכול להיות בטוח. כיימצא חן בעניי אליו וימלא חפצנו. אך אלוקי המה רק תוכנות. והנה בעבודת האלילים הקרבן הוא העיקר, ואם אחד יביא קרבן חשוב או בטוח, כיימצא חן בעניי אליו ולכך חשב פרעה, כי גם אלוקי העברים. ואם הוא יתן רשות לעבדיו העברים שיילכו לשובו לו ומה גם אם הוא יתנת להם עולות וזכחים לשובו לו או יתרצה אליו ולא יחפש יותר ולכך אמר בפעם הרשונה : לכו זבחו לאלהים בארץ. ואף כי הוא ידע, כי בתחו להם רשות לשובו לאלהים יצאו בזה לחירות, הלא יש לא לדו לעכבים ולהחוירם לעבדות ואלווקי העברים יתרצה בזה ולא יחפש יותר, כי די לו בקרבן בלבד. אך משה השיב בתואנה : לא נכון לעשות כן וכי או אמר פרעה אנכי אשלח אתכם רק הרחק לא תרחקו ללבת. ואף כי גם פרעה גם משה שנייהם ידע, כי בלבתם אל המדבר לשובו בראשתו, היו בני חורין בכל זאת חשב פרעה לדודוף אחרים ולחוירם לעבדות. אך משה ידע, כי אם פרעה ירדוף אחריהם אלוקי העברים ישלח ידו וישמידו מן הארץ ולמה לו לדריב עמו ולכך נתרצה בזה ואמר אנכי

יוצא עמוק והעתרתי וכו'. אך פרעה ברוע לבבו לא מלא את דבריו ולא שלח את העם. ופעם אחרית אמר לא כן לנו נא הגברים ועבדו את השם. ואף כי הוא ידע, כי בזה יצאו להורות הלא בניהם נשארו עבדים והם לא ירצו לעזוב את בניהם וישבו לעבדות. אלוקי העברים לא יחפש יותר, כי די לו בקרבן בלבד כמו אלהי המצריים ובאחרונה אמר רק צאנכם ובקרכם יצג בחשבו, כי הם לא יפרקו את ממוןם וישבו אליו.

אך כאשר מתו הבכורים נכנע לבו ואמר קומו צאו מתח עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו את השם כדברכם גם צאנכם ובקרכם קחו ולכו כאשר דברתם וברכתם גם אותי.

ועניין זה ממש נמצא אצלblk ובלעם. השם אמר לבלעם, עת באו שריblk אליו, לא תלך עמיהם ולא תאוור את העם כי ברוך הוא, ובכל זאת, כאשר באו אליו שריblk פעם שנייה, אמר להם : ועתה שבו נא בזה גם אתם הלייה ואדעתה מה יוסיף השם דבר עמי, ואו אמר לו השם : לך אתם אך את הדבר אשר לדבר אליך אותו תעשה. ויקם בלעם בברך ויחשב את חמורו וילך עם שרי מואב. והנה הלא הוא ידע כי אין השם רוצה שהוא יקלל את העם ומתקוע לך ? והתשובה : כי חשב בלבבו, אם יביא לאלווקי קרבן החשוב מאור יותר מאשר מביבאים לו העבדים המשוחזרים צרי עין וחסמים על ממוןם אליו יתרצה לו ויתן לו רשות לקלל. ולכן אמר אלblk הדבר אשר ישם אלהים בפי אותו לדבר, כלומר צריך אתה להביא לו קרבן חשוב, אולי יתרצה לנו ויתן לי רשות לקלל. ולכן אמר לו בנה לי בזה שבעה מובחות והכנן לי בזה שבעה פריטים ושבועה אילימים — קרבן חשוב מאד, וכל אליל העמים יחפוץ בו, וכל איש המביא קרבן חשוב כזה יכול להיות בטוח. כיימצא חן בעניי אליו וימלא חפצנו. אך אלוקי פריטים ואילום ימצא חן בעניי אליו ולבת רשותם תועבה היא לנו, ולא הוועילו לבלעם ישראלי איננו חפץ בקרונות וזכה רשותם תועבה היא לנו, וברך תחת לקלל. אך בכל זאת הם לא שבו מדרכם הרעה ובבל אמר לו : לך נאأتي אל מקום אחר ... וקבעו לי משם. הוא חשב אם יביא עוד הפעם שבעה פריטים ושבעה אילומים אולי ימצא חן בעניי אלוקי ישראל ויתרצה אלהים. ואף כי גם בפעם הרשונה : לכו זבחו לאלהים בארץ. ואף כי הוא ידע, כי בתחו להם רשות לשובו לאלהים יצאו בזה לחירות, הלא יש לא לדו לעכבים ולהחוירם לעבדות ואלווקי העברים יתרצה בזה ולא יחפש יותר, כי די לו בקרבן בלבד. אך משה השיב בתואנה : לא נכון לעשות כן וכי או אמר פרעה אנכי אשלח אתכם רק הרחק לא תרחקו ללבת. ואף כי גם פרעה גם משה שנייהם ידע, כי בלבתם אל המדבר לשובו בראשתו, היו בני חורין בכל זאת חשב פרעה לדודוף אחרים ולחוירם לעבדות. אך משה ידע, כי אם פרעה ירדוף אחריהם אלוקי העברים ישלח ידו וישמידו מן הארץ ולמה לו לדריב עמו ולכך נתרצה בזה ואמר אנכי

אך עתה ישיב הטוען הלא כתוב מפורש הוא (שמות יד, ה) : ייגד למלך מצרים כי ברוח העם. מהכתוב הזה יוצאה מפורש כי משה לא שאל רק רשות ללבת לעבודם לשם ? על זה אשיב שפיל לסייע דקרה, שכותב ויהפוך לברעה ועבדיו פרעה.

אל העם ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו. והנה אם פרעה לא שלח את העם לחפשי רק נמן להם רשות ללבת שלשה ימים בדבר לובוה לאלוקיהם מה טעם לומר, ויהפוך לבב פרעה ועבדיו אל העם, הלא לא נהפק ממה שהיה כי הוא נתן להם רשות ללבת לובוה והם ברחו לנו אסר את רכבו ואת עמו לך עמו ורדף אחרי הבורוזם. גם למה אמרו: מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו אלא שלאו אותם מהعبدות? ובאמת אם נפרש הפסוק באופן זה כל הפרשה היא בספר החתום. כי בפסוקים הקודמים כתוב: דבר אל בני ישראל וישבו וייחנו לפני פרעה לחייבת בין מגדול ובין הים בארץ סגר עליהם צפון נכוו תחנו על הים. ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם לפני עלייהם המדבר. והיא תחבולה להטעתו את האויב, כי כהשמע, כי שבטים לאחור, אמר בלבו, וודאי קם עליהם אויב והכה אותם והם בורחים ושבטים לאחור כמו מלך שבא עליהם אחר כן ונלחם אתם. והקורה מהקה לראות את התולדות מהתחבולה הזאת. ופתאום נפסק העניין והכתב מסיע אותנו לדבר אחר «יגד למך מצרים כי ברוח העם», אך באמת הפסוק הזה נמשך אל הקודמים ויספר לנו, כי בשום לאחרו, באו והגידו למך מצרים, כי ברוח העם לא מצרים כי מצרים יצאו להרות, אך בדבר ברחו, מפני אויב שהכה אותם, וכן שבטים לאחור. ואז נהפק לב פרעה, כי אמר: זה האיש משה רמה אותה. הוא אמר כי הוא בא במצות אל גדול ונורא, אשר כל יכול ואין עם בעולם אשר יוכל לעמוד נגדו ועתה קם עם אחד בליך שם והכה אותם והם בורחים. הלא אני בחיל הגדול בודאי אוכל לרדו אחרים ולהחוירם לעבדות. וכן אסר את רכבו ורדף אחרייהם. וראה אור החיים לידיים: וטעם התמייה הוא כי שלחנו וכו' פ' ע"ד אומרים זיל כי פרעה כתב גט שהרור לישראל וכו' והוא אומרו שלחנו בגט שליחים, מעבדנו, שאין להם משפט עבד וכו'.

אך עתה יטען הטוען: לו יהיה בדבריך שימוש לא רמה את פרעה, אבל הלא העברים שאלו מהמצרים כל' כסף וכלי זהב ושמלות ולא החיוו להם האין זה רמות? על זה אשיב: מי יאמר כי הפטرون של מלת הוא לשאל דבר על מנת להחויר? אם הכתב אומר שאל מני ואתנה גוים נחלץ (תhalim ב, ח) היעלה על לב איש לפреш שאל מני דבר על מנת להחויר? ואם כתוב אחר יספר בגבעון נראה אלוהים לשלהה בלילה ואמר שאל מה אתן לך היעלה על דעתך אדם לפреш שאל מני דבר על מנת להחויר?

אם המלך אחשורוש אמר לאסתור המלכה מה שאלתך ובקשך היעלה על לב איש לפреш שתשאל ממנו דבר על מנת להחויר לו? עקר פתרון מלת שאל ויאבקש איש מאת רעהו לתת לו דבר מה פעמים על מנת להחויר ופעמים שלא

על מנת להחויר. כאן הפטרון ושאלת האשמה משכנתה שאלת שלא על מנת להחויר. ועל כרחך צרייך אתה לפреш כן, כי שני חלקים הווה, הינו החלק הראשוני, המספר דברי משה אל פרעה, והחלק השני, המספר, שהעברים שאלו מאת המצרים פלי כסף וכלי זהב ושמלות, נאחזים וננסכבים זה עם זה. כי אם נפרש דברי משה, שהוא לא שאל מעם פרעה, רק לחתת רשות להעברים ללבת שלשת ימים במדבר לאלוקיהם, או צרכייכם אנו לפреш את הכתוב: ושאלת האשמה משכנתה — השאלת על מנת להחויר, כי הם ישבו לאחר רשות ימים ללבת שלשת ימים במדבר לאלוקיהם, לא שאל מכם בידם. אבל אם נפרש דברי משה כאשר הוכיחתי כי הוא שלא ישבו ממון ממון בידם. ונאת פרעה לשלה את העברים לחפשי על כרחנו לפреш את הכתוב ושאלת האשמה משכנתה — שאלת שלא על מנת להחויר, כי איך יחוירו להם כליהם הלא הם המדבר. והיא תחבולה להטעתו את האויב, כי כהשמע, כי שבטים לאחור, אמר לבני, וודאי קם עליהם אויב והכה אותם והם בורחים ושבטים לאחור כמו מלך שבא עליהם אחר כן ונלחם אתם. והקורה מהקה לראות את התולדות מהתחבולה הזאת. ופתאום נפסק העניין והכתב מסיע אותנו לדבר אחר «יגד למך מצרים כי ברוח העם», אך באמת הפסוק הזה נמשך אל הקודמים ויספר לנו, כי בשום לאחרו, באו והגידו למך מצרים, כי ברוח העם לא מצרים כי מצרים יצאו להרות, אך בדבר ברחו, מפני אויב שהכה אותם, וכן שבטים לאחור. ואז נהפק לב פרעה, כי אמר: זה האיש משה רמה אותה. הוא אמר כי הוא בא במצות אל גדול ונורא, אשר כל יכול ואין עם בעולם אשר יוכל לעמוד נגדו ועתה קם עם אחד בליך שם והכה אותם והם בורחים. הלא אני בחיל הגדול בודאי אוכל לרדו אחרים ולהחוירם לעבדות. וכן אסר את רכבו ורדף אחרייהם. וראה אור החיים לידיים: וטעם התמייה הוא כי שלחנו וכו' פ' ע"ד אומרים זיל כי פרעה כתב גט שהרור לישראל וכו' והוא אומרו שלחנו בגט שליחים, מעבדנו, שאין להם משפט עבד וכו'.

כך היא דרכها של תורה דרכיה נועם וכל נתיבותיה שלום. והנה העברים עברו במצרים בביתם אין כל ועתה בא העת שייצאו לחירות ואיך ייצאו מהיר והוא ענינים מרודים בביתם אין כל ועתה בא העת שייצאו לחירות ואיך ייצאו במצב כזה? לכן צוה השם ושאלת האשמה משכנתה כל' כסף וכלי זהב ושמלות במתנה גמורה. והכלים האלה אינם נזימים ואצעדות כאשר חשבו המפרשים. כי הדברים האלה מה תהשיטין ונקראים בלשון עברי עדי ופאר אבל הם כל'

ונבטים מה שאלתך מה שאלתך ובקשך היעלה על דעתך אדם לפреш שאל מני דבר על מנת להחויר?

אם המלך אחשורוש אמר לאסתור המלכה מה שאלתך ובקשך היעלה על לב איש לפреш שתשאל ממנו דבר על מנת להחויר לו? עקר פתרון מלת שאל ויאבקש איש מאת רעהו לתת לו דבר מה פעמים על מנת להחויר ופעמים שלא

בקורת ספרים

אוסף חשוב (*)

אחדים ביחס למצבה המדינית-כלכלית של יהדות צרפת ולותיר, כגון: הבסיס המדיני שלחמי היהודים; משפט המלך טהיבאות הראשון והაבטונמיה היהודית; הארגון הפנימי של הקהילות; שלטונו הקהיל, המשם, התקנות והחרמים; בתיהם דין של היהודים; והתנאים הכלכליים. בהן יש ג' כפריטים חשובים בנוגע למצבם החברתי ההתקומי של יהודי צרפת ולותיר, כמו: המצב המוסרי, חי המשפחתי, נימוסי נשואין, בת-ספר הגבויים, מעשי הצדקה והחסה, מגני צרפת וגולות הרינוס, וחיסי החיבור בין היהודים לנוצרים.

בתשובתו עבעני הלהכה משמש רשי' בכל הספרות התלמודית: במשנה, בתוספთא, בספריא, בספרי, בבלאי, בירושלמי, ובמסכתות כתנות. אמן תלמוד בבלי הוא יסוד הקובל תשבות רשי' הנגדות, רוב בניינו ורוכב מנינו ולא השתמש בירושלמי כי אם לעיתים רוחן קות; וגם מביא מתחשובות הגאוןין, פירור שיהם ופסקיהם בנוגע לדברי הלהכה.

במובאו לתחשובות רשי' נושא ונונן המאסף הנכבד, הדר. אלפנביין, בעניינים האלה: (א) לתולדות התשובות; (ב) זמן חיבור התשובות והמקומות שנשלחו שמה; (ג) תוכן התשובות; (ד) דרכו של רבינו ושיטתו בקביעות הלהכה; (ה) לשון התשובות; (ו) המקורות; (ז) והחומר ההיסטורי והתראי.

בוחן השקוות בתוך התשובות. ברוב השאלות לא פרט מקום מוצאנן. אמנם יש לשער, שבאו מקהלה צרפת

באוסף זה מכונסים התשובות ופסקיהם החקלאות ומעשי-ביבתי-דין לרשי' מכל המקומות, אשר נפוצו בכתביהיד שונים, בספריו הראשו' זום, ובקובצי האחרוגים. הספר נחלק לשישה חלקים. החלק הראשון מכיל תשיבותן של שאלות, שהן חממי הדור ותלמידי הישיבה פנו אל רשי' לבקש תורה מפני החלק השני דון מבית דינו של רשי', והחלק השלישי של בלב שלם ובנפש הפשטה והיתה זאת הענקה קטנה לעומת השכר אשר מגע להעברים חלף עובודתם. ומה נעמו בוזה דברי הרשב"ם שכותב בפירושו על הכתוב העניך תעניך לו... זוכרת כי עבד היה במצרים ויפדך ה' אלהיך היינו שנתן לך הענקה לנו אני מצוץ שגם אתה תנתן הענקה, וזה פרוש הכתוב וה' נתן חן העם בעני מצרים וישראלם, כי בעבור המכות שהביא עליהם נחפהם וראו החמס שעשו להעברים ואו מצא העברי חן בעיניהם. וכן אנו רואים באחיה יוסוף הם שנאו אותו שנות מת ורצו להרגו והשליכו אותו לבור. אך בצרותם ראו שעשו העול שעשו לו ואו מצא יוסף חן בעיניהם ואמור: אבל אשימים אנחנו על אחינו אשר ראיינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה עליינו הצרה הזאת, ועתה אין כאן לא רמאות ולא גנבת דעת, לא שקרנות ולא בזת העם.

יש כאן הצלת עסקים מיד עוסקים כוח ונצחון המשפט על החמס ורשע. תשמש הבית כי המצרים בעת התיא היו עשירים גדולים והוא כל השימוש ביתם קערות וכפות ומזלות מכסף ומזהב והעברים היו עניים בערים ובחוסר כל. אכן אמר השם שישאלו מאתם כל כסף וכל זהב שמלוות והסתכל בדמות המלוות שם כתוב וכי תשלחנו לא תשלחנו ר' קם וכאן כתוב וכי תלכו לא תלכו ר' קם. והנה כאשר מתוך הבקרים והיו המצרים באימת מות כי אמרו לנו מותים. או אמר המצרי להעברי צא צא, והעברי ענה לו: איך יצא אני ערום בלי מנעלים ובלי כסותות גם אשתי ערומה ובביתי אין כל רק מעט קערות של חרס וכפות של עץ איך יצא במצב כזה? ואו המצרי באימת מות אשר עליו ובצרתו נחפה לבו ונעשה רק לב וראה העמל והאו שעשנו המצרים להעברים ענו אותו בעבודת הפרק כמה מאות שונים לי כסף ובלי מחיר, ועתה מצא העברי חן בעינויו ואמר לו הא לך מנעלים וכסטות לבניך ומלבושים יותר טובים אשר ברגוי לשאתך וכלי כסך וכלי זהב לתשמש ביתך אך מלא בקשתי וצא. ונתן לו הכל בלב שלם ובנפש הפשטה והיתה זאת הענקה קטנה לעומת השכר אשר מגע להעברים חלף עובודתם. ומה נעמו בוזה דברי הרשב"ם שכותב בפירושו על הכתוב העניך תעניך לו... זוכרת כי עבד היה במצרים ויפדך ה' אלהיך היינו שנתן לך הענקה לנו אני מצוץ שגם אתה תנתן הענקה, וזה פרוש הכתוב וה' נתן חן העם בעני מצרים וישראלם, כי בעבור המכות שהביא עליהם נחפהם וראו החמס שעשו להעברים ואו מצא העברי חן בעיניהם. וכך אנו רואים באחיה יוסוף הם שנאו אותו שנות מת ורצו להרגו והשליכו אותו לבור. אך בצרותם ראו שעשו העול שעשו לו ואו מצא יוסף חן בעיניהם ואמור: אבל אשימים אנחנו על אחינו אשר ראיינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה עליינו הצרה הזאת, ועתה אין כאן לא רמאות ולא גנבת דעת, לא שקרנות ולא בזת העם.

בכל ענפי התורה והחlime, כמו הל' שבת ומועדים, דיני תפילה ובית הכנסת, איסור והיתה, דיני אישות, מגניים, גזירות הצבור ותקנות הקהילות, ודיני מוניות. בתשובות אלה, המקיפות את חי היהודים בשנות 1100-1040 ואילך, נמצאים פרטם

*) תשבות רשי', בשלשה חלקים, מכונס סות מתוך כתבי יד וספריו הראשונים עם מבוא והערות ופתחות, מאת ישראל ש. אלפנביין, ניו-יורק, ה'תש"ג, דפוס האחים שולזינגר.

זו נאבודה מأتנו, בודאי שנעלמה לא רק מעוני אפטובייצר כי אם גם מעוני כלبشر ודם! כוונתו לומר שהמאמר ה'ג' המוכר את התשובה, נעלם אפטובייצר!

(3) סימן ז', עמ' 117, ג'א: דתניא אבוח' ומשמואל כי זהה באחרואה לא הוה מצלי וכי ובונ'ב' שם: דתניא אבוח' ומשמואל ולוי כי הויأتي באחרואה וכו'. והמול' בהערה ג' שם, המצוינת על המלה "דתניא" בנו'א, ועל בורלין שם ולא מצאתי. הבריתא בתולין שם, קיו' א'ב', אומרת: "ת' ר' נטילת ידים לחולין עד הפרק, קידוש ידים ורגלים במקדש עד הפרק". ופרק שני' לא נזכר שם! (וראה רשי', שם; ותוספות שם, בד' אמר רב). ועוד, רשי' באמרו בתשובה הנ'ל, "אני יודע איזה פרק הוא קורא שני'!", וכיון למה שקורא השואל "שני'", ולא למה שקוראו התלמידו "שני'!" במקום: כי הוה?

(4) סימן ז', עמ' 121, הערת ב': "מכאן לבעל הקורה שיכנס [=שנכנס] בעוביה של קורה [=שנאמר ישגבך של אלחי יעקב]" בהגאה"ה הראשונה המול' משתמש בקווים [=] לומר שצ"ל "שנכנס" במקום: שיכנס. ובהגאה השניה מרמזים הקוים האלה שיש להוסיף בסוף המאמר: שנאמר וכו'!

(5) סימן קכ"ה, עמ' 153, הערת יב': "איקלעו רבה וכו' וליתא בגמרא שלפנינו". אבל "רבה" איתא כד"ס למוק" יב' א', אותן ר'.

חכמי ישראל, וביחود לאלה המתענינים בהיסטוריה היהודית בזמנו של רשי' מצאו חוץ עניין רב בספר הזה, כי תשבות רשי' ופסקו על עניינים שונים המפורטים בכ"י וספרים שונים, ערוכים ומסודרים אכן יחד והעל זה ומצטרפים לתמונה שלימה ומipher של התשובות ופסקים של רשי'.

מייבאל הייגער

הרבים פשוט אסור בכל ארץ יון". מעוני התשובה שם ברור שיש להגיה שם, פשוט היתר וכו'.

עמ' 111, סוף סימן פ"ב: "ופרק שני' שכותבathy אני יודע איזה פרק הוא קורא שני'". ובהערה ה' שם מעיר המול': "קשה להבין מה היה קשה לו לרשי', היה הפרק שמחובר לוגדל היד לחולין ק"ו ע"ב". וחפשתי זה בחולין שם ולא מצאתי. הבריתא בתולין שם, קיו' א'ב', אומרת: "ת' ר' נטילת ידים לחולין עד הפרק, קידוש ידים ורגלים במקדש עד הפרק". ופרק שני' לא נזכר שם! (וראה רשי', שם; ותוספות שם, בד' אמר רב). ועוד, רשי' באמרו בתשובה הנ'ל, "אני יודע איזה פרק הוא קורא שני'!", וכיון למה שקוראו השואל "שני'", ולא למה שקוראו התלמידו "שני'!" במקום התלמידים.

ומרגלא בפומיה של המול' להעיר במעט בכל תשובה ותשובה: "ולמה דיני מוניות נערכה במדה מעיטה בקובץ זה", משיב המול': תשובה זו לכל המקורות שצין החכם ... אול מתאימה לשיטתו של רשי' וביתidine' במאמרו ... ". והערות מיותרות הן, כיוון וגם לגודל צדקתו במדות ובענוה ... שדרכו של רבנו ובית דין הוא שלא לישא וליתן לא מקום שיש שמן חש ערך הדיניהם בז' ... וגם לא מקום שיש לטעות שהוא בא בז' ... ולעומת זה ציין דברים שלא בא ליטול את השם ולעשות בית דין בעיר טרויש ב"ד חשוב לכל קהילות ישראל חוץ ממוקם ירושלמי במס' שביעית פ"ד גרשין מאיקתי מושבו" (מובא, עמ' 24-25). להנחה זו אין קטני ישראל חין וכו'. ובהערה כ"ג שם לנו ראיות מוכחות. ועוד, לא ראיינו אינה ראייה, המול' בעצמו מוכיח שם, ל�מן, עמ' נ'ח, שהרביה מתשובותיו של רשי' אבדו לנו, וא"כ אפשר שבין התשובות שאבדו כאן, שהכללו עניין דיני מוניות איןן תופסות בספרי רשי'". ושתית תשבות בדבר: א) השאלה שם שאצל מר שלמה היצחקי מהחכמים מראומה, וספק גדול הוא אם ר' שלמה היצחקי הוא הוא ר' רשי'. ב) התשובה המביאה את ג'ב' ששאלות בעניין מוניות איןן תופסות מקום חשוב בתשובותיו של רשי', משום אמר הרישומי שם לית מאן דפליג שנשלחה שהרבה מע"ד ישראל הילכו עם דיניהם מהכמי רומה לרי' שלמה היצחקי, ולא להיפך!

עמ' 65, שורה 2: "ומטעות זה בעונות

שלמה", מדבר המול' על אישיותו הגדולה של רשי', על השפעתו על המוניות הרחבות בשפת ההלכה המعاشית ומנתגי צרפת וגלילות הרינויים בכל מקצועות החיים והדת, וכוכנת רוחו האצילה.

בדרך כלל הצלחת המסדר לסדר את תשרי' (ג'ליגיטים), שהיו לה מחלכים בצרפת וגם בגליליות רינגו'ס, נוכל להחליט על הארץ מוצאן. במובא שם ג'ב' מוכיח המול', שלפני הראשונים לא היה שם ספר בפנוי עצמה, שכחיל את כל תשיבות ופסקידיש". תשיבות רשי' לא נסדרו, ואף לא נכתבו, ע"י המחבר בעצמו, אלא נשארו ברובן המכريع תשיבות בודדות ביל' שם קשר ארגני בינהן; ולא מצאתי אותן בכלל הספר אפליו פעם אחת! הגיעו לידינו אפליו תשיבות בודדות בעצם כתוב ידו של רשי'. ככל נשארו רק בעתקות תלמידיו, והקובציים הראשונים של תשיבות רשי' נתנו והתרחבו מסביב לאותן החבילות. השווו להם התלמידים.

על השאלה "ולמה דיני מוניות נערכה במדה מעיטה בקובץ זה", משיב המול': תשובה זו לכל המקורות שצין החכם ... אול מתאימה לשיטתו של רשי' וביתidine' במאמרו ... ". והערות מיותרות הן, כיוון ושל רבנו ובית דין הוא שלא לישא וליתן לא מקום שיש שמן חש ערך הדיניהם בז' ... וגם לא מקום שיש לטעות שהוא בא בז' ... ולעומת זה ציין דברים שלא בא ליטול את השם ולעשות בית דין בעיר טרויש ב"ד חשוב לכל קהילות ישראל חוץ ממוקם ירושלמי במס' שביעית פ"ד גרשין מאיקתי מושבו" (מובא, עמ' 24-25). להנחה זו אין קטני ישראל חין וכו'. ובהערה כ"ג שם לנו ראיות מוכחות. ועוד, לא ראיינו אינה ראייה, המול' בעצמו מוכיח שם, ל�מן, עמ' נ'ח, שהרביה מתשובותיו של רשי' אבדו לנו, וא"כ אפשר שבין התשובות שאבדו כאן, שהכללו עניין דיני מוניות איןן תופסות בספרי רשי'". ושתית תשבות בדבר: א)

השאלה שם שאצל מר שלמה היצחקי מהחכמים מראומה, וספק גדול הוא אם ר' שלמה היצחקי הוא הוא ר' רשי'. ב) התשובה המביאה את ג'ב' ששאלות בעניין מוניות איןן תופסות מקום חשוב בתשובותיו של רשי', משום אמר הרישומי שם לית מאן דפליג שנשלחה שהרבה מע"ד ישראל הילכו עם דיניהם מהכמי רומה לרי' שלמה היצחקי, ולא להיפך!

בראש מובא הספר, בפרק מיוחד על "האיש

חלוצי היהודים אמריקה

את הקטע זהה מספר אחד או שני, ומערבות עניין בעניין, יש לו הערכה על יסיפוט באם ריקת. באמת כל הפרק הזה אין לו שום עניין לחלוצי היהודים אמריקה. לו לא היו היהודים בארה"ק, גם אז היו הנוצרים האמריקאים מעונינים ביוזמות ובසפרותם, מכיוון שהנוגז' רות מיסודות על היהדות.

אבל אפילו אם נניח, שיש עניין לדברים אלה להיסטוריה היהודית, אין כל ערך היסטורי מגדל אותם ומרחיב אותם ללא שימוש, והרי אליהם דברים שאין גוגעים כלל לעניין, והרי פרקים לספר. ואם נדרש לו עוד חומר הוא שולח יד בדברי אחרים, גם חזר על דברים ידועים, והנה חמרא לספר של ארבע מאות עתונים, שביעוניים, וירחוניים אמריקאים וסתם ספרים ישנים, ובמהם היה מוצא רבבה קטיעים עמדו! מיד יוצאים לו מוניטין בעולם הרחב בחוקור ההיסטוריה היהודית האמריקאית.

כolumbia על השקפת הנוצרים האמריקאים על היהודים, על דתם ועל דבריהם. ואנו היה מירידמן מוצאים מתחת ידו דבר שלם ומתקוון, שיש בו כדי להרחיב את השקפותן על יחס הראשונים כאן אל היהדות. או היו קוראי מוצאים תוכן, בהעבירות לפניהם אלף אמריקה לנשיאה ג'ורג', וSIGNETON. מן החדר והמקורי לא נמצא הרבה. ספרו של מר פרידמן אינו יוצא מן הכלל הזה. גם כאן יש הרבה דברים, שכבר נשמעו. אמונם מר ריידמן כותב בסגנון יפה, המושך את לב הקורא. יש פרקים שמשמעותם, אבל רב הפרקים המיסודים על חומר חדש מכילים קטיעים אחדים שמר פרידמן מצא במקורות ואשר אלה צרך הרבה דברים, שאינם גוגעים בארה"ק, מביא מקורות ומקישש שנים عشر כל לעצם ההיסטוריה היהודית האמריקאית. עמו לדברים, שאין גוגעים כלל ליהודים. נכח לדוגמא את פרקו "היהודים בלחן האקרים הראשונים". בפרק הזה זו המחבר הענין לוחות אלה אמריקת, דבר שאין לו כל קשר עם היהודים. וכשהוא לדון בעצם העניין, אנו רואים, שמר פרידמן מצא אולי קטיע בלחן היישן הזה על הדריפת נגד היהודים, ומר פרידמן מפקפק אם לך מחבר הלוח

היהודים ומדע הרפואה

ספר זה הוא קובץ של ארבעים ושנים גם ימצא, שתמארמים על הלשון העברית בספרות הרפואה הם החשובים. המאמרים בדבר חי הרופאים הגדולים בישראל ופעלו בעתונות הרפואה במשך שנים רבות וחמש שנים ורמזים רבים להשלמת המכוון של חי היהודים, והמצב הכללי, בימים ההם. ותולדות הרפואה של אוניברסיטת גיון האפקטיבים, והוא כולל מאמריים בענין היהודים התלמידים היהודים במכללות בכל הדור והרפואה בכלל, הרופאים היהודים במכללות רות, חי תלמידי הרפואה היהודים בתיכון העתיקות, תולדות בתיהולים היהודים, ומחלות היהודים. שטפלו ברפואה בימי הביניים.

המחבר גם כן מצטט חלקיים מהכתבים המדעיים של הרופאים היהודים העתיקים, והוא משתדל להראות את אמיתיים לאור הידיעות החדשות. ביחס לתולדות בתיהולים היהודיים (אף על פי שהמחבר מזכיר) אנו מוצאים בדברים מעוניינים וחשיבותם המאמרים גודולי המפרשים, לגנאי ולשבח הרופאים את צור החיים באוטם הימים. ובדבריו על דבר המחלות הרגילות בין היהודים, באחד המאמרים ניתן לנו המחבר תמצית

נמצאים גם כן רמזים למצב חיים. דוד הכהנים האחרוניים מרוקדים לרופאים ד'פומיס מגלאננה, באיטליה, ברוך ד'אסטרו מהמברג, יצחק קריזו מווינה. אלו הרופאים השתדלו להשיב על דבריו השנאה מית'מורחת. בסוף הספר ניתן המחבר את הריכילות של מרטין לוטר, רודולף פרצלוס ואחרים. דוד ד'פומיס כתוב ביחס נגד גזירת גירגוריו וויאן ב-1584, אשר לרופאים יהודים לרפאה חולים נוצרים.

מעוניינים הם המאמרים בעניין ההצלחות ומהמלחות היהודים על דבר הרופאים והרפואה בכלל בימי הביניים. ביחס מביא המחבר את דברי "ספר השעשועים" ואת דברי "ספר החוקר, וגם הקורא הכללי יתענין בספר זה משלי הרופא" של מימון גליפפא מפרובנס. והוא גם כן מצטט את הסטירה המודנית של יצחק ערטר.

ההיסטוריה הרפואה בין עם ישראל היא גדולה וחשובה. בכל הדורות התענינו אברוי תינו ברפואה, ובכל דור עמדו רופאים יהודים בראש הרופאים בכל העולם. משה קלר

שחכמוניו הכירו, שלפעמים המשפט פוגע בטופיה העלינו, שכן יש בו מיסודות הcept המרגיה והמכאייה. אין בו תמיד ממש טופיה אהבת הבריות והבהאת שלום, אם שהדרן החתום של דיני אישות ומועדים וה碼ש קדשו. ככל מזות, שניתנו מרעה אחד. אפי-על-פיין, מכך המחבר אתה מוצא בהם תקופות. מתחילה, מראה המחבר «לא נפרד עוד המוסר והמשפט לשתי תורות נבדלות». בתרורה ובנבאים אין זכר להבדלה כזו. אין המשפט מושיר אחר מקור הרע, אין עוקר את שנותה הבריות, אלא מעמיד את בני העם בדיסטנס, למען תקצר יד הרשות המשבטיהם לא תרצח ולא תגנוב יחד עם תלמידינו הגרבו» (עמ' 43).

ומלפgeo בחרבו" (צד 43). ומכאן השאיפה הברורה במשפט הישראלי לשרמר על טהרת הדין והדין, שלא יכול מגלמתה של העותם הפוכה לרגלה. הדין הוזהר מפני נשיאת פנים, בתורה ובנבייהם. ורבים להזהר מפני גלוּ פנים בתורה שלא כהכלכה. אמרו: לעולם יראה דין כאילן חרב מונחת בין ירכותיו וגיגנים פתוחה לו יבמות קפ. א — צד 70). עם זה בקשו להטוט את המשפט למՅואותיו הרחובים של המוסר — משורת הדין בכל רוחותה ותופיסתה. יפה מסיק: «מן האמור יוצא, שהו מן חכמי התלמוד, שראו בלבנים משורת הדין חוב מוסרי הקרוב לחויב החוב המשפטי» (צד 86).

המציאות המשוררת ללב כאמונת היהוד ולא תחמוד אשר לרעך . . . נבייאי ישראל מתוקומים בנשימיה אחת נגד גול יתום ואלמנה ונגד חלול השבת ושאר קדשי הדת, כי שניהם הפרת ברית . . . אמנים אחורי אשר החברה מסודה במрозצת הזמן את החוקים והחברה מלקוימה, הנוגעים לייחס האדים לחבבו ולכלל, לבתי משפט קבועים, המיפויים בכח המדינה, והשאירה את החוקים המוסרים והדתאים ביד ראשיה הדת, רק אז התחליל המשפט להתבדל מן המוסר וקבע מיקזו מיחד לעצמי. הדבר הזה התגלה ביחס במחצית השניה של זמן הבית השני אשר השיפוט עבר כמעט מן ברבותיהם כל החכמים" ובר' (צד 32).

בפרק אחר (מוסר הנוטק למשפט) מטעים המחבר, שלא היו הבדלים יציבים בין המשפט והמוסר היהודי: "עתים הוצאו חוקים ותקנות מגדר המוסר והוכנו לחוקם המשפט ועתים החיזרו לכלל המוסר דינים שקבעה זה הזמן בתורת המשפטים" (צד 89). בסוג המוסר שנעשה למשפט הוא מונה חנוך הבנים, מזון הבנים, צדקה ועוד שנדרנים בהם באמצעי המשפט, בכפיה. ואולם אלה הדינים שהמחבר מונה אותם בסוג השני (פרק: משפט החוזר למוסר), טעונים בירוריים ונספחים. קשה למנות בכללו מה שהמחבר קורא בשם: "משפטים שלא היו

וחזרה לארם, שנותר קעה בספריה ההיסטורית היהודית האמריקאית היה, שמכנים כל חוץ ודרשן בשם "רבבי". מר פרידמן למשל קורא רabb'i לחוץ היהודי גרשום סייכס בשם (דרכ' 18). והוא ידוע לכל מי שקרוא את פונקי בית הכנסת שרירית ישראל בניו יורק, שמעולם לא מינו רב בדור מנהיג. גם את הדרשן דר. Rabb'i פישל מכנה מר פרידמן בתואר (דרכ' 46) ומර פישל היה דרשו ולא רב. Adolph Agab: שמו הראשון של פישל היה Arnold ולא Arnold.

חקר ההיסטוריה היהודית האמריקאית לא נתשרר הרבה מפרי עטו של מר פרידמן. הקוראים שאינם יודעים הרבה הידועות היהודים אמריקה יקרו את הספר ואולי ילמדו מעט. אבל אלו, שמחכים בכלין עיניהם לדבריהם שווים יהוו מהמאוכזבים.

בכלדייל רישום הגירה של היהודים לאmericה, שומר פרידמן נלכד בהן היא אחת הטיעויות, שמר פרידמן נלכד בהן היא בכרכי ההיסטוריה היהודית האמריקאית.

בכלדייל רישום הגירה של היהודים בענין זה. על הפרקים הרבים, המבוססים על עבודות חוקרים אחרים טרם התעסקו בענין זה.

חיים ב. גראנשטיין

המשפט והמוסר

המוסר הישראלי מבחןתו הוא ואת המשפט הישראלי מתוכנו הוא כשתי רשות נפרדות בלי בחון את השותפים שביניהם או מהיצה אחד וזאת בשל השני. קביעה היהוסים בין החוקים המוסריים ובין דין המשפט היהודי היא תעודת המשפט הנכבד בספר הזה. מכיוון, שהמוסר והמשפט הם יסודות כל חברה תרבותית, ומאהר, שהיהודים נטלה את חלקה בתיקון חיי החברה המודרנית, לפיכך ראה המתברן צורך לאחד טיבו של המשפט וויקטו אל המוסר, היחס שבין המשפט וכלוותיהם בתורת ישראל. בררו את שמעון פרדרבוֹשׁ, הוצאה עג, ניו יורק, תש"ד.

Targum Jonathan to the Prophets

by

PINKHOS CHURGIN

Price \$2.50

Yale University Press, New Haven, Conn., U. S. A.

**JOURNAL OF
JEWISH BIBLIOGRAPHY**
A QUARTERLY

Designed to serve as a repository of bibliographical information and other matters pertaining to Jewish booklore. It also endeavors to serve as a medium for critical treatment of works in all fields of Jewish literature.

Edited, in collaboration with eminent scholars, by Joshua Bloch and published at 11 West 40th Street, New York, N. Y. The Journal is published four times a year. It is issued in January, April, July and October at an annual subscription of \$2.00 in the United States; in other countries, \$2.50 per year. Manuscripts for editorial consideration, publications intended for notice or review and all other editorial and business communications should be addressed to the office of

Journal of Jewish Bibliography

11 WEST 40th STREET

NEW YORK, N. Y.

ולא עתידיים להיות", כגון עיר הנדחת, בן סורה ומורה. הלא לא ניתן תוקף אחר במקום המשפט הקבוע, לא משמעו מוסרית במקום זו של הדין. וכן הוא העניין של ביטול נסתק בשל תפיסת מוסרית, אלא אותה שעה לא היה יכול להתקיים. בשל טעם זה בטל דיני נפשות בכלל. מענינים הם הפרקים היובים מוסרים ואסורים מוסרים. בירור גמור ניתן כאן לעניינים אלה, שלא עמדו עליה מתחן תפיסתם בסוגרת המשפט והדין. הפרק המעניין: לפנים משורת המזווה אינו נקלט יפה בנסיבות החקירה של הספר, אם שהוא קובל ברכה לעצמו. ואולם בכלל נושא עליו הספר זהה חותם של מחשבה צלולה ומחקר הרושש בקרקע המקורית הוא כולם תרומה חשובה מסר המחבר הנכבד בסגנון בירר, נקי וקל המושך את לב הקורא ומנעים עליו את המשא ומתן. ואולם יש להסתפק אם המחבר

ח. מיכאל

מוכן לדפוס ועומד להופיע בקרוב
התרגום הארכמי לכתובים

מאת

פ. צורגין

ה מחיר \$ 2.50

לפנות אל :

H O R E B

186th STREET & AMSTERDAM AVENUE

New York, N. Y.

חוברת יז של החורב תופיע בחודש ניטן תש"ה.

לכל עוני המערכת לפנות אל :

D R. P. C H U R G I N

186th STREET & AMSTERDAM AVE., NEW YORK, N. Y.

צָוָרָב

נדפס על ידי

האחים שולזינגר

SHULSINGER BROS.

LINOTYPING & PUBLISHING CO.

23 East 4th Street

NEW YORK 3, NEW YORK

Phone GRamercy 3-3812-3